

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ- ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ- ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ- ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΑΠΟ ΤΟΝ BURKE ΣΤΟΝ HAYEK
ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ «ΑΥΘΟΡΜΗΤΗ ΤΑΞΗ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2002

214

ΜΠΛΕ

ΑΠΟ ΤΟΝ BURKE ΣΤΟΝ HAYEK

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ «ΑΥΘΟΡΜΗΤΗ ΤΑΞΗ»

ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΑΠΟ ΤΟΝ BURKE ΣΤΟΝ HAYEK

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ «ΑΥΘΟΡΜΗΤΗ ΤΑΞΗ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ιωάννινα 2002

Συμβουλευτική Επιτροπή

1. Διονύσης Δρόσος
2. Παναγιώτης Νούτσος
3. Γιάννης Πρελορέντζος

«Η έγκριση μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας υπό της φιλοσοφικής σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλοί αποδοχή των γνωμών του συγγραφέως».

Παρακολουθούμε το *στριπτίζ*
του κράτους· το κράτος τα
ξεφορτώνεται όλα εκτός από
την καταστολή, το πιο
προσωπικό και πολύτιμο
ένδυμά του.

Υποδιοικητής Μάρκος
(από το *Ένας κόσμος ανάποδα*
του Ε.Γκαλεάνο)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	11
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	15
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	17
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ	
ΣΥΓΚΡΟΤΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟ ΑΝΤΙΠΑΛΟ.....	25
ΟΙ ΔΥΟ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ	25
Η ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΣΕ ΑΥΘΟΡΜΗΤΕΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ	33
<i>Από τον Burke</i>	33
<i>...στον Hayek</i>	36
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ	39
«Θετική» και «αρνητική» ελευθερία	41
<i>Απέναντι στην «ολοκληρωτική δημοκρατία»</i>	45
ΣΥΝΟΠΤΙΚΑ	49
ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ	
ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ «ΑΥΘΟΡΜΗΤΗ ΤΑΞΗ»	51
ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΣΤΗΝ ΘΕΩΡΙΑ.....	51

<i>Από τον Burke</i> ...	52
Μια παραδοσιακή ερμηνεία της αγγλικής ιστορίας	53
Η παράδοση του εθνικού δικαίου	55
Τα όρια επίκλησης της παράδοσης	57
...στον Hayek	58
Ο Ρόλος των ιδεών στην κοινωνική εξέλιξη	59
Η γνήσια μέθοδος των κοινωνικών επιστημών	62
Κοινωνική εξέλιξη και ιδεολογική πρωτοπορία	64
ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ-ΟΡΓΑΝΙΣΜΟ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ-ΑΓΟΡΑ	66
<i>Από τον Burke</i> ...	67
Το αγγλικό Σύνταγμα	67
Η ιδέα της κοινωνίας ως εγγυητή της συνέχειας	69
Η κοινωνία υπό τις κατηγορίες της φύσης και της βιολογίας	71
...στον Hayek	73
Η έννοια της «αυθόρμητης τάξης» γενικά	73
Η «αυθόρμητη τάξη» της κοινωνίας	75
Ο αταβισμός της κοινωνικής δικαιοσύνης και Συνταγματική μεταρρύθμιση	78
ΣΥΝΟΠΤΙΚΑ	81

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ

ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΦΙΑΣΤΟΝ «ΕΚΘΡΟΝΙΣΜΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ» ... 83

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	84
<i>Από τον Burke</i> ...	84
Θεωρία και πράξη	84
Σύνεση, η αρετή του πολιτικού	87
...στον Hayek	89
Η κυριαρχία του νόμου (Rule of Law) ως το μέτρο της πολιτικής	89
Ο δογματισμός του νεοφιλελεύθερου επιχειρήματος	95
ΚΟΙΝΗ ΓΝΩΜΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ	98
<i>Από τον Burke</i> ...	98
Η έννοια της πολιτικής κοινότητας στον Burke	98
Για την ανεξαρτησία του πολιτικού	101
...στον Hayek	103
Φιλελευθερισμός και Δημοκρατία	103
Η Συγκρότηση ενός αυταρχικού κράτους	106

ΣΥΝΟΠΤΙΚΑ	109
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	111
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	117
ΟΙ ΠΗΓΕΣ:.....	117
ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ:	118
ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:	119
ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:.....	120
FROM BURKE TO HAYEK,	
FROM TRADITION TO THE "SPONTANEUS ORDER"	123
ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ.....	129

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Θα ήθελα με την ευκαιρία αυτή να ξεπληρώσω κάποιες οφειλούμενες ευχαριστίες. Μπορώ να ξεκινήσω από τον τομέα της Φιλοσοφίας και πιο συγκεκριμένα το μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Ελληνική Φιλοσοφία –Φιλοσοφία των Επιστημών», στα πλαίσια του οποίου έγινε η ανάληψη και η περάτωση της παρούσας εργασίας. Πιο συγκεκριμένα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Διονύση τον Δρόσο, ο οποίος είναι και ο επιβλέπων της παρούσας εργασίας και στον οποίο οφείλω, πέρα από την συνεχή μέριμνα και καθοδήγηση, ίσως το σημαντικότερο: τα ερεθίσματα για αυτήν την δουλειά. Στην συνέχεια, ευχαριστώ τον Παναγιώτη Νούτσο για την ανεκτίμητη καθοδήγησή του σε θέματα μεθοδολογικής υφής, τόσο στα πλαίσια του μαθημάτων του, όσο και κατιδίαν. Και τέλος τον Γιάννη τον Πρελορέντζο για τις εξαιρετικά χρήσιμες παρατηρήσεις του. Με την ευκαιρία, θα ήθελα να ευχαριστήσω την μητέρα μου για την ακλόνητη στήριξή της και την Σούλα για την υπομονή της.

16.6.2002

Χρήστος Γρηγορίου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ίσως δεν θα ήταν άσκοπο να ξεκινήσουμε το παρόν πόνημα με μια σύντομη παρουσίαση των δύο συγγραφέων με τους οποίους καταπιάνεται, έτσι ώστε να γίνει κατανοητό, γιατί δύο ονόματα, σίγουρα όχι από τα γνωστότερα στο πεδίο της φιλοσοφίας ή αλλιώς δύο φιλόσοφοι που μάλλον δεν θα κατατάσσαμε σε αυτό που λέμε μείζονες φιλόσοφοι, γίνονται το αντικείμενο του. Με άλλα λόγια, γιατί μας ενδιαφέρουν ο Burke και ο Hayek.

Ο Burke δεν θα ήταν παρά ένας, εξαιρετικά οξυδερκής είναι η αλήθεια, ενεργός πολιτικός στην Αγγλία του 18^{ου} αιώνα, μέλος του προοδευτικού κόμματος των Ουίγων, ταγμένος στην υπεράσπιση της αστικής τάξης και των δικαιωμάτων της βουλής των κοινοτήτων που τα αντιπροσώπευε απέναντι στον αιώνιο αντίζηλο, τον θρόνο και την αριστοκρατία, θα έμενε λοιπόν αυτό, αν δεν ξέσπαγε η γαλλική επανάσταση. Η απάντηση- αντίδρασή του σε αυτήν, με το γνωστό πλέον *Σκέψεις για την Γαλλική Επανάσταση*, τον συνδέει με τον συντηρητισμό και τον καθιστά έναν από τους πολυσυζητημένους διανοούμενους πια, -η έκδοση των *Σκέψεων* ακολουθείται από μια πρωτόγνωρη απήχηση, αν κρίνουμε από τον αριθμό των δημοσιεύσεων που εκδίδονται για να σχολιάσουν το έργο αυτό, με πρώτη και κύρια το *Τα Δικαιώματα του Ανθρώπου* του Paine- το όνομα του οποίου συνδέεται από εκεί και πέρα με κάθε συζήτηση που σχετίζεται με την πολιτική θεωρία.

Ο Hayek από την άλλη, ξεκινά την σταδιοδρομία του ως οικονομολόγος, για να αρχίσει να παρεμβαίνει στα πολιτικά πράγματα στην δεκαετία του 40. Από εκεί και πέρα γίνεται ο πιο γνωστός και επιφανής υπερασπιστής του συστήματος που συνηθίζουμε να καλούμε νέο-φιλελευθερισμό. Μέχρι το τέλος της ζωής του, το 1992, η ιδεολογική του σταυροφορία θα στεφτεί με απόλυτη επιτυχία, αφού θα προλάβει να δει την πτώση του τείχους του Βερολίνου και μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Οι ιδέες του, που πρωτοιοθετούνται από την κυβέρνηση της Θάτσερ στην Αγγλία και την προεδρεία του Ρέιγκαν στις Η.Π.Α, από εκεί και ύστερα γενικεύονται και επικρατούν για να αποτελέσουν στις μέρες μας το κυρίαρχο δόγμα.

Πρέπει ωστόσο στο σημείο αυτό να επιχειρήσουμε να δικαιολογήσουμε την προσπάθεια να έρθουν κοντά ο πολιτικός του 18ου με τον οικονομολόγο του 20ου αιώνα. Πόσο μάλλον που στην συναφή βιβλιογραφία η σχετική προσπάθεια είναι νέα. Τι είναι λοιπόν αυτό που τους συνδέει;

Θα μπορούσαμε να πούμε γενικά: ο φιλελευθερισμός, τόσο σε πολιτικό όσο και σε οικονομικό επίπεδο. Αυτό ωστόσο δικαιολογημένα εγείρει την απορία: γιατί ο Burke; Με δεδομένο, μάλιστα, ότι ο Burke μας είναι περισσότερο γνωστός σαν ένας συντηρητικός, για κάποιους μάλιστα αντιδραστικός, συγγραφέας και σίγουρα όχι ο πιο κλασικός εκπρόσωπος του φιλελευθερισμού- για τον Burke ακόμα και αυτό το φιλοσοφικό status είναι αμφιλεγόμενο και αμφισβητήσιμο, καθώς δεν θα συναντήσουμε ανάμεσα στα κείμενά του ένα συστηματικό φιλοσοφικό έργο, πλην του πρώτου του έργου του *Για την Καταγωγή των Ιδεών μας για το Υψηλό και το Ωραίο*. Αν θέλαμε έναν τέτοιο, έναν από τους γνωστότερους και σημαντικότερους εκπροσώπους του φιλελευθερισμού, θα έπρεπε αναμφίβολα να διαλέξουμε τον Locke ή τον Smith, ή αργότερα τον Mill για να μείνουμε στην αγγλική και σκωτική παράδοση. Γιατί λοιπόν τον Burke;

Όπως ελπίζουμε πως θα φανεί στην πορεία αυτής της εργασίας, υπάρχει μια ιδιαίτερη σχέση που συνδέει τον Hayek και τον Burke, μια σχέση μάλιστα

την οποία ο Hayek με τον ένα ή τον άλλο τρόπο συνειδητοποιεί, αν κρίνουμε από την εκτίμησή του πως ο Burke είναι ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του γνήσιου ατομισμού¹, και ακόμα σημαντικότερο, από τον πολιτικό του αυτοχαρακτηρισμό ως Ουίγο τύπου Burke (Burkean Whig)².

Έτσι λοιπόν, αν επιχειρούσα να δικαιολογήσω την επιλογή του θέματός μου, θα ξεκινούσα αρχικά από την εξαιρετικά κολακευτική άποψη που ο Hayek έχει για τον Burke, για να δω πού αυτή θεμελιώνεται. Πρέπει να καταστήσω πάντως σαφές πως η παρούσα πραγμάτευση δεν καταπιάνεται με την πρόσληψη του Burke από τον Hayek· η σχέση των δύο ανιχνεύεται συστηματικά και μπορούμε στο σημείο αυτό να σημειώσουμε εν συντομία τους βασικότερους αρμούς της σχέσης αυτής.

Αναζητώντας λοιπόν μια πρώτη θεμελίωση της σχέσης αυτής μπορούμε να ξεκινήσουμε ιστορικά. Αυτό δηλαδή που συνδέει τους δύο, και δεν θα μπορούσαμε να το εντοπίσουμε στους προηγούμενους φιλελεύθερους, είναι η κοινή αποστροφή για την γαλλική επανάσταση. Η γαλλική επανάσταση αποτελεί και για τους δύο το εξαιρετικά σημαντικό σημείο εκκίνησης. Τα κείμενα που καταξιώνουν τον Burke ως στοχαστή και συστηματοποιούν, σε ένα βαθμό, την σκέψη του είναι αυτά που γράφονται σε αντίδραση προς την γαλλική επανάσταση με πρώτο και κύριο βέβαια το *Σκέψεις για την Γαλλική Επανάσταση*, ενώ για τον Hayek, από την άλλη, η γαλλική επανάσταση θεωρείται ως η πηγή όλων των μετέπειτα κακών, δηλαδή των μετέπειτα κολεκτιβιστικών και σοσιαλιστικών ιδεών και κινημάτων.

Από την κοινή αυτή αντίδραση σε ένα κορυφαίο ιστορικό γεγονός, μπορούμε ήδη να αρχίσουμε να διαγράφουμε την σχέση τους σε επίπεδο εννοιών, αυτή την φορά. Αναφέρομαι βέβαια στην κοινή διάκριση που υιοθετούν ανάμεσα σε δύο μοντέλα φιλελευθερισμού, το αγγλικό και το

¹ Hayek. F.A, *Individualism and Economic Order*, "Individualism: True and False", The University of Chicago Press, Σικάγο και Λονδίνο, 1980 (1948) σελ 5. Ελλείψη άλλης πηγής, η μετάφραση όρων και αποσπασμάτων τόσο του Hayek όσο και του Burke είναι του γράφοντος.

² Ed. Kresge S, Wenar. L, *Hayek On Hayek*, Routledge and Kegan Paul, 1994, σελ. 141.

γαλλικό, και τη συναφή διάκριση ανάμεσα σε δύο διαφορετικές νοηματοδοτήσεις της έννοιας της ελευθερίας.

Πέρα από αυτό, αν και άμεσα συνδεδεμένο με αυτό, όπως θα φανεί αργότερα, ο Hayek συνδέεται με τον Burke στην βάση μιας άλλης βασικής έννοιας, την οποία θα συναντήσουμε και στον υπότιτλο της παρούσας εργασίας. Αυτό που συνδέει με ένα τρόπο ξεχωριστό τους δύο συγγραφείς είναι η έννοια της παράδοσης. Η προσπάθεια να θεμελιωθεί το φιλελεύθερο επιχείρημα όχι ορθολογικά, αλλά μέσα από διαδικασίες αυθόρμητες και ασχεδιάστες.

Με άλλα λόγια, για να συνοψίσουμε, αυτό που ενώνει τους δύο συγγραφείς είναι η συγκρότηση ενός συντηρητικού φιλελεύθερου μοντέλου, επιθετικού προς τον κοινωνικό και πολιτικό ριζοσπαστισμό της γαλλικής επανάστασης, το οποίο επιχειρεί να θεμελιωθεί σε μια μετριοπαθή, αντιορθολογική³ επιστημολογική θέση. Η διαλεκτική που ενώνει αυτά τα δύο, το πολιτικό με το επιστημολογικό επιχείρημα αποτελεί το σταθερό μοτίβο πάνω στο οποίο κινείται η παρούσα εργασία. Θεωρώ δηλαδή πως τα δύο επίπεδα είναι αλληλοεξαρτώμενα· στο βαθμό που τροποποιείται το ένα, αυτή η αλλαγή έχει αναγκαίες συνέπειες για το άλλο. Πάντως, ο στόχος αυτής της εργασίας δεν είναι τόσο να δείξει τι ενώνει τους δύο, αλλά τι τους χωρίζει. Η πρόθεσή μου είναι δηλαδή να δείξω πώς μετατοπίζεται το επιχείρημα του Hayek σε σχέση με αυτό του Burke, πάνω στο μοτίβο που υπέδειξα.

Συγκεκριμένα, θα επιχειρήσω να δείξω πως το έργο του Hayek, αν και ξεκινάει με βάση το αίτημα για μια περιορισμένη κρατική εξουσία και την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, καταλήγει, ωστόσο, σε ένα σχήμα

³ Αν και σε ποιο βαθμό θεματοποιείται η έννοια του ορθολογικού από τους δυο συγγραφείς σε κάποιο άλλο σημείο, είναι κάτι που ξεπερνά τα όρια της παρούσας εργασίας και θα πρέπει να αναβληθεί και ένα άλλο πόνημα. Στο πλαίσιο που μελετάμε η έννοια του ορθολογισμού χρησιμοποιείται ως πολιτικοθεωρητικό μοντέλο. Και μπορούμε να σημειώσουμε πως ο Hayek ιδιαίτερος αρέσκεται στις μεγαλεπήβολες γενικεύσεις. Η έννοια του κονστρουκτιβισμού που χρησιμοποιεί με τρόπο κεντρικό στο έργο του, αξιώνει να διαιρέσει το σύνολο της φιλοσοφικής παραγωγής στα δύο. Σε όσους κατατάσσονται στο κονστρουκτιβιστικό και εκείνους που κατατάσσονται στο εξελικτικό μοντέλο.

αναγκαία αυταρχικό, που συνηγορεί υπέρ μιας νέας απεριόριστης εξουσίας. Τουλάχιστον έτσι θα το αποτιμούσε ο Burke.

Ακόμα περαιτέρω, θα υποστηρίξω πως το κλειδί για την κατανόηση αυτή της μεταστροφής της φιλελεύθερης θέσης βρίσκεται στην έννοια της παράδοσης. Στο γεγονός πως, αν, δηλαδή, ο Burke υποστήριζε μια υπαρκτή, ισορροπημένη και ευημερούσα τάξη πραγμάτων, ο Hayek δεν έχει αυτό το πλεονέκτημα. Αντίθετα, έχει να αντιμετωπίσει μια παράδοση εχθρική απέναντί του και έτσι το σχήμα του διέπεται από ακόμα μια αντίφαση. Αυτή δηλαδή ανάμεσα στην πρόθεσή του να το θεμελιώσει σε διεργασίες αυθορμησίας και στο γεγονός πως τελικά, όπως θα δείξουμε, και πάντα υπό το πρίσμα του Burke, καταλήγει σε ένα σχήμα κατασκευαστικό, για να χρησιμοποιήσω την έννοια με την οποία ο Hayek οριοθετεί το αντίπαλο επιχείρημα. Αυτή η μετατόπιση του επιχειρήματος είναι η διεργασία, την οποία υποδεικνύω και στον υπότιτλο της παρούσας εργασίας, ως το πέρασμα από την παράδοση στην αυθόρμητη τάξη.

Στην πρώτη ενότητα της παρούσας εργασίας θα επιχειρήσουμε συστηματικά να εκθέσουμε το πεδίο της επαφής των δύο συγγραφέων και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της θέσης τους: μια εργασία που είναι αναγκαίο να γίνει δεδομένου ότι η προσπάθεια συγκριτικής μελέτης των δύο συγγραφέων είναι καινούρια στην βιβλιογραφία.

Στην δεύτερη ενότητα επιχειρούμε να παρακολουθήσουμε τον τρόπο με τον οποίο ο Hayek μεταστρέφει την έννοια του παραδοσιακού σε σχέση με αυτήν του Burke, για να ταυτιστεί αυτή η τελευταία με την «αυθόρμητη τάξη», εξέλιξη που συνεπάγεται και μια ριζικά διαφορετική κατανόηση και αναπροσδιορισμό, από την πλευρά του Hayek, της έννοιας της κοινωνίας και των δεσμών που την συνέχουν. Το πέρασμα από την παράδοση στην «αυθόρμητη τάξη» επιμερίζεται και αναλύεται στην ενότητα αυτή, όπως και οι δύο κεντρικές επικεφαλίδες της ενότητας μαρτυρούν, στο πέρασμα από την ιστορία στην θεωρία και από την κοινωνία οργανισμό στην κοινωνία- αγορά.

Στην τελευταία ενότητα θα παρακολουθήσουμε, αντίστοιχα, τις συνέπειες αυτής της μεταστροφής εκτενέστερα στο πεδίο της πολιτικής. Στόχος μας είναι να δειχτεί, εδώ, πως η κύρια συνέπεια της μεταστροφής που υποδείξαμε είναι η επίθεση από την πλευρά του Hayek στην ίδια την έννοια της πολιτικής. Και η έννοια της πολιτικής εκλαμβάνεται εδώ με δύο σημασίες, αφενός ως η εσκεμμένη προσπάθεια επίτευξης του αγαθού της κοινής ευημερίας για την κοινωνία και αφετέρου ως συμμετοχής στα κοινά και ελέγχου της εξουσίας.

Η παρούσα εργασία, έτσι, θα μπορούσε να υποδειχτεί ως μια προσπάθεια κριτικής αποτίμησης του έργου του Hayek. Αυτό, ωστόσο, θα το επιχειρήσω χρησιμοποιώντας τα ίδια του τα όπλα. Θα επιχειρήσω δηλαδή να ανασκευάσω τις θέσεις του επικαλούμενος έναν εκπρόσωπο του κλασικού φιλελεύθερου επιχειρήματος τον οποίο ο ίδιος υποδεικνύει στο έργο του ως έναν από τους βασικότερους εκπροσώπους μια παράδοσης την οποία επιθυμεί να συνεχίσει. Με αυτό το μέτρο θεωρώ πως η παρούσα εργασία εντάσσεται στην ευρύτερη προβληματική της συνέχειας και ασυνέχειας του φιλελεύθερου με το νέο- φιλελεύθερο εγχείρημα.

Η προσπάθεια συγκριτικής αποτίμησης του έργου των Hayek και Burke, καθ' όσο γνωρίζω, είναι καινούρια στην συναφή βιβλιογραφία. Σε μια προσπάθεια αποτίμησης της βιβλιογραφίας της σχετικής με την προβληματική την οποία καταπιάνομαι θα πρέπει αρχικά να αναφερθώ στο άρθρο του Δ. Δρόσου που τιτλοφορείται: «Αγορά, Πολιτεία και πολιτική απόφαση: Τα όρια του νεοφιλελεύθερου αντί-κρατισμού»⁴. Η κριτική ματιά του συγγραφέα στο έργο του Hayek- στην οποία η άποψη του γράφοντος χρωστά πολλά- μου φαίνεται εξαιρετικά συγγενής με αυτή που υιοθετείται στην παρούσα εργασία, καθώς μάλιστα ο συγγραφέας οριοθετεί τον στόχο του ως εξής: «Στην προοπτική αυτή νομιμοποιείται κανείς να ελέγξει την πιστότητα της νεοφιλελεύθερης επιχειρηματολογίας στο αξιολογικό ιδεώδες που η ίδια θέτει

---

⁴ Δρόσος, Δ., «Αγορά, Πολιτεία και Πολιτική Απόφαση: Τα όρια του νεοφιλελεύθερου αντί- κρατισμού», *Αξιολογικά Εξάντας* Ιούνιος 1998, τεύχη 11-12, σελ 326-367.

στον εαυτό της, δηλαδή την διασφάλιση της ελευθερίας του ατόμου απέναντι στην αυθαιρεσία και τον αυταρχισμό της κρατικής παρέμβασης.».⁵ Για να στηριχτεί η θέση αυτή, η έννοια της ελευθερίας συνδέεται με τα δικαιώματα (πολιτειακά, πολιτικά και κοινωνικά) και την επίθεση που μερικά από αυτά δέχονται από τους νέο-φιλελεύθερους. Η διαφορά της εργασίας αυτής με την παρούσα έγκειται στην μεθοδολογική τους επιλογή. Στο άρθρο αυτό ο συγγραφέας επιχειρεί την ανασκευή της θέσης του Hayek παρακολουθώντας την εσωτερική λογική του έργου του. Στην παρούσα εργασία αντίθετα, η αποτίμηση γίνεται σε σχέση με το κλασικό φιλελεύθερο εγχείρημα, στο βαθμό που αυτό εκπροσωπείται από τον Burke.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, πρέπει να αναφερθώ εν συντομία στη δουλειά του Μανόλη του Αγγελίδη, στο βαθμό που αυτή καταπιάνεται με τρόπο συστηματικό με την προβληματική της συνέχειας ή όχι του φιλελεύθερου με το νέο- φιλελεύθερο επιχείρημα. Αναφέρομαι αρχικά στην δημοσίευσή του στα *Αξιολογικά*, η οποία τιτλοφορείται: «Το πρόβλημα των Ιστορικό- θεωρητικών προϋποθέσεων του Φιλελευθερισμού». Εκεί επιχειρείται η κριτική ανασκευή της προσπάθειας των σύγχρονων φιλελευθέρων ρευμάτων, με παραδειγματική την προσπάθεια αυτή του Hayek, να συνδεθούν με το κλασικό φιλελεύθερο παράδειγμα, με εκτενέστερες αναφορές στο έργο του Hume και του A. Smith. Αναφέρομαι ακόμα στην μεγαλύτερη δουλειά του Μ. Αγγελίδη με τον τίτλο: *Φιλελευθερισμός: Κλασικός και Νέος, Ζητήματα συνέχειας και ασυνέχειας στο φιλελεύθερο επιχείρημα*. Και εδώ η προβληματική, όπως και η τιτλοφόρηση του έργου μαρτυρεί, είναι παρόμοια. Ο συγγραφέας δηλαδή καταπιάνεται με τους όρους μετάβασης από το κλασικό στο σύγχρονο φιλελεύθερο εγχείρημα, ξεκινώντας, ωστόσο αυτή την φορά από τον 19^ο αιώνα και την διαμάχη του James Mill με τον Macaluaay, για να περάσει με την σειρά στον J.S. Mill, στον Mises και να καταλήξει στον Hayek.

Από την ξενόγλωσση τέλος βιβλιογραφία θα πρέπει να αναφερθώ στο έργο του A. Gamble: *Hayek, το σιδηρούν Κλουβί της Ελευθερίας*. Πέρα από

---

⁵ Ο.π., σελ 328.

την κριτική σκοπιά που το έργο αυτό υιοθετεί και την οποία συχνά στην παρούσα εργασία θα επικαλεστούμε, εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και συγγενής με την προβληματική της παρούσας εργασίας είναι η προσπάθεια του συγγραφέα να ανιχνεύσει τον τρόπο με τον οποίο ο Hayek επιχειρεί να γεφυρώσει το φιλελεύθερο με το συντηρητικό εγχείρημα. Η προσπάθεια αυτή βέβαια γίνεται, και εδώ σταματάει ο παραλληλισμός με την παρούσα εργασία, στα πλαίσια μιας συγκεκριμένης ιστορικής εξέλιξης: της ανάδυσης δηλαδή στην Αγγλία και την Αμερική τις δεκαετίες του '70 και '80 του πολιτικού και θεωρητικού φαινομένου της Νέας Δεξιάς (New Right).

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ

ΣΥΓΚΡΟΤΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟ ΑΝΤΙΠΑΛΟ

Οι δύο Παραδόσεις του Φιλελευθερισμού

Θα επιχειρήσω σε αυτή την πρώτη ενότητα να εκθέσω αυτό που θεωρώ πως συγκροτεί την κοινή βάση στο έργο των δύο συγγραφέων. Την κοινή δηλαδή αντίδραση των δύο στην ριζοσπαστικοποίηση της κοινωνικής ζωής που επιφέρει η γαλλική επανάσταση με την ανάδειξη της θεωρίας για την λαϊκή κυριαρχία και την αντίστοιχη προσπάθεια να μετριαστεί η εμπιστοσύνη στις ικανότητες του ανθρώπινου Λόγου, τον οποίο ο γαλλικός διαφωτισμός είχε αναδείξει στον κύριο φορέα της κοινωνικής προόδου και ευημερίας. Οι δύο συγγραφείς θα υποστηρίξουν όχι μόνο πως οι επιστημολογικές και μεθοδολογικές προϋποθέσεις των αντιπάλων τους είναι λανθασμένες, αλλά και ότι το πρότυπο κοινωνικής οργάνωσης που προάγουν οδηγεί, με την κάλυψη μιας φιλελεύθερης φιλολογίας, στον ολοκληρωτισμό κατά την ορολογία του Hayek ή τον δεσποτισμό κατά τον όρο που θα συναντήσουμε συχνότερα στον Burke.

Μπορούμε λοιπόν να ξεκινήσουμε με αφετηρία μια διάκριση την οποία ρητά θα συναντήσουμε στο έργο και των δύο συγγραφέων και η οποία σχηματοποιεί την αντίδρασή τους. Αναφερόμαστε εδώ βέβαια στην θεμελιώδη για το έργο και των δύο συγγραφέων διάκριση ανάμεσα σε δύο διαφορετικές

παραδόσεις που και οι δύο διεκδικούν για τον εαυτό τους τον τίτλο του φιλελεύθερου. Πρόκειται βέβαια για την διάκριση που φέρνει αντιμέτωπο το αγγλικό μοντέλο με το γαλλικό μοντέλο φιλελευθερισμού.

Ο E.Burke, λόγω και της ιστορικής του θέσης, είναι ο πρώτος που θεμελιώνει την σχετική διάκριση. Το περίφημο *Reflections on The Revolution in France* θεμελιώνεται ακριβώς σε αυτή την διάκριση. Αντίπαλος του Burke είναι στο έργο αυτό ο Dr Price και πιο συγκεκριμένα η προσπάθεια του τελευταίου να συνδέσει τις εξελίξεις στην επαναστατημένη Γαλλία με την Ένδοξη επανάσταση στην Αγγλία. Ο Price και η εταιρεία για την επανάσταση (revolution society)⁶ βλέπουν πίσω από την γαλλική επανάσταση το ίδιο πνεύμα της ελευθερίας το οποίο επικράτησε και στην Αγγλία κατά την Ένδοξη επανάσταση να επικρατεί και να κυριεύει και την Γαλλία. Σκοπός του Burke γίνεται να διακρίνει τα δύο επαναστατικά παραδείγματα και αντίστοιχα τις δύο εκδοχές της έννοιας της ελευθερίας. Μπορούμε πολύ γενικά να σημειώσουμε εδώ πως ο Burke αντιδρά, ενστικτωδώς σχεδόν, στον ριζοσπαστισμό της γαλλικής επανάστασης για να ισχυριστεί πως η Ένδοξη επανάσταση δεν είχε σε καμία περίπτωση σκοπό την όποια ρήξη με το παρελθόν, το αντίθετο μάλιστα, πως υπήρξε δηλαδή μια παρέκκλιση αναγκαία για να εξασφαλιστεί ο κανόνας. Επιδίωξη των πρωταγωνιστών της ένδοξης επανάστασης υπήρξε, όπως εμφατικά σημειώνει ο Burke, η διασφάλιση της συνέχειας. Μερικά χρόνια αργότερα γίνεται ξεκάθαρο, κατά την εκτίμηση του Burke, πως η προσπάθεια ριζικής αναδόμησης της κοινωνίας δεν μπορεί παρά να οδηγήσει στον δεσποτισμό. Είναι η πιο κρίσιμη περίοδος της Γαλλικής επανάστασης – μετά το 1792- όπου πόλεμος από τα έξω και από μέσα απειλεί να την αφανίσει. Είναι η περίοδος της ανακάλυψης, αυτού που ο Hobsbawm ονομάζει,

⁶ Ο Burke αναφέρεται, στο *Reflections*, σε δύο πολιτικές λέσχες (clubs) της Αγγλίας: την κοινωνία για το Σύνταγμα (Constitutional Society) και την κοινωνία για την επανάσταση (Revolution Society). Και οι δύο λέσχες έσπευσαν να συγχαρούν δημοσίως την Γαλλία για την επανάστασή της θεωρώντας την ως συνδεδεμένη με την Ένδοξη Επανάσταση. Αυτόν ακριβώς τον ισχυρισμό θα αντικρούσει ο Burke αναφερόμενος εκτενέστερα στην εταιρεία για την επανάσταση την οποία εκπροσωπεί ο Price, καθώς εκτιμά πως είναι σημαντικότερη. Όπως άλλωστε και ο ίδιος σημειώνει η γαλλική εθνοσυνέλευση αυτήν επέλεξε για να ευχαριστήσει και να επαινέσει.

ολοκληρωτικό πόλεμο⁷ και τον οποίο αναλαμβάνει να φέρει εις πέρας η δικτατορία των Ιακωβίνων, κατορθώνοντας πάντως με τον τρόπο αυτό να διασώσει την γαλλική επανάσταση. Σε αυτή την κρίσιμη περίοδο και ενώ ο Burke κηρύσσει έναν ανυποχώρητο, και μέχρι τέλους αγώνα ενάντια στην Γαλλία, θα συγκεφαλαιώσει τα δύο διαφορετικά παραδείγματα κοινωνίας με τον ακόλουθο τρόπο:

...Τα κράτη του χριστιανικού κόσμου έχουν αναπτυχθεί στο τωρινό τους μέγεθος σε ένα μεγάλο διάστημα χρόνου και μέσω ποικίλων περιστατικών. Εξελίχθηκαν σε αυτό που βλέπουμε με μεγαλύτερη ή μικρότερη διαύγεια και ικανότητα. Κανένα τους δεν έχει διαμορφωθεί στη βάση κάποιου κανονικού προγράμματος ή με την όποια ενότητα σχεδίου. Καθώς το Σύνταγμά τους δεν είναι συστηματικό, δεν έχουν κατευθυνθεί προς οποιονδήποτε ιδιαίτερο σκοπό, που κατ'εξοχήν να διακρίνεται, και να ξεπερνάει κάθε άλλο. Τα αντικείμενα τα οποία περιλαμβάνουν είναι της μεγαλύτερης δυνατής ποικιλίας, και έχουν γίνει με τρόπο αόριστο. Σε όλες αυτές τις χώρες το κράτος έχει προσαρμοστεί στους ανθρώπους και όχι τα άτομα στο κράτος. Κάθε κράτος έχει επιδιώξει όχι μόνο κάθε είδος κοινωνικού οφέλους αλλά και έχει καλλιεργήσει και την ευημερία του κάθε ατόμου. Οι ανάγκες, οι επιθυμίες ακόμα και τα γούστα του έχουν ληφθεί υπόψη. Αυτό το συνεκτικό σχήμα έχει στην πραγματικότητα δημιουργήσει ένα βαθμό προσωπικής ελευθερίας σε μορφές τις πιο εχθρικές σε αυτό...έτσι οι εξουσίες των σύγχρονων κρατών συναντούν σε όλες τις κινήσεις τους προσκόμματα.

Το κράτος της Μεγάλης Βρετανίας είναι χωρίς συζήτηση αυτό το οποίο επιδιώκει την μεγαλύτερη δυνατή ποικιλία σκοπών, και είναι το λιγότερο διατεθειμένο να θυσιάσει οποιονδήποτε για κάποιον άλλο, ή για το σύνολο σκοπεύει στο να περιλάβει και να αναπτύξει το σύνολο των ανθρώπινων επιθυμιών...

Η Γαλλία διαφέρει ουσιωδώς από όλες εκείνες τις κυβερνήσεις οι οποίες έχουν διαμορφωθεί χωρίς σύστημα, οι οποίες υπάρχουν από συνήθεια. Και συγχέονται με το πλήθος και την πολυπλοκότητα των επιδιώξεών τους. Αυτό που σήμερα στέκεται ως κυβέρνηση στην Γαλλία δημιουργήθηκε μια και έξω. Το σχέδιο είναι άνομο, ανήθικο, κακό και καταπιεστικό· είναι όμως ψυχωμένο και τολμηρό: είναι συστηματικό και είναι απλό ως προς την αρχή του· έχει ενότητα και συνέπεια στην τελειότητα...Για αυτούς η θέληση, η επιθυμία, η ανάγκη,

⁷ Hobsbawm E.J, *Η Εποχή Των Επαναστάσεων 1789-1848*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, μετ. Μαριέτα Οικονομοπούλου, Αθήνα, 1997 σελ 102.

η ελευθερία, ο μόχθος, το αίμα των ατόμων δεν μετράει καθόλου. Η ατομικότητα έχει μείνει έξω από το σχήμα της διακυβέρνησής τους. Το κράτος είναι πανίσχυρο (the State is all in all)...⁸

Το απόσπασμα είναι εξαιρετικά περιεκτικό και θα μπορούσαμε σε αυτό να στηρίξουμε το σύνολο της παρούσας εργασίας· θα αρκεστούμε εδώ να εντοπίσουμε επιλεκτικά τα στοιχεία που θέλουμε να αναδειχτούν στην παρούσα ενότητα, το ζεύγος δηλαδή εκείνων των στοιχείων που διαφοροποιούν τόσο απόλυτα τα δύο φιλελεύθερα παραδείγματα.

Γαλλία και Αγγλία τίθεται αντιμέτωπα ως δύο κράτη που διαφέρουν θεμελιωδώς⁹. Στον πυρήνα της διάκρισης αυτής υπάρχει η έννοια του σχεδίου. Αυτό που διακρίνει την Γαλλία από την Αγγλία είναι, όπως υποστηρίζει ο Burke, το γεγονός πως η πρώτη έχει δημιουργηθεί συστηματικά, στην βάση δηλαδή σχεδίου. Και φορέας αυτού του σχεδίου δεν είναι άλλος από ένα ισχυρό κράτος το οποίο αναλαμβάνει να περατώσει τις κεντρικές στοχεύσεις της κοινωνίας. Πρόκειται για ένα ορθολογικό μοντέλο κοινωνικής οργάνωσης, ένα μοντέλο κατά τα πρότυπα, μπορούμε να πούμε επιχειρώντας, μια συσχέτιση σε ευρεία χρήση εκείνη την περίοδο και κατά το καρτεσιανό παράδειγμα, της γεωμετρίας· είναι ένα μοντέλο δηλαδή που ορθώνεται πάνω σε αξιωματικές πρώτες αρχές όπως και η γεωμετρία στις αξιωματικές της πρώτες προτάσεις.

Ωστόσο, αυτός δεν είναι ο μόνος παραλληλισμός που μπορούμε να κάνουμε -αν και για το συγκεκριμένο κείμενο από το οποίο αντλούμε το απόσπασμα που παραθέσαμε όπως είδαμε είναι κάτι παραπάνω από ένας συσχετισμός, καθώς η Γαλλία την περίοδο που γράφεται το σχετικό

⁸ Burke, E, *Select Works, Letters On Regicide Peace*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1999, vol 3 σελ 180-181-182

⁹ Για την ακρίβεια η Γαλλία τίθεται απέναντι στο σύνολο του υπόλοιπου Χριστιανικού κόσμου. Παρόλα αυτά είμαι της γνώμης πως την οριοθέτηση αυτή δεν πρέπει να την πάρουμε της μετρητοίς- οι υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες έμοιαζαν μάλλον, ως προς το επίπεδο τόσο της οικονομικής τους όσο και της πολιτικής τους ανάπτυξης περισσότερο στην Γαλλία παρά την Αγγλία, - αλλά στα πλαίσια της σκόπευσης του Burke· την στήριξη δηλαδή της συμμαχίας ενάντια στην Γαλλία και την συνέχιση του πολέμου.

απόσπασμα βρίσκεται σε πόλεμο με όλη την υπόλοιπη Ευρώπη-. Το γαλλικό κοινωνικό μοντέλο είναι ένα κοινωνικό παράδειγμα που συγκροτείται πολεμικά, οργανώνει δηλαδή τα άτομά του κατά τις ανάγκες του κοινού σκοπού και, όταν χρειαστεί τα θυσιάζει, για αυτόν. Είναι ένα μοντέλο που υποτάσσει τα κοινωνικά δικαιώματα στις συλλογικές στοχεύσεις, και έτσι οδηγείται μοιραία στον ολοκληρωτισμό, όπου κάθε ατομικότητα εκλείπει.

Από την άλλη, έχουμε την φιλελεύθερη Αγγλία. Την Αγγλία με την περιορισμένη από καιρό εξουσία και την ακμάζουσα οικονομία¹⁰. Εδώ η πορεία συγκρότησης είναι η αντίστροφη και ακολουθεί τα αστικά, ατομοκρατικά πρότυπα: δεν ξεκινάμε από το κράτος που υπαγορεύει στοχεύσεις για τα άτομα, αλλά από τα άτομα τα οποία επιδιώκουν την ικανοποίηση των επιθυμιών και αναγκών τους. Ανάγκες και επιθυμίες τις οποίες το κράτος επιδιώκει να διασφαλίσει στον πληρέστερο δυνατό βαθμό, όπως σημειώνει ο Burke. Και έτσι εμπειρικά και μη συστηματικά αναπτύσσεται η κοινωνία μέσα από μια διαδικασία εσωτερικής- αν εξωτερική είναι η ορθολογική θεμελίωση- ανάπτυξης (growth), περισσότερο από συνήθεια, όπως σημειώνει ο Burke, παρά από σχεδιασμό. Αντίστοιχα η έννοια της ελευθερίας συγκροτείται και ορίζεται με κέντρο το άτομο: την ικανότητά του δηλαδή να επιδιώκει και να ικανοποιεί ατομικές επιθυμίες και ανάγκες. Η κεντρική εξουσία εδώ περιορίζεται ως προς την ικανότητά της να παρεμβαίνει στις επιλογές των ατόμων και ελέγχεται κάθε φορά ως προς τις αρμοδιότητές της.

Η διάκριση ανάμεσα στα δύο μοντέλα φιλελευθερισμού είναι μια επιλογή κεντρική και για το έργο του Hayek, καθώς μάλιστα και αυτή συνοδεύεται από την εκτίμηση πως οι σύγχρονες του δημοκρατίες, οι δημοκρατίες του 20ου αιώνα, οδηγούνται στον ολοκληρωτισμό. Στο *Δρόμο προς την Δουλεία* ο Hayek προειδοποιεί πως οι ιδέες που θεωρούνται πέραν

---

¹⁰ Σε αυτό θα σταθούμε κάπως εκτενέστερα στην δεύτερη ενότητά μας.

κάθε αμφισβήτησης στην Αγγλία, οι ιδέες για το κράτος πρόνοιας και την κοινωνική δικαιοσύνη, είναι οι ίδιες ιδέες που επικρατούσαν στην Γερμανία του μεσοπολέμου πριν αυτή κατρακυλήσει στο ναζισμό, και για τον Hayek η σύνδεση είναι προφανής, ένα κράτος παρεμβατικό οδηγείται αναγκαία στον ολοκληρωτισμό. Το ενδιαφέρον είναι πάντως πως και ο Hayek θα αναζητήσει τα πρώτα σπέρματα «της ολοκληρωτικής δημοκρατίας»¹¹ στην γαλλική επανάσταση και τις ιδέες που αυτή φέρνει. Έτσι θα αναπαράγει και αυτός την διάκριση ανάμεσα στα δύο μοντέλα φιλελευθερισμού· το αγγλικό και το γαλλικό ή ηπειρωτικό.

Ήδη στην πρώτη συλλογή διαλέξεων και δημοσιεύσεων του υπό τον γενικό τίτλο *Ατομισμός και Οικονομική Τάξη*, η σχετική διάκριση συστηματοποιείται στα πλαίσια του δίπολου του «γνήσιου» (true) και του «ψευδούς» (false) ατομισμού¹². Αργότερα η ίδια διάκριση θα παγιωθεί ως «εξελικτικός» και «κατασκευαστικός» ορθολογισμός¹³. Τα δύο ζεύγη εννοιών που επιλέγονται για να σχηματοποιήσουν την διάκριση είναι χαρακτηριστικά και του περιεχομένου της, το πρώτο ζεύγος υποδηλώνει την διάκριση ανάμεσα σε δύο διαφορετικές ιδέες για την ελευθερία, ενώ το δεύτερο θέτει στην βάση αυτών των δύο διαφορετικών ιδανικών μια διαφορετική εκτίμηση για τον τρόπο λειτουργίας και κυρίως τα όρια του ανθρώπινου Λόγου. Ας δούμε όμως την σχετική διάκριση κάπως εκτενέστερα.

Στον πυρήνα του κατασκευαστικού ορθολογισμού, κατά την εκτίμηση του Hayek, βρίσκεται η ψευδής πεποίθηση πως «οφείλουμε κάθε ευεργετικό θεσμό στο σχέδιο»¹⁴, και πως «οι θεσμοί μπορούν να εξυπηρετήσουν τους ανθρώπινους σκοπούς μόνο αν έχουν εσκεμμένα σχεδιαστεί για αυτούς τους

¹¹ Η έννοια της ολοκληρωτικής δημοκρατίας αναπτύσσεται σε σχέση με τις εξελίξεις στην επαναστατημένη Γαλλία στο έργο του Talmon *The Origins of Totalitarian Democracy*, Secker and Warburg, Λονδίνο, 1952.

¹² Hayek, F. A, *Individualism and Economic order*, "Individualism: True and False", University Of Chicago Press, Σικάγο και Λονδίνο, 1980 (1948).

¹³ Hayek, F. A, *Law legislation and Liberty*, Routledge and Kegan Paul, τομ. 1, Λονδίνο, 1973 σελ 8-11.

¹⁴ Ο.π., σελ 9.

σκοπούς»¹⁵. Πρόκειται, σύμφωνα με τον Hayek, για μια εκτίμηση που υπερεκτιμά τις ορθολογικές ικανότητες του ανθρώπου και τις ρίζες της οποίας θα πρέπει να τις αναζητήσουμε στον καρτεσιανό ορθολογισμό και το αίτημά της ριζικής αμφιβολίας που μας επιβάλλει να μη αποδεχόμαστε οτιδήποτε δεν μπορεί να εξηγηθεί στην βάση ξεκάθαρων αρχών. Το άλλο μοντέλο από την άλλη, περισσότερο επιφυλακτικό για τις ικανότητες του ανθρώπινου λόγου, αναπτύσσεται κατά κύριο λόγο στην Αγγλία. Θεωρεί πως πολλοί από τους σημαντικότερους θεσμούς στους οποίους στηρίζεται η κοινωνία μας δεν έχουν σχεδιαστεί από κανένα, αλλά είναι το αποτέλεσμα εθίμων, συνηθειών και πρακτικών οι οποίες δεν δημιουργήθηκαν για να ικανοποιήσουν κάποιον σκοπό, αλλά αναπτύχθηκαν μέσω μια διαδικασίας εξέλιξης και στον βαθμό που επέτρεπαν στις ομάδες που τις υιοθέτησαν να επικρατήσουν επί άλλων και να επιβιώσουν.

Σε πολιτικό επίπεδο αντίστοιχα θεωρείται ότι η αγγλική φιλελεύθερη παράδοση συγκροτείται κατά τα τέλη του 17^{ου} και τις αρχές του 18^{ου} αιώνα, την περίοδο της κυριαρχίας των Ουίγων. Κεντρικό χαρακτηριστικό της περιόδου, σύμφωνα με τον Hayek, είναι η νομική κατοχύρωση των ατόμου απέναντι στην αυθαιρεσία της κεντρικής εξουσίας και άρα ο περιορισμός των αρμοδιοτήτων και της εξουσίας του κράτους. Αντίθετα, κατά το γαλλικό πρότυπο η έννοια της ελευθερίας επαναπροσδιορίζεται στην βάση δημοκρατικών και εξισωτικών αιτημάτων¹⁶.

Η διάκριση ανάμεσα στα δύο μοντέλα φιλελευθερισμού λοιπόν μπορεί για μεθοδολογικούς σκοπούς να διαιρεθεί σε δύο επίπεδα: το ένα είναι το επιστημολογικό, αν θεωρήσουμε την έννοια του επιστημολογικού κατά την αγγλοσαξονική εκφορά της, αναφερόμενοι σε αυτό που στην ηπειρωτική παράδοση θα θεωρούσαμε ως ανθρωπολογία, και αφορά τα όρια και τις

---

¹⁵ Ο.π, σελ 8.

¹⁶ πρβ Hayek, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, "Liberalism", Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο, 1978 σελ., 178.

ικανότητες του ανθρώπινου Λόγου. Το άλλο επίπεδο είναι το πολιτικό, αφορά δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο επιλέγουμε να οριοθετήσουμε τις αρμοδιότητες της εξουσίας ή αλλιώς τα δικαιώματα των πολιτών. Όπως θα συγκεφαλαιώσει αργότερα ο Talmon, «το ένα (φιλελεύθερο παράδειγμα) αντιπροσωπεύει την οργανική, αργή και ημι-συνειδητή ανάπτυξη (growth), ενώ το άλλο την δογματική σκοπιμότητα»¹⁷, «το ένα βρίσκει την ουσία της ελευθερίας στην αυθορμησία και την απουσία εξαναγκασμού, το άλλο πιστεύει πως αυτή πραγματώνεται μόνο κατά την επιδίωξη και επίτευξη απόλυτων συλλογικών σκοπών.»¹⁸. Θα προσπαθήσουμε στην συνέχεια να παρακολουθήσουμε τι αντιπαραθέτουν οι δύο συγγραφείς στον Λόγο του διαφωτισμού και τα κοινωνικά δικαιώματα της γαλλικής επανάστασης, κάνοντας σαφές πως ακόμα σε αυτό το επίπεδο μας ενδιαφέρει αυτό που ενώνει τους δύο συγγραφείς. Θα ξεκινήσουμε προσπαθώντας να διαγράψουμε στο έργο των δύο συγγραφέων τους όρους μιας μη ορθολογικής, μιας αυθόρμητης ανάδυσης των κοινωνιών.

---

¹⁷ Talmon J.L., *The origins Of Totalitarian Democracy*, Secker and Warburg, Λονδίνο, 1952, σελ 71.

¹⁸ Ο.π, σελ 2.

Η θεμελίωση της κοινωνίας σε αυθόρμητες διαδικασίες

Από τον Burke...

Ένα από τα κείμενα που συμπυκνώνει με τον καλύτερο τρόπο την σχετική προβληματική στο έργο του Burke, είναι ένας λόγος, ο οποίος πάντως τελικά δεν εκφωνήθηκε ποτέ. Πρόκειται για τον *λόγο για την μεταρρύθμιση της εκπροσώπησης των κοινοτήτων*, και αφορά όπως και ο τίτλος φανερώνει, την συζήτηση πάνω στην πρόταση για μεταρρύθμιση της εκπροσώπησης των διάφορων πόλεων στην βουλή των κοινοτήτων. Το κείμενο αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό και θα χρειαστεί επανειλημμένα να παραπέμψουμε σε αυτό.

Σε αυτό ο Burke θα χωρίσει τους υποστηρικτές της μεταρρύθμισης σε δύο ομάδες, την ριζοσπαστικότερη μερίδα που μιλά στην βάση του φυσικού δικαιώματος του κάθε ατόμου να αυτό- κυβερνάται, και την μετριοπαθέστερη που επιχειρηματολογεί στην βάση των γνήσιων αρχών του Συντάγματος. Η αντίδραση του Burke αφορά και τους δύο. Αποκλείει κάθε ιδέα μεταρρύθμισης του αριθμού και του τρόπου εκπροσώπησης και το κάνει αυτό -πράγμα που θα μας απασχολήσει και στο κεφάλαιο που ακολουθεί- αποκλείοντας κάθε προσπάθεια εξορθολογισμού του Βρετανικού Συντάγματος, είτε δηλαδή την ριζοσπαστικότερη, που θέλει να το δικαιολογήσει στην βάση πρώτων αρχών, είτε την δεύτερη η οποία είναι και μετριοπαθέστερη και επιχειρεί, όπως παρατηρεί και ο Pocock¹⁹ έναν μερικό εξορθολογισμό του Βρετανικού Συντάγματος.

¹⁹ Pocock J.G.A., “ Burke and the Ancient Constitution- A problem in the History of Ideas”, *The Historical Journal*, III, 2, (1960), σελ 125-143.

Το Σύνταγμα απαντά ο Burke στους πρώτους, δεν θεμελιώνεται σε καμία ιδέα ατομικού δικαιώματος, ενώ στους δεύτερους θα πει πως δεν θεμελιώνεται σε καμία θεωρία περί διακυβέρνησης ή στο σχέδιο του όποιου νομοθέτη. Απέναντι στην ατομική επιλογή και στην θεωρία περί διακυβέρνησης ο Burke τοποθετεί το έθιμο: «Το Σύνταγμά μας υποστηρίζει είναι ένα Σύνταγμα εθιμικό (prescriptive)» και σπεύδει να διευκρινίσει, «είναι ένα Σύνταγμα το οποίο αντλεί την νομιμότητά του από το γεγονός ότι έχει υπάρξει προ αμνημονεύτων χρόνων (time out of mind)»²⁰. Τι σημαίνει άραγε αυτό το πέρασμα στην έννοια του εθιμικού για την κοινωνική θεωρία; Όπως ο ίδιος θα σπεύσει να συμπληρώσει λίγο πιο κάτω, σημαίνει πρώτα και κύρια πως η πολιτική κοινωνία, η έχουσα δηλαδή θεσμούς και δίκαιο αλλά και εξουσία να τα διαφυλάσσει, δεν έχει μια σαφή και διακριτή ιστορική αρχή: «ο βασιλιάς, οι λόρδοι, οι δικαστικοί και οι δικηγόροι σας, μικροί και μεγάλοι, υπάρχουν όλοι στην βάση εθιμικού δικαίου· και αυτό που το αποδεικνύει είναι οι διαφωνίες που δεν καταλήγουν ποτέ για το πότε οποιοσδήποτε από αυτούς πρωτοδημιουργήθηκε²¹».

Έτσι, στο σχήμα αυτό η θεμελίωση και η εξέλιξη του κοινωνικού σχηματισμού περνάει από την θεωρία στην αυθόρμητη και ασχεδιάστη πρακτική των ατόμων, η οποία συσσωρεύεται με τον χρόνο, τελειοποιεί τις κοινωνίες, καταγράφεται και αποκρυσταλλώνεται στους διάφορους θεσμούς τους: «είναι ένα Σύνταγμα», υποστηρίζει ο Burke, «το οποίο... έχει δημιουργηθεί από τις ιδιαίτερες συνθήκες, ανάγκες, χαρακτήρες, διαθέσεις και τις ηθικές, πολιτικές και κοινωνικές συνήθειες των ανθρώπων, όπως αποκαλύπτονται σε μεγάλα διαστήματα χρόνου»²². Γι' αυτό και οι θεσμοί οι κανόνες και τα έθιμα που ρυθμίζουν την λειτουργία της κοινωνίας δεν επιλέγονται κάθε φορά από την κάθε γενιά, αλλά μεταφέρονται από γενιά σε γενιά ως κληρονομιά ιερή και αδιαμφισβήτητη. Απέναντι στην εκλογή ως

²⁰ Burke, *Select Works, Miscellaneous Writings*, Ινδιανάπολη, Liberty Fund, 1999, σελ 20.

²¹ Ο.π σελ 20.

²² Ο.π σελ 21

τρόπο ρύθμισης της διακυβέρνησης και των δικαιωμάτων ο Burke απαντά με την κληρονομικότητά τους, ως το μοναδικό κριτήριο καταξίωσης τους.²³

Αυτό, ωστόσο, δεν σημαίνει πως «η κυβέρνηση στηρίζεται στην τυφλή προκατάληψη, γιατί ο άνθρωπος», όπως σημειώνει ο Burke, «είναι το πιο άμυαλο και το πιο μυαλωμένο ον. Το άτομο είναι ανόητο. Το πλήθος είναι για μια στιγμή ανόητο, όταν δρα χωρίς σύνεση· αλλά το είδος είναι σοφό, και όταν του δοθεί χρόνος δρα σχεδόν πάντα σωστά»²⁴. Με τον τρόπο αυτό ο Burke απαντά στις αξιώσεις του ατομικού Λόγου με τις αξιώσεις ενός συλλογικού Λόγου²⁵. Απαντά στις πρόσκαιρες αξιώσεις μιας γενιάς ανθρώπων με τις αξιώσεις «χρόνων και γενεών»²⁶. Έτσι, κριτήριο αποτίμησης των θεσμών γίνεται στο σχήμα του Burke ο χρόνος²⁷. Ο Burke μιλά για την σταθερή μορφή ενός Συντάγματος η αξία του οποίου επιβεβαιώνεται από τον αυστηρό έλεγχο της μακράς εμπειρίας και της αυξανόμενης δημόσιας δύναμης και εθνικής ευημερίας²⁸. Οι θεσμοί λοιπόν αφομοιώνουν και αποκρυσταλλώνουν εμπειρία και μάλιστα μια εμπειρία πολύ μεγαλύτερη από αυτή που θα μπορούσε να αποκτήσει και να εποπτεύσει το όποιο άτομο με τον ατομικό του Λόγο και εμπειρία, «όσο σοφό και παρατηρητικό και αν είναι»²⁹.

Μια τέτοια συγκρότηση των πολιτικών θεσμών αποκλείει βέβαια την όποια προσπάθεια συνολικής και έξωθεν αποτίμησής τους, αποκλείει ακόμα την συνολική αναμόρφωσή τους. Αυτό δεν σημαίνει πως η κοινωνία μένει

²³ Η προβληματική που σχετίζεται με την παράδοση, φωτίζεται καλύτερα, αν τη θεωρήσουμε σε σχέση με το γεγονός ότι η Αγγλία της περιόδου δεν γνώρισε γραπτό δίκαιο. Το δίκαιο της Αγγλίας κατά τρόπο μοναδικό στα πλαίσια της ευρωπαϊκής Ιστορίας, ήταν εθιμικό πρβ σχετικά Pocock, J.G.A., *The Ancient Constitution And The Feudal Law*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη, 1987. Αυτή την προβληματική όμως θα την παρακολουθήσουμε εκτενέστερα στην δεύτερη ενότητά μας.

²⁴ Ο.π. σελ. 21

²⁵ Τη έννοια του συλλογικού Λόγου αντλώ από: Canavan, F.P., *The Political Reason Of Edmund Burke*, Duke University Press, Η.Π.Α, 1960, σελ 141.

²⁶ Ο.π. σελ 21.

²⁷ Για την ακρίβεια, η ωφελιμότητα την οποία επικυρώνει η μακρά εμπειρία του χρόνου. Η έννοια της ωφελιμότητας στο έργο του Burke θα μας απασχολήσει στις επόμενες ενότητες της παρούσας εργασίας.

²⁸ Burke, *Select Works, Reflections on the Revolution in France*, liberty Fund, Ινδιανάπολη, τομ.2. 1999, σελ 149.

²⁹ Ο.π., σελ 153.

στατική και πως δεν υπάρχει καμία περίπτωση αλλαγής. Στο κάτω κάτω ο Burke πρέπει να δικαιολογήσει μια, έστω και μετριοπαθή, επανάσταση. Ωστόσο, «ακόμα και σε αυτή την ακραία κατάσταση», σπεύδει να σημειώσει ο Burke, «η αλλαγή οφείλει να περιορίζεται μόνο στο θνησιγενές κομμάτι ... και ακόμα και αυτό πρέπει να γίνει χωρίς την αποσύνθεση του συνόλου της πολιτικής κοινωνίας, με σκοπό να αναδομηθεί μια νέα κοινωνική οργάνωση από τα πρώτα στοιχεία της κοινωνίας».³⁰ Η διαδικασία της μεταρρύθμισης σημειώνει ο Burke είναι μια διαδικασία συντήρησης και διόρθωσης, όπου το θνησιγενές κομμάτι καλείται να προσαρμοστεί και να αφομοιωθεί από τα υπόλοιπα μέρη τα οποία οφείλουν να παραμείνουν ως έχουν.

...στον Hayek

Μας ενδιαφέρει να δείξουμε στο σημείο αυτό πως στην αντίδραση του Hayek σε ορθολογικά σχήματα κατανόησης της κοινωνικής εξέλιξης μπορούμε να συναντήσουμε αντίστοιχα εναλλακτικά σχήματα και έννοιες με αυτές που μετέλθε προηγουμένως ο Burke.

Στο *Law, Legislation and Liberty*³¹, ο Hayek προχωρά σε μια διάκριση που μας είναι πολύ χρήσιμη: αυτή ανάμεσα στον νόμο (Law) και την νομοθεσία (Legislation). Ο νόμος υποστηρίζει ο Hayek είναι πρότερος της νομοθεσίας, «έχει υπάρξει αιώνες πριν ο άνθρωπος σκεφτεί ότι θα μπορούσε να τον φτιάξει ή να τον αλλάξει»³². Έτσι, και εδώ, όπως πιο πριν είδαμε, ο νόμος μετατοπίζεται από την θέληση του όποιου νομοθέτη στο έθιμο: την πρακτική δηλαδή των ατόμων η οποία σε αυτό το στάδιο εκδηλώνεται όχι ως μια σαφή γνώση τήρησης κανόνων για την επίτευξη συγκεκριμένων σκοπών

³⁰ Ό.π σελ 108

³¹ Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο, 1973, том. 1, σελ 72.

³² Ό.π., σελ 72.

αλλά ως μια γνώση που τιμάται στην πράξη, αν και δεν συνειδητοποιείται ρητά και άρα δεν μπορεί να αρθρωθεί σε λόγο. Αντίστοιχα, η κάθε προσπάθεια του νομοθέτη λαμβάνει χώρα στα πλαίσια μιας λειτουργούσας τάξης και αυτό που καλείται να κάνει δεν είναι να δημιουργήσει εξ αρχής κάποιους νόμους, αλλά να ανακαλύψει και να αρθρώσει τους ήδη υπάρχοντες.

Οι κανόνες αυτοί που αναδύονται στο επίπεδο αυτό της ασυνείδητης πρακτικής μεταφέρονται μέσω μια διαδικασίας πολιτισμικής μεταβίβασης από γενιά σε γενιά. Κατά την μεταβίβαση αυτή, υποστηρίζει ο Hayek, λαμβάνει χώρα μια διαδικασία φυσικής επιλογής κατά την οποία επιβιώνουν εκείνοι οι κανόνες, οι οποίοι επιτρέπουν στις ομάδες που τους υιοθέτησαν να επιβιώσουν και να υπερισχύσουν επί άλλων ομάδων οι οποίες υιοθέτησαν διαφορετικούς. Έχει σημασία εδώ να σημειώσουμε πως «αυτή η διαδικασία επιλογής η οποία διαμόρφωσε τα έθιμα και την ηθική συνεκτίμησε περισσότερες συγκεκριμένες περιστάσεις από όσες θα μπορούσαν να αντιληφθούν τα άτομα και κατά συνέπεια η παράδοσή του Hayek, όπως και αυτή του Burke πρωτύτερα, είναι ανώτερη ή αλλιώς «σοφότερη από τον ανθρώπινο Λόγο»³³.

Υπό τους όρους αυτούς, οι παραδοσιακοί θεσμοί και κανόνες συμπεριφοράς δεν πληρούν τα ορθολογικά κριτήρια του επιστημονισμού. Ο όρος του επιστημονισμού χρησιμοποιείται με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται αυτός του κονστρουκτιβισμού: για να δηλώσει, δηλαδή, την αξίωση να αντιμετωπιστούν οι κοινωνικές επιστήμες κατά το πρότυπο των φυσικών. Την αξίωση αυτή ο Hayek την συγκεφαλαιώνει ως εξής: «Η ιδέα ότι είναι παράλογο να ακολουθούμε ό,τι δεν μπορεί να δικαιολογηθεί επιστημονικά και να αποδειχτεί μέσω της παρατήρησης. Την ιδέα ότι είναι παράλογο να ακολουθούμε ό,τι δεν καταλαβαίνουμε ... Την σχετιζόμενη με

---

³³ Hayek, *The Fatal Conceit. The Errors of Socialism*, Routledge and Kegan Paul, 1990, σελ 75.

αυτή ιδέα ότι είναι παράλογο να ακολουθούμε μια συγκεκριμένη πορεία αν δεν μας έχει ξεκαθαριστεί εξ αρχής ο σκοπός της. Και τέλος η ιδέα, επίσης σχετιζόμενη με τα παραπάνω, ότι είναι παράλογο να κάνουμε κάτι αν δεν μας είναι ξεκάθαρα από πριν τα αποτελέσματά της...»³⁴. Οι παραδοσιακοί κανόνες συμπεριφοράς αποφαίνεται ο Hayek δεν ικανοποιούν καμία από αυτές τις αξιώσεις, καθώς «δεν κατανοούνται, και δεν ξεκαθαρίζουν εξ' αρχής τους σκοπούς και τα αποτελέσματά τους, είτε ευνοϊκά είτε όχι. Και τόσο το καλύτερο για αυτούς.»³⁵

Έτσι, όπως για τον Burke, και για τον Hayek η διαδικασία ανάδυσης των κοινωνιών δεν είναι μια ορθολογική διαδικασία που θεμελιώνεται σε πρώτες αρχές και στην βάση των οποίων να μπορούμε να την αποτιμούμε. Η κοινωνία και εδώ, όπως και προηγουμένως στον Burke, ούτε δημιουργείται εξωτερικά άλλα και ούτε μπορεί νόμιμα να τεθεί υπό συνολική αμφισβήτηση και κριτική. Έτσι, ο Hayek εισάγει, όπως έκανε και ο Burke νωρίτερα, την έννοια της εμμενούς κριτικής (*immanent criticism*). Κάθε κανόνας οφείλει, υπό το πρίσμα αυτό, να ελέγχεται ως προς το πλαίσιο των υπόλοιπων κανόνων στους οποίους στηρίζεται η κοινωνική τάξη και τους οποίους οφείλουμε να δεχτούμε χωρίς αιτιολόγηση. «Κάθε κριτική και κάθε προσπάθεια για βελτίωση συγκεκριμένων κανόνων πρέπει να γίνεται μέσα στα πλαίσια δοσμένων κανόνων οι οποίοι για τον σκοπό μας πρέπει να θεωρηθεί πως δεν χρειάζονται δικαιολόγηση»³⁶. Είναι ένα σχήμα στο οποίο, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Hayek, «ένα αντικείμενο της παράδοσης μπορεί να αποτελέσει ταυτόχρονα και αντικείμενο αλλά και κριτήριο ελέγχου».³⁷

Θα μπορούσαμε ως το σημείο αυτό να συγκεφαλαιώσουμε ως εξής: οι δύο συγγραφείς τοποθετούν του όρους ανάδυσης της κοινωνίας στην αυθόρμητη πρακτική των ατόμων και το έθιμο, ενώ διαγράφουν και οι δύο μια διαδικασία εσωτερικής ανάπτυξης που συσσωρεύει και αφομοιώνει σοφία

³⁴ Ο.π σελ 61-62.

³⁵ Ο.π, σελ 71.

³⁶ Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο, 1973, том 2, σελ 24.

³⁷ Ο.π σελ 25.

μεγαλύτερη από αυτή που θα μπορούσε να αποκτήσει ποτέ το οποίο άτομο. Συγκροτούν έτσι ένα συντηρητικό μεθοδολογικό μοντέλο κατανόησης της κοινωνικής εξέλιξης που αποκλείει κάθε δυνατότητα συνολικής αποτίμησης και κριτικής της εξέλιξης αυτής. Απέναντι στις αξιώσεις του Λόγου του αιώνα των Φώτων θα αντιπαραβάλουν τη σοφία της παράδοσης.

Μένει, όπως είχαμε δεσμευτεί, να παρακολουθήσουμε τώρα εκτενέστερα τις πολιτικές προεκτάσεις της διάκρισης ανάμεσα στο γαλλικό κοινωνικό παράδειγμα και το αγγλικό και θα το κάνουμε παρακολουθώντας την προβληματική γύρω από την έννοια της ελευθερίας.

Για την έννοια της ελευθερίας

Η γαλλική επανάσταση μαζί με τον ορθολογισμό φέρνει, όπως και οι δύο συγγραφείς το αντιλαμβάνονται, και μια νέα ιδέα για την ελευθερία που τώρα αρχίζει να αναπροσδιορίζεται μέσα από δημοκρατικά και εξισωτικά αιτήματα. Απέναντι σε αυτή την «νέα ελευθερία» οι δύο συγγραφείς θα υπερασπίσουν αυτό που θεωρούν ως την παραδοσιακή της εκδοχή. Θα μπορούσαμε να οριοθετήσουμε την προβληματική που θα παρακολουθήσουμε στα πλαίσια μια εννοιακής διάκρισης. Πρόκειται για αυτήν ανάμεσα στην θετική και την αρνητική ελευθερία την οποία μας δίνει ο καθηγητής Berlin στο δοκίμιό του: *Δύο έννοιες της ελευθερίας*³⁸. Η πρώτη, η αρνητική ελευθερία, είναι μια ελευθερία από εξωτερικές παρέμβασης στην ιδιωτική ζωή του ατόμου, είτε αυτές οι παρεμβάσεις προέρχονται από την εξουσία, είτε από άλλα άτομα, ενώ η δεύτερη έχει να κάνει με την ελευθερία που μας δίνει η συμμετοχή στα κοινά και η συνδιαμόρφωση των πολιτικών επιλογών. Την ίδια

³⁸ Constant B, *Περί Ελευθέριας και Ελευθεριών*, μετ. Ελένη Κόλια, Τάσος Δαρβέρης, Ζήτρος Θεσσαλονίκη, 2000.

διάκριση θα την συναντήσουμε και στο έργο ενός συγγραφέα το οποίο λαμβάνει εξαιρετική σημασία λόγω της εγγύτητάς του στην περίοδο που μας απασχολεί. Αναφέρομαι στον Benjamin Constant και στα δύο κείμενα που στην ελληνική έκδοση τίθενται υπό τον τίτλο: *Περί Ελευθερίας και ελευθεριών*. Στο πρώτο από τα δύο κείμενα ο συγγραφέας θα διακρίνει την ελευθερία των συγχρόνων από αυτή των αρχαίων· η πρώτη αφορά την διαφύλαξη και προστασία της ιδιωτικότητας, και οι αρμοί της οποίας θα εκτεθούν εκτενέστερα στο δεύτερο κείμενο. Η δεύτερη, αυτή των αρχαίων, κατά την εκτίμηση του συγγραφέα συνίσταται στην δυνατότητα συμμετοχής στα κοινά.

Υπάρχει πάντως ακόμα μια έννοια που στο σημείο αυτό μας είναι ιδιαίτερα χρήσιμη και χαρακτηριστική του κλίματος πάνω στο οποίο θεμελιώνεται η διάκριση από τους δύο συγγραφείς που μας απασχολούν ανάμεσα στα δύο φιλελεύθερα παραδείγματα, και βέβαια δεν είναι άσχετη με τα εννοιακά δίπολα που παρακολουθήσαμε. Αναφέρομαι στην έννοια της «ολοκληρωτικής δημοκρατίας» την οποία θα συναντήσουμε να συστηματοποιείται σε σχέση με την γαλλική επανάσταση στο έργο του Talmon *Η Καταγωγή της ολοκληρωτικής Δημοκρατίας*. Στο έργο του Burke δεν θα συναντήσουμε βέβαια ούτε την έννοια της «ολοκληρωτικής δημοκρατίας» ούτε την διάκριση ανάμεσα στην θετική και την αρνητική ελευθερία, η συστηματοποίηση των οποίων δεν θα γίνει παρά πολύ αργότερα, για να αποτελέσουν βασικές έννοιες στο έργο του Hayek. Σκοπός μου είναι να δείξω ωστόσο πως η άμεση αντίδραση του Burke στην γαλλική επανάσταση με ένα τρόπο βάζει τα πρώτα θεμέλια για τις διακρίσεις αυτές.

«Θετική» και «αρνητική» ελευθερία

Μπορούμε να ξεκινήσουμε από τον Burke και παραπέμποντας στην αρχή του *Reflections* και σε μια προτροπή που συγκεφαλαιώνει σε δύο γραμμές την αντίδραση του Burke απέναντι στην γαλλική επανάσταση, όσον αφορά βέβαια την προβληματική την οποία μελετάμε.

Απευθυνόμενος στον Price και σε τόνο ειρωνικό ο Burke σημειώνει: «Θα συμβούλευα αυτούς τους καινούριους εφημέριους τους ενδεδυμένους με τηβέννους και διαδήματα να περιορίσουν κάπως τις δημοκρατικές και εξισωτικές³⁹ αρχές οι οποίες αναμένονται από τους τιτλοφορούμενους (titled) άμβωνες τους⁴⁰». Στο ίδιο κείμενο και χωρίς να διστάζει να κρατήσει τον όρο δικαιώματα του ανθρώπου θα προσπαθήσει να οριοθετήσει εκ νέου την έννοια της ελευθερίας σε επίπεδο δικαιωμάτων⁴¹. Εκεί ο Burke, αν μου επιτρέπεται να κρατήσω τους βασικούς αρμούς της απαρίθμησης των δικαιωμάτων που θεωρεί θεμιτά, διαγράφει την ελευθερία αρνητικά, «όπου καθένας», δηλαδή, «έχει δικαίωμα να κάνει για τον εαυτό του, ό,τι μπορεί ξεχωριστά, χωρίς να παρενοχλεί (trespassing) τους άλλους»⁴². Στο πλαίσιο αυτό κατοχυρώνονται πρώτιστα τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα και αντίστοιχα το δικαίωμα της καταφυγής στην δικαιοσύνη υπό όρους ισονομίας: όπου δηλαδή ο νόμος ασκείται στην βάση σταθερού κανόνα, ο οποίος δεσμεύει εξίσου την εξουσία όπως και τα άτομα. Ως εδώ δεν έχουμε παρά την αναδιατύπωση του κλασικού φιλελεύθερου επιχειρήματος, όπως θα το βρούμε στον Locke και μετέπειτα

³⁹ Οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου.

⁴⁰ Burke, *Select works, Reflections on the Revolution in France*, Ινδιανάπολη, Liberty Fund, том 2, 1999 (1790), σελ 99.

⁴¹ Ο.π, σελ 150- 151.

⁴² Burke, *Select Works, Reflections on the revolution of France*, liberty Fund, Indianapolis, 1999, том 2 σελ 150

στον Hume, το επιχείρημα δηλαδή που ανάγει την έτσι προσδιορισμένη έννοια της δικαιοσύνης πέρα από την διακριτική εξουσία του οποιουδήποτε, έστω και αν αυτός είναι η ίδια η εξουσία.

Παρόλα αυτά, συνεχίζει ο Burke την απαρίθμηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, αν και οι άνθρωποι έχουν ίσα δικαιώματα-και η προσθήκη αυτήέρχεται να διαγράψει μια από τις βασικές έντασεις που διατρέχουν την αστική κοινωνία: αυτήν δηλαδή ανάμεσα στην τυπική ισότητα και την πραγματική ανισότητα⁴³ - αυτά τα ίσα δικαιώματα δεν αφορούν ίσα πράγματα. Η ανισότητα τίθεται ως καταστατική της κοινωνίας του Burke και του φιλελεύθερου παραδείγματος που εκπροσωπεί. Ο Burke, πρέπει να έχουμε υπόψη μας, είναι οικονομικά φιλελεύθερος στην κατεύθυνση του Smith και του *Πλούτου των εθνών*. Η εκτενέστερη πραγματεία του για οικονομικά θέματα είναι το *Σκέψεις και Λεπτομέρειες για την Σπάνη*. Το κείμενο γράφτηκε πάνω σε ένα συγκεκριμένο ζήτημα. Η πρόθεση της κυβέρνησης ήταν συγκεκριμένα η επιχορήγηση των μισθών των εργατών στην γεωργία. Η παρέμβαση του Burke συνηγορεί υπέρ της μη παρέμβασης της εξουσίας στις λειτουργίες της αγοράς. Το συγκεκριμένο κείμενο καταλήγει συγκεφαλαιώνοντας ως εξής: «η γνώμη μου είναι ενάντια στο να το παρακάνουμε με όποια μορφής διοίκησης, και ιδιαίτερα σε εκείνο το εξαιρετικά σημαντικό ανακάτεμα από την πλευρά της κυβέρνησης: το ανακάτεμα στην επιβίωση των ατόμων».⁴⁴

Αντίστοιχα τέλος, επίθεση δέχεται από τον Burke και το δήθεν δικαίωμα του κάθε ανθρώπου στην αυτοδιακυβέρνηση. Η συμμετοχή στα κοινά, ισχυρίζεται ο Burke, δεν ανήκει στα πρωταρχικά δικαιώματα του ανθρώπου, αλλά είναι κάτι το οποίο ρυθμίζεται ύστερα από σύμβαση. Η δημοκρατία δεν είναι σίγουρα για τον Burke ένας αυτοσκοπός. Έχουμε ήδη δει, εν τάχει, ότι αντιδρά στις διάφορες προτάσεις για διεύρυνση της ψήφου,

⁴³ Πρβ σχετικά, Δρόσος Δ, «Αγορά και Πολιτική Απόφαση: Τα Όρια του Νεοφιλελεύθερου Αντι-Κρατισμού» *Αξιολογικά, Εξάντας* :σελ 332.

⁴⁴ Burke, *Select works, Miscellaneous Writings, Thoughts and Details on Scarcity* Ινδιανάπολη, Liberty Fund, 1999 (1795), σελ.92.

ενώ θα δούμε εκτενέστερα αργότερα πως το πολίτευμα που προκρίνει είναι το μεικτό πολίτευμα της Αγγλίας.

Αντίστοιχα, μπορούμε να διαγράψουμε και την έννοια της ελευθερίας για τον Hayek. Στα πρώτα ήδη κεφάλαια του σημαντικότερου έργου του πάνω στην έννοια της ελευθερίας, το *Σύνταγμα της Ελευθερίας*, ο Hayek επιχειρεί να ξεκαθαρίσει το νόημα της ελευθερίας που θα τον απασχολήσει. Αυτή η ελευθερία είναι λοιπόν μια έννοια αρνητική η οποία «περιγράφει την έλλειψη ενός συγκεκριμένου εμποδίου- του καταναγκασμού από άλλους ανθρώπους»⁴⁵, και διαγράφει για κάθε άτομο μια προστατευμένη ιδιωτική σφαίρα απρόσβλητη από οποιονδήποτε, έστω και αν αυτός είναι η εξουσία.

Στο πλαίσιο αυτό η ελευθερία διακρίνεται σαφώς από την πολιτική ελευθερία, η οποία περιγράφει εκείνη την αίσθηση ελευθερίας που απορρέει από «την συμμετοχή των ανθρώπων στην επιλογή της κυβέρνησής τους, στην διαδικασία της νομοθεσίας και στον έλεγχο της διοίκησης»⁴⁶. Η δημοκρατία, όπως θα σημειώσει ο Hayek αργότερα, δεν είναι ή ίδια σκοπός αλλά μόνο μέσο και πρέπει να κρίνεται από τα αποτελέσματά της.

Ακόμα περαιτέρω η ελευθερία του Hayek διακρίνεται από την έννοια της ελευθερίας ως δύναμης: της δύναμης να πραγματοποιήσουμε τις επιθυμίες μας. Αυτή η έννοια της ελευθερίας οδηγεί λογικά, κατά την εκτίμηση πάντα του Hayek, σε εξισωτικά αιτήματα και αιτήματα αναδιανομής του πλούτου, και έτσι εύλογα ο Hayek γρήγορα σπεύδει να αποστασιοποιηθεί από αυτή την σημασιодότηση. Η υλική ανισότητα είναι για τον Hayek μια από τις κινητήριες δυνάμεις του πολιτισμού.

Ο Hayek θα συγκεκριαλιώσει τα δικαιώματα που διασφαλίζει η ελευθερία που τον ενδιαφέρει ως εξής: «να υπόκειται (κανείς) στους ίδιους νόμους με τους υπόλοιπους συμπολίτες του, να προστατεύεται από αυθαίρετο περιορισμό και να είναι ελεύθερος να επιλέξει το επάγγελμά του, και να μπορεί να έχει και να αποκτά ιδιοκτησία, και κανείς ούτε άτομο ούτε ομάδα να μην

⁴⁵ Hayek. F.A *The Constitution of Liberty*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο, 1963, σελ 19.

⁴⁶ Ο.π σελ 13.

μπορεί να τον εξαναγκάσει να κάνει ό,τι αυτοί επιθυμούν.».⁴⁷ Αυτή η μορφή ελευθερίας βρίσκει το αντίθετό της στην έννοια της δουλείας.

Το μοτίβο αυτών των δύο μορφών ελευθερίας μάλιστα οριοθετεί για τον Hayek και το πέρασμα από την πρωτόγονη, φυλετική κοινωνία στην πολιτισμένη, την «ανοιχτή» ή την «μεγάλη κοινωνία». Η πρωτόγονη κοινωνία είναι μια περιορισμένη κοινωνία, που κινείται στην βάση κοινών στοχεύσεων και διέπεται από τα ήθη της αλληλεγγύης και του αλτρουισμού. Είναι τα ήθη που της επιβάλλει ο διαρκής αγώνας για επιβίωση, η επιδίωξη κοινών στόχων και η διαρκής κατάσταση πολέμου με τις άλλες φυλές, με τον ξένο. Τα διάφορα αιτήματα για κοινωνική δικαιοσύνη, θα δούμε αργότερα, δεν είναι παρά αναβιώσεις της ηθικής αυτού του πρωτόγονου σταδίου το οποίο έρχεται να αλώσει η ηθική της «μεγάλης κοινωνίας», μια ηθική που θεμελιώνεται πρώτα και κύρια στον ορισμό και περιφρούρηση ατομικής ιδιοκτησίας και την τήρηση των συμβολαίων, όπου το άτομο αφήνεται ελεύθερο να επιλέξει και να διεκδικήσει τους στόχους του πέρα από τις όποιες επιλογές της ομάδας. Το εμπόριο είναι ο κύριος φορέας και μοχλός ανάδυσης του πολιτισμού εδώ. Το εμπόριο το οποίο οδηγεί στην χωρίς προηγούμενο επέκταση των κοινωνιών, αλλά και ανοίγει τα άλλοτε κλειστά σύνορά τους στους ξένους. Ο Hayek αναφέρεται συχνά στην διπλή έννοια του αρχαιοελληνικού «καταλλάττειν», έννοια την οποία για την σημασία της την επιλέγει για να χαρακτηρίσει και το παίγνιο της αγοράς. Το «καταλλάττειν», σημειώνει ο Hayek δεν σημαίνει μόνο ανταλλάσσω αλλά και μετατρέπω τον εχθρό σε φίλο⁴⁸.

⁴⁷ Ο.π., σελ 20.

⁴⁸ Τις κεντρικές ιδέες του σχήματος του Hayek, τον συνδυασμό δηλαδή της προβληματικής των ελευθεριών με το μέγεθος των πόλεων και αντίστοιχα με την επιλογή του πολέμου ή της ειρήνης, τις συναντάμε, ιστορικά εστιασμένες αυτήν την φορά στην αρχαιότητα και την νεώτερη εποχή, και στο έργο του Constant, στο οποίο ήδη αναφερθήκαμε. Συγκεκριμένα ο Constant προσπαθώντας να εντοπίσει τα αίτια της διαφοράς ανάμεσα στην ελευθερία των αρχαίων και αυτή των νεωτέρων ξεκινά από το περιορισμένο μέγεθος των αρχαίων πόλεων. Αυτό είναι κάτι που τις προσανατολίζει στον πόλεμο. Ο πόλεμος σημειώνει ο Constant «αποτελούσε τη διαρκή μέριμνα και τη συνήθη απασχόληση όλων των ελεύθερων κρατών της αρχαιότητας»(Constant. Β, 2000: σελ38.) Από την άλλη, η παραγωγή ήταν θεμελιωμένη στην δουλεία. Η εικόνα αλλάζει πλήρως την νεώτερη εποχή. Εδώ οι πόλεις είναι εξαιρετικά εκτεταμένες και τον πόλεμο τον αντικαθιστά το εμπόριο, ενώ βέβαια εκλείπει η δουλεία και άρα περιορίζεται ο ελεύθερος χρόνος των ατόμων που θα τους επέτρεπε να συμμετάσχουν στα κοινά.

Με εργαλείο το σχήμα αυτό ο Hayek θα επιδιώξει και μια ιστορική αποτίμηση του Δυτικού πολιτισμού, ο οποίος, κατά το σχήμα αυτό, ευημερεί, όταν το κράτος περιορίζεται στην επιβολή των κανόνων της δικαιοσύνης και αντίστοιχα μαραζώνει και φθίνει όταν εμπλέκεται στην επιβίωση των ατόμων.

Απέναντι στην «ολοκληρωτική δημοκρατία»

Τα δικαιώματα που κατοχυρώνει η «αρνητική» ελευθερία, την οποία ως εδώ παρακολουθήσαμε, συγκροτούν για τους δύο συγγραφείς το όριο της διακριτικής αρμοδιότητας της εξουσίας. Συγκροτούν, με άλλα λόγια, έναν νόμο που υπερβαίνει και περιορίζει την θέληση της, πρόκειται για ένα πέρασμα από την βούληση της εξουσίας στον σταθερό κανόνα ως την ανώτερη αρχή ενός κράτους και διαγράφει το δόγμα της κυριαρχίας του νόμου (Rule of Law). Ιστορικά το σχήμα αυτό αναπτύσσεται για να περιορίσει τις εξουσίες της απόλυτης μοναρχίας και να επιτρέψει την δραστηριοποίηση των μεσαιών στρωμάτων και την ανάπτυξη του εμπορίου. Η συστηματοποίηση, ωστόσο, της έννοιας της «θετικής» ελευθερίας και η θέση της σε σχέση με την έννοια της «αρνητικής», σημαίνει και προϋποθέτει την ανάδυση αυτού στο οποίο εν συντομία αναφερθήκαμε ως «ολοκληρωτική» δημοκρατία.

Ο Φόβος μιας δημοκρατίας που αίρει τα ατομικά δικαιώματα στον βωμό της πλειοψηφικής απόφασης, αποτελεί ένα από τα σταθερά μοτίβα στο έργο των δύο συγγραφέων. Και στους δύο μάλιστα θα συναντήσουμε αναφορές στην αρχαία Αθήνα και ακόμα πιο συγκεκριμένα στον θεσμό των ψηφισμάτων ως μια από τις βασικότερες αιτίες της αθηναϊκής παρακμής. «Το κακό με τις αρχαίες δημοκρατίες, και μια αιτία της καταστροφής τους», σημειώνει ο Burke, «ήταν ότι κυβερνούσαν, όπως εσείς, με περιστασιακά διατάγματα,

ψηφίσματα.»⁴⁹. Ενώ ο Hayek σημειώνει: φαίνεται να είναι η συνήθης πορεία στην εξέλιξη της δημοκρατίας, ότι μετά, δηλαδή, από μια ένδοξη πρώτη περίοδο κατά την οποία θεωρείται και πραγματικά λειτουργεί ως δικλείδα ασφαλείας για την ελευθερία των ατόμων, επειδή αποδέχεται τους περιορισμούς ενός ανώτερου «νόμου», αργά η γρήγορα διεκδικεί το δικαίωμα να αντιμετωπίζει το όποιο ιδιαίτερο ζήτημα με οποιοδήποτε τρόπο αποφασίζει η πλειοψηφία. Αυτό συνέβη και στην αθηναϊκή δημοκρατία στο τέλος του 5^{ου} αιώνα,...και τον επόμενο αιώνα ο Δημοσθένης (και άλλοι) παραπονιόντουσαν πως «οι νόμοι μας δεν είναι παρά ένα σύνολο από διατάγματα.»⁵⁰

Όσον αφορά τις ρίζες της «ολοκληρωτικής δημοκρατίας» στην νεώτερη εποχή ο Burke έχει απέναντί του την γαλλική επανάσταση. «Στην (γαλλική) εθνοσυνέλευση», σημειώνει, «η οποία εμφανίζεται και δρα ως κυρίαρχη, βλέπουμε ένα σώμα το οποίο συγκροτείται με κάθε δυνατή εξουσία και χωρίς οποιοδήποτε εξωτερικό έλεγχο. Βλέπουμε ένα σώμα χωρίς θεμελιώδεις νόμους, χωρίς καθιερωμένες αρχές και χωρίς σεβαστούς κανόνες λειτουργίας... Η ιδέα που έχουν για την νομοθετική αρμοδιότητα αντλείται από την μέγιστη δυνατή επέκταση της νομοθετικής αρμοδιότητας... ». ⁵¹ Ενώ αλλού θα οριοθετήσει το φιλελεύθερο επιχείρημα ως εξής: «δεν έχουν ακούσει ποτέ αυτοί οι κύριοι», διερωτάται ο Burke αναφερόμενος στους Γάλλους ριζοσπάστες, «τίποτα ανάμεσα στον δεσποτισμό του μονάρχη και τον δεσποτισμό του πλήθους»⁵². Ο Hayek από την άλλη, οριοθετεί την γέννησή της στην θεωρία της λαϊκής κυριαρχίας και την έννοια της γενικής βούλησης (*volonté générale*) την οποία εισάγει ο Rousseau και το αντίστοιχο αίτημα του

⁴⁹ Burke.E, *Select Works, Reflections on the Revolution in France*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1999 (1790) σελ 319.

⁵⁰ Hayek F.A, *Law Legislation and Liberty*, The University Of Chicago Press, Σικάγο, том 3, 1979, σελ. 2.

⁵¹ Burke.E, *Select Works, Reflections on the Revolution in France*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1999 (1790), σελ 307-308.

⁵² Ο.π., σελ 224.

για «πλήρη παράδοση του κάθε συμβαλλομένου με παράλληλη μεταβίβαση όλων του των δικαιωμάτων σ'όλη την κοινωνία»⁵³.

Η εκτίμηση του καθενός από τους δύο για την δημοκρατία και τα όριά της θα μας απασχολήσει εκτενέστερα στην τρίτη ενότητα της παρούσας εργασίας. Αυτό που μας ενδιαφέρει στο σημείο αυτό να σημειώσουμε είναι πως η τοποθέτηση αυτή του φιλελεύθερου παραδείγματος απέναντι δηλαδή σε αυτό που υποδείξαμε ως «ολοκληρωτική» δημοκρατία γίνεται δυνατή χάρη στη θεμελίωση της κοινωνίας σε δομές αυθορμησίας που προηγήθηκε. Γιατί οι συμβολαϊκές θεωρήσεις της κοινωνίας, οι θεωρήσεις δηλαδή εκείνες που προϋποθέτουν μια πρώτη συμφωνία και άρα εμπλέκουν την βούληση των συμβαλλομένων μερών για την σύσταση του κοινωνικού σχηματισμού και τον προσδιορισμό των δικαιωμάτων του κυρίαρχου και των πολιτών, φαίνεται να φτάνουν στις έσχατες λογικές τους συνέπειες από τον Rousseau και τη θεωρία για την γενική βούληση. Έτσι, για να επανεισαχθούν οι περιορισμοί του φιλελεύθερου επιχειρήματος στην εξουσία πρέπει να αρθεί η ορθολογική θεμελίωσή της, να απεμπλακεί δηλαδή η συγκρότηση της κοινωνίας από μια βουλευτική πράξη, γιατί αν οι κοινωνίες συγκροτούνται κατά βούληση τότε λογικά μπορούν και να αμφισβητούνται ή να νομοθετούνται κατά βούληση.

«Έχει απεριόριστη σημασία», σημειώνει ο Burke για τον λαό, όταν παίρνει την εξουσία στα πλαίσια μια δημοκρατικής εξουσίας, «να μην έρθει στην δυσάρεστη θέση να φανταστεί πως η θέληση του, περισσότερο από αυτή του βασιλιά είναι το κριτήριο του δίκαιου και του άδικου»⁵⁴. Στον Burke βέβαια αυτός ο νόμος ταυτίζεται συχνά με τον θεϊκό νόμο, γίνεται ο «αιώνιος και άφθαρτος νόμος στον οποίο θέληση και Λόγος είναι ένα»⁵⁵, αλλά αυτό όχι για να υποστηριχτούν κάποιες έμφυτες αρχές, τις οποίες δεν θα πρέπει να

⁵³ Rousseau J.J, *Du Contract Social*, ed R Derathé, Collection Folio Essais, éditions Gallimard, Galimard, 1964, σελ. 182.

⁵⁴ Burke, E., *Select Works, Reflections on the Revolution in France*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1999 (1790), σελ 189.

⁵⁵ Ο.π., σελ. 190.

αναζητήσουμε στον Burke⁵⁶, αλλά για να περιοριστεί με το δέος μιας ύψιστης υποχρέωσης ένα σώμα, το δημοκρατικό, για το οποίο εκλείπουν πολλοί από τους έμμεσους περιορισμούς που ίσχυαν σε μια μοναρχία- ο Burke αναφέρεται στην φήμη και την κοινή γνώμη-.

Κατά την εκτίμηση του Hayek, αντίστοιχα, η θεωρία της λαϊκής κυριαρχίας θεμελιώνεται σε μια κονστρουκτιβιστική αποτίμηση της θεμελίωσης της κοινωνίας, σε μια θεώρηση δηλαδή που θέλει την κοινωνία να συγκροτείται στην βάση μιας πράξης της βούλησης. Αντίθετα, καθώς τα δικαιώματα που υποδείξαμε πριν παράγονται αυθόρμητα και χωρίς να τα συνειδητοποιούμε, είναι αναγκαίο, αν θέλουμε να διαφυλάξουμε τον πολιτισμό μας, να τα θέσουμε πάνω από την διακριτική βούληση της όποιας εξουσίας, έστω και αν αυτή είναι η πλειοψηφία, η οποία και εδώ, όπως και πριν δείξαμε για τον Burke, δεν νομιμοποιείται καθόλου περισσότερο από τον μονάρχη να καταπατά τους κανόνες στους οποίους χρωστά την πρόοδό της.

---

⁵⁶ Το πρώτο συστηματικό έργο του Burke από το οποίο μπορούμε να αντλήσουμε κάποια ιδέα για τις επιστημολογικές πεποιθήσεις του, το *The Origins Of Our Ideas Of The Sublime and Beautiful* θεμελιώνεται σε καθαρά εμπειριστικές προκείμενες.

Συνοπτικά

Πολύ συνοπτικά θα μπορούσαμε να πούμε πως τους δύο συγγραφείς τους ενώνουν δύο κεντρικοί στόχοι: Ο ένας είναι οι συμβολαϊκές κοινωνικές θεωρήσεις που εισηγούνται μια ορθολογιστική κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας και ο άλλος ο κίνδυνός της «ολοκληρωτικής δημοκρατίας», όπως διαγράφεται από την θεωρία για την γενική βούληση και την λαϊκή κυριαρχία και οδηγεί στην ριζοσπαστικοποίηση των δημοκρατικών και συνακόλουθα την γέννηση εξισωτικών αιτημάτων. Και όπως και οι δύο φαίνεται να συνειδητοποιούν, υπάρχει ένα νήμα που φαίνεται να συνδέει αυτά τα δύο και άρα την αντίστοιχη αντίδραση σε αυτά. Κατά την εκτίμηση τους, ο ορθολογισμός απολήγει λογικά στον κοινωνικό ριζοσπαστισμό και αντίστοιχα ο μετριοπαθής φιλελευθερισμός τους αποζητά την θεμελίωσή του σε διαδικασίες μη ορθολογικές. Έτσι, επιλέγουν την παράδοση και το έθιμό ως ένα είδος φυσικής, αλλά όχι και ορθολογικής θεμελίωσης του φιλελεύθερου παραδείγματος που ωστόσο έτσι, τίθεται πέρα από την αμφισβήτηση και τον έλεγχο της πλειοψηφίας.

Με άλλα λόγια, οι δύο συγγραφείς θα ήθελαν να κρατήσουν τα οφέλη του οικονομικού φιλελευθερισμού με τις πολιτικές ελευθερίες που αυτό συνεπάγεται, αλλά να απαλλαγούν από τον πολιτικό ριζοσπαστισμό, μέσω της προβολής δημοκρατικών και εξισωτικών αιτημάτων, που αναγκαία ή όχι τον ακολουθεί. Και για να γίνει αυτό πρέπει να περιοριστούν οι αρμοδιότητες και τα όρια του ανθρώπινου Λόγου, πράγμα που βρίσκει την πιο χαρακτηριστική του διατύπωση στην απόφαση του Burke, ο οποίος σχολιάζοντας την γαλλικά

επανάσταση σημειώνει: «αποτελεί δυστύχημα και όχι ευτύχημα, όπως αυτοί οι κύριοι νομίζουν, ότι τα πάντα πρέπει να συζητιούνται». ⁵⁷

---

⁵⁷ Όπως σημειώνει ο Δρόσος, «αν είναι αυταπόδεικτο ότι η ελευθερία της συνείδησης και του λόγου δεν θα μπορούσε να ισχύει υπό φεουδαρχικό καθεστώς, δεν είναι ωστόσο, καθόλου δεδομένο εξαρχής ότι στην αστική κοινωνία η ελευθερία αυτή μπορεί να ασκείται στην πληρότητά της.» Δρόσος Δ, «Αγορά Πολιτεία και Πολιτική Απόφαση: Τα Όρια του Νεοφιλελεύθερου Αντι-κρατισμού», Ι Αξιολογικά, Εξάντας, Ιούνιος 1998, τεύχη 11-12, σελ 333-334.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ «ΑΥΘΟΡΜΗΤΗ ΤΑΞΗ»

Από την Ιστορία στην θεωρία

Καθώς το επιχείρημα των δύο συγγραφέων εξελίσσεται, η αρχικά κοινή αντίδραση στις αξιώσεις εξορθολογισμού των κοινωνικών φαινομένων παίρνει μια τελείως διαφορετική κατεύθυνση. Η άρνηση του Burke να κάνει την πολιτική και την ηθική επιστήμες είναι πλήρης και αντ'αυτού μας παραπέμπει στην ιστορία: η παράδοσή, όπως την πραγματεύεται, είναι μια κατηγορία ιστορική. Δεν συμβαίνει το ίδιο με τον Hayek. Η δική του επίθεση στο ορθολογικό παράδειγμα για τα κοινωνικά φαινόμενα είναι μια επίθεση μεθόδου. Η προσπάθειά του συνίσταται στο να ανασκευάσει το επιστημονικό λάθος της κονστρουκτιβιστικής μεθόδου και να συγκροτήσει την γνήσια επιστήμη των κοινωνικών φαινομένων. Αντίστοιχα, και, αν το έργο του Burke είναι ένα έργο συντηρητικό, που αποσκοπεί δηλαδή στην διατήρηση και υπεράσπιση μιας κατεστημένης κοινωνικής ισορροπίας, το έργο του Hayek είναι ένα έργο που γίνεται ξανά δεοντολογικό, στοχεύει κριτικά σε μια κατεστημένη παράδοση την οποία και επιχειρεί να άρει. Ας προσπαθήσουμε όμως να δείξουμε όσα ως τώρα ισχυριστήκαμε.

Από τον Burke...

Ας μου επιτραπεί να ξεκινήσω παραθέτοντας ένα απόσπασμα από το έργο του Burke και στηριζόμενος σε αυτό να επιχειρήσω να ανασυγκροτήσω την έννοια της παράδοσης στο έργο του. Στο *Reflections on the Revolution in France* και απέναντι στο τρίτο θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου όπως τα συστηματοποιεί ο Price, το δικαίωμα δηλαδή να διαμορφώνουμε μια κυβέρνηση για τους εαυτούς μας⁵⁸, ο Burke απαντά ως εξής:

Η Επανάσταση έγινε για να διατηρήσουμε τους αρχαίους και αδιαμφισβήτητους νόμους και ελευθερίες, και αυτό το αρχαίο μας σύνταγμα διακυβέρνησης το οποίο και είναι η μοναδική μας ασφάλεια για τον νόμο και την ελευθερία. Αν επιθυμείτε να γνωρίσετε το πνεύμα αυτού του συντάγματος, και την πολιτική που επικράτησε εκείνη την σπουδαία περίοδο και η οποία το έχει διασφαλίσει μέχρι αυτή την στιγμή, σας παρακαλώ να κοιτάξετε στις ιστορίες μας, στα έγγρατά μας, στις πράξεις του κοινοβουλίου μας, και στις εφημερίδες του κοινοβουλίου... Και μόνο η ιδέα της κατασκευής μιας καινούριας κυβέρνησης είναι αρκετή για να μας γεμίσει με αηδία και τρόμο. Η επιθυμία μας ήταν κατά την περίοδο της Επανάστασης όπως είναι και τώρα να αντλήσουμε ό,τι κατέχουμε ως κληρονομιά από τους προγόνους μας. Αυτή την παρακαταθήκη φροντίσαμε να μην την διαποτίσουμε με οποιοδήποτε ξένο στοιχείο στην φύση του αρχικού σχεδίου. Όλες οι μεταρρυθμίσεις τις οποίες έχουμε κάνει ως τώρα, έχουν προχωρήσει με βάση την αρχή της αναφοράς στο παρελθόν και ελπίζω ή μάλλον είμαι πεπεισμένος ότι όσες θα γίνουν από εδώ και πέρα θα διαμορφωθούν προσεκτικά στην βάση ανάλογου προηγούμενου, αυθεντίας και παραδείγματος⁵⁹.

⁵⁸ Ο Price σχηματοποιεί τα δικαιώματα του ανθρώπου ως εξής: «πρώτα, το δικαίωμα στην ελευθερία της συνειδήσεως σε θρησκευτικά ζητήματα. Δεύτερον, το δικαίωμα να αντιστεκόμαστε στην εξουσία, όταν γίνεται κατάχρησή της και τρίτον, το δικαίωμα να επιλέγουμε τους κυβερνήτες μας, να τους τιμωρούμε για κακή συμπεριφορά και να διαμορφώνουμε την κυβέρνηση για τους εαυτούς μας».
(Price R, 1991: 189-190).

⁵⁹ Burke, E., *Select Works, Reflections On The Revolution In France*, Ινδιανάπολη, 1999, том 2, σελ 119.

Σκοπός μας είναι να δείξουμε στο κεφάλαιο αυτό πως η παράδοση την οποία επικαλείται ο Burke όχι μόνο είναι, αλλά και με ποιο τρόπο, μια κατηγορία ιστορική. Η επίκληση λοιπόν της ιστορίας από τον Burke μπορούμε να πούμε λαμβάνει χώρα σε δύο επίπεδα· αφορά, όπως εύστοχα σημειώνει ο Pocock «μια παραδοσιακή ερμηνεία της αγγλικής ιστορίας και τον ρόλο που αυτή η ερμηνεία έχει παίξει στην διαμόρφωση της αγγλικής ιστορίας».⁶⁰ Τι να σημαίνει άραγε αυτό; Ας προσπαθήσουμε να παρακολουθήσουμε αυτά τα δύο επίπεδα, που βέβαια μόνο για μεθοδολογικούς σκοπούς μπορούν να διακριθούν, ξεκινώντας από το πρώτο και επιχειρώντας να ανασυγκροτήσουμε την παραδοσιακή ερμηνεία του Burke για την αγγλική κοινωνία.

Μια παραδοσιακή ερμηνεία της αγγλικής ιστορίας

Στην βάση λοιπόν της ερμηνείας του Burke για την αγγλική κοινωνία και ιστορία βρίσκεται, όπως μας δείχνει το απόσπασμα που παραθέτουμε, η έννοια της κληρονομικότητας. Η διεκδίκηση δηλαδή και αξίωση δικαιωμάτων από τους πολίτες γίνεται στην βάση όχι άλλου τίτλου παρά μόνο αυτού της κληρονομικότητας. Η ιδέα της κληρονομιάς βέβαια προϋποθέτει κάτι στο παρελθόν. Κάτι το οποίο μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά. Και πράγματι το όλο σχήμα του Burke και ευρύτερα η παράδοση την οποία επικαλείται, στηρίζεται στην προϋπόθεση ενός αρχαίου Συντάγματος (ancient constitution) το οποίο και αποτελεί, όπως σημειώνει ο Burke, τον θεματοφύλακα των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των Άγγλων. Έτσι λοιπόν κάθε αξίωση και διεκδίκηση δικαιωμάτων βαίνει πάντα μέσω της αναφοράς της στο παρελθόν και αντλεί το κύρος της από την ύπαρξη ιστορικού προηγούμενου, όπως αυτό αποθησαυρίζεται στις πράξεις και τις αποφάσεις των κοινοβουλίων. Με τον τρόπο αυτό η παράδοση γεφυρώνει το παρελθόν με το παρόν και συγκροτεί

⁶⁰Pocock J.G.A., “ Burke and the Ancient Constitution- A problem in the History of Ideas”, *The Historical Journal*, III, 2, (1960), σελ 128.

την ιδέα μιας αδιάσπαστης συνέχειας κατά την οποία «σε ό,τι βελτιώνουμε δεν είμαστε ποτέ τελειώς νέοι, ...»⁶¹.

Στο ίδιο πλαίσιο και αναγκαία, για να επιστρέψουμε στο αρχικό μας απόσπασμα, ο Burke σημειώνει κάτι ακόμα. Προσέχουμε, μας λέει, να μην μπολιάσουμε τη παράδοσή, την κληρονομιά μας με οποιοδήποτε στοιχείο ξένο στην φύση του αρχικού σχεδίου. Η παρατήρηση έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί με αυτόν τον τρόπο διαγράφει την αγγλική παράδοση ως ιδιαίτερη, μοναδική και αυτάρκη, ανεπηρέαστη δηλαδή από έξωθεν επιρροές και επιδράσεις.⁶² Όπως θα συγκεκριαλιώσει λίγο πιο μετά από το απόσπασμα που παραθέσαμε, «είναι η ενιαία πολιτική του συντάγματός μας να διεκδικεί και να επιβάλλει τις ελευθερίες μας σαν ένα κτήμα που ανήκει *ιδιαίτερα στον λαό αυτού του βασιλείου χωρίς καμιά αναφορά σε κάποιο άλλο γενικότερο ή προηγούμενο δικαίωμα*».⁶³

Έτσι, λοιπόν, για να συγκεκριαλιώσουμε, η παράδοση του Burke είναι η παράδοση της Αγγλίας, ως ένα ιδιαίτερο ιστορικό μόρφωμα που δεν αναζητά του όρους της συγκρότησης και της δικαιολόγησής της αλλού παρά στο ίδιο της το παρελθόν, στην ίδια της την ιστορία. Είναι αυτονόητο ότι το παραδεδομένο στο πλαίσιο αυτό τίθεται ως αυταξία, ενώ το κύριο ζητούμενο από τη σκοπιά της πολιτικής προοπτικής γίνεται βέβαια η συνέχεια (continuity).

⁶¹ Ο.π., σελ 122.

⁶² Αυτή η αυτάρκεια την οποία διεκδικεί για την αγγλική παράδοση ο Burke σχετίζεται με το αγγλικό εθνικό δίκαιο, στο οποίο θα αναφερθούμε αμέσως μετά. Ισοδυναμεί με την προσπάθεια να υποστηριχθεί, την οποία έκαναν οι νομομαθείς του εθνικού δικαίου, πως το αγγλικό δίκαιο είναι αμιγώς εθνικό, δεν έχει δηλαδή επιρροές από το γραπτό ρωμαϊκό δίκαιο. πρβ σχετικά Poock. J.G.A., *The Ancient Constitution and the Feudal Law*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη, 1987.

⁶³ Ο.π., σελ 121, οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου.

Η παράδοση του εθιμικού δικαίου

Το σημείο αυτό είναι ίσως το πιο κατάλληλο για να προσεγγίσουμε και στο δεύτερο επίπεδο στο οποίο αναφερθήκαμε στην αρχή. Αυτό που θα προσπαθήσουμε να δείξουμε είναι πως για τον Burke η συνέχεια δεν είναι ένα ακόμα σχήμα για την κατανόηση της αγγλικής ιστορίας, αλλά και το κριτήριο εγκυρότητας της ίδιας της πολιτικής θεωρίας. Με άλλα λόγια, η επίκληση της παράδοσης από τον Burke δεν θέλει να αντλήσει το κύρος της από κανένα άλλο εχέγγυο παρά μόνο από το γεγονός πως είναι ήδη παραδοσιακή, πως έχει κατά τα λόγια του ίδιου του συγγραφέα αποτελέσει «την σταθερή πολιτική αυτού του βασιλείου...»⁶⁴. Αυτό που αποδεικνύει τον ισχυρισμό είναι η ίδια η ιστορία του βασιλείου, όπως αποτυπώνεται στα πιο επίσημα έγγραφα του, στις κοινοβουλευτικές του πράξεις και τις εφημερίδες του κοινοβουλίου του.

Ο Burke λοιπόν δεν επιδιώκει να θεμελιώσει τις θέσεις του για την παράδοση σε κάποια θεωρία περί κοινωνίας και διακυβέρνησης, αλλά μόνο να αποκαταστήσει το κεκτημένο έθιμο και την συνήθεια διεκδίκησης δικαιωμάτων και ελευθεριών από του υπηκόους της Αγγλίας. Στην ερώτηση ποια είναι αυτή η παράδοση στην οποία αναφέρεται, ο Burke μας παραπέμπει στους πιο περίφημους νομομαθείς στην Αγγλία, από τον Coke στον Blackstone και στις σημαντικότερες διακηρύξεις δικαιωμάτων από την Magna Charta μέχρι την αίτηση δικαιώματος (petition of Right). Ό,τι δικαίωμα κατοχυρώνεται με τις μεταρρυθμίσεις αυτές, υποστηρίζει ο Burke, δεν θεμελιώνεται σε καμιά επίκληση αφηρημένων δικαιωμάτων, αλλά στο

⁶⁴ Burke, *Select Works*, 2, *Reflections on the Revolution in France*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1999, том 2 σελ 120.

ιστορικό προηγούμενο. Και όπως μας δείχνει ο Pocock⁶⁵, ο Burke δεν κάνει λάθος στον ισχυρισμό του αυτό. Και αυτό το παράδοξο, η προσπάθεια, δηλαδή, συνεχούς αναγωγής στο απώτερο παρελθόν, καθίσταται δυνατή μόνο, γιατί η Αγγλία είναι η μοναδική χώρα που είχε την περίοδο εκείνη εθιμικό και όχι γραπτό δίκαιο.

Μάλιστα, οι νομομαθείς του εθιμικού δικαίου (common law lawyers), επιχειρούν και συστηματοποιούν από τον 17^ο αιώνα μια θεωρία που επιδιώκει να ερμηνεύσει την αγγλική ιστορία- κυρίως την πολιτική ιστορία- στην βάση των προκειμένων αυτού του εθιμικού δικαίου. Οι βασικές υποθέσεις στις οποίες θεμελιώνεται η παράδοση αυτή και οι οποίες, όπως θα διαπιστώσουμε είναι υποθέσεις θεμελιώδεις και για το έργο του Burke, όπως τις συστηματοποιεί ο Pocock είναι οι εξής : «Πρώτον, πως το σύνολο του δικαίου στην Αγγλία μπορεί ορθά να οριστεί ως *εθιμικό δίκαιο* (common Law)· δεύτερον, ότι το εθιμικό δίκαιο είναι το *κοινό έθιμο*, *πηγάζει από τις πρακτικές των ανθρώπων* και διακηρύσσεται, ερμηνεύεται και εφαρμόζεται στα δικαστήρια· τρίτον, πως κάθε έθιμο εξ'ορισμού *υπάρχει προ αμνημονεύτων χρόνων (immemorial)...*». ⁶⁶ Γίνεται λοιπόν φανερό πως η παράδοση στην οποία αναφέρεται ο Burke είναι η παράδοση του εθιμικού δικαίου και πως πράγματι υπήρχε στην Αγγλία η συνήθεια της διεκδίκησης δικαιωμάτων στην βάση ιστορικού προηγούμενου ή αλλιώς πως η κάθε διεκδίκηση προσπαθούσε να αντλήσει το κύρος της από την ανάσυρση ιστορικών προηγούμενων.

⁶⁵ Για την παράδοση του αγγλικού εθιμικού δικαίου πρβ Pocock. J.G.A, *The Ancient Constitution and the Feudal Law*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη, 1987. Και για την σχέση της σκέψης του Burke με αυτή την παράδοση. Pocock J.G.A, “Burke and the Ancient Constitution- A Problem In The History of Ideas”, *The Historical Journal*, III, 2 (1960), σελ 125-143.

⁶⁶ Pocock J.G.A, “Burke And the Ancient Constitution- A Problem in the History of Ideas”, *The Historical Journal*, III, 2 (1960), σελ 129, οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου .

Τα όρια επίκλησης της παράδοσης

Έχει εδώ εξαιρετική σημασία να εντοπίσουμε τον λόγο της εμμονής του Burke στο παρελθόν, να διερευνήσουμε, δηλαδή, τι είναι αυτό που κάνει το παρελθόν τόσο απρόσβλητο σε κάθε κριτική και καινοτομία. Η απάντηση από τον Burke έρχεται αβίαστα: η εμπειρία θα μας πει. Και βέβαια μια θετική εμπειρία. Η εμπειρία ενός λαού που ευημερεί. «...μας ζητάνε», υποστηρίζει ο Burke, «να προτιμήσουμε τους συλλογισμούς τους στο ζήτημα από την εμπειρία μιας χώρας με αυξανόμενη ελευθερία και αυξανόμενη ευημερία εδώ και πεντακόσια χρόνια»⁶⁷.

Πράγματι, η Αγγλία είναι οικονομικά η πιο ευημερούσα χώρα εκείνης της περιόδου, έχοντας ήδη πραγματοποιήσει εκείνες τις μεταρρυθμίσεις (π.χ γεωργική μεταρρύθμιση) που τις επιτρέπουν από την δεκαετία του 80 να διανύει τα πρώτα βήματα της βιομηχανικής επανάστασης που επρόκειτο στα επόμενα χρόνια να αλλάξει την εικόνα του κόσμου. Αλλά και κάτι ακόμα, για να βρίσκεται σε αυτό το σημείο έχει ήδη προχωρήσει και στις αναγκαίες πολιτικές μεταρρυθμίσεις, περιορίζοντας την μοναρχία της στον έλεγχο της κυρίαρχης βουλής των κοινοτήτων και με ένα κράτος όπου η πολιτική, όπως σημειώνει ο Hobsbawm, είναι από καιρό προσανατολισμένη στην κερδοσκοπία.⁶⁸ Και βέβαια αυτή η θετική εμπειρία δεν μπορεί παρά να είναι μια δύναμη συντηρητική που ζητά την συνέχεια και τρομάζει μπροστά σε κάθε ιδέα αλλαγής. Η αλλαγή δεν μπορεί παρά να θεμελιώνεται στην κοινωνική

⁶⁷ Burke.E *Select Works, Miscellaneous Writings*, *Speech on the Reform of the Representation*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1999, σελ 24..

⁶⁸ Πρβ σχετικά Hobsbawm. E.J, *Η Εποχή Των επαναστάσεων 1789-1848*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, μετ. Μ.Οικονομοπούλου, Αθήνα, 1997.

δυσaréσκεια- και η Γαλλία σε αντίθεση με την Αγγλία, πρόσφερε τους λόγους για μια τέτοια δυσaréσκεια, οικονομικά χρεοκοπημένη ειδικά μετά την στήριξη της αμερικάνικης επανάστασης και με μια αριστοκρατία που αντιδρούσε σε κάθε οικονομική μεταρρύθμιση εμμένοντας στα παραδοσιακά της προνόμια-.

Για τους λόγους λοιπόν αυτούς, και για να συγκεφαλαιώσουμε, στο απόσπασμα το οποίο προτάσσουμε στην αρχή του κεφαλαίου ο Burke σημειώνει emphaticά πως «και μόνο η ιδέα της κατασκευής μιας νέας κυβέρνησης είναι αρκετή για να μας γεμίσει με αηδία και τρόμο»⁶⁹. Είναι, ωστόσο, προφανές πως αυτή η θετική εμπειρία είναι και το όριο του σχήματος του Burke και, όταν εκλείπει και πολύ σύντομα, τον 19^ο αιώνα και υπό την όξυνση των αντιθέσεων που επιφέρει η βιομηχανική επανάσταση, θα εκλείψει, η παράδοση του Burke χάνει το μοναδικό της έρεισμα και ίσως τότε η έννοια της παράδοσης μπορεί να σταθεί μόνο με τον ριζικό αναπροσδιορισμό του περιεχομένου της, έναν αναπροσδιορισμό που επιχειρεί, όπως θα δούμε αμέσως, ο Hayek.

...στον Hayek

Η επιχειρηματολογία του Hayek λοιπόν, στο σημείο αυτό, αλλάζει κατεύθυνση. Αν ο Burke εμμένοντας στην ιστορική διάσταση των κοινωνικών φαινομένων αποκλείει κάθε προσπάθεια εξορθολογισμού της αγγλικής ιστορίας δεν συμβαίνει τον ίδιο και με τον Hayek, του οποίου η παράδοση είναι, έστω και μερικά και αναδρομικά, εξορθολογίσσιμη. Καθώς διαπιστώνουμε την μετατόπιση αυτή, μπορούμε να παρατηρήσουμε πως πλέον περνάμε και από την παράδοση της Αγγλίας, ως το αποτέλεσμα μιας σειράς ιστορικών συγκυριών, που είναι το κατεξοχήν αντικείμενο του Burke στην

---

⁶⁹ Burke, E, *Select Works, Reflections on The Revolution in France*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1999, τόμ. 2, σελ 118.

παράδοση του φιλελευθερισμού, η οποία και απασχολεί τον Hayek και αυτό συνιστά ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της μετατόπισης την οποία συγκεφαλαιώνουμε- και κατά τον υπότιτλο της παρούσας εργασίας- ως το πέρασμα από την παράδοση στην «αυθόρμητη τάξη». Ας δούμε, ωστόσο, με ποιο τρόπο λαμβάνει χώρα αυτή η στροφή.

Ο Ρόλος των ιδεών στην κοινωνική εξέλιξη

Πριν, ωστόσο, παρακολουθήσουμε τον τρόπο με τον οποίο ο Hayek επιχειρεί να ανασυγκροτήσει την ανάδυση του φιλελεύθερου κοινωνικού παραδείγματος, πρέπει να κάνουμε μια άλλη παρατήρηση. Αν το σχήμα του Burke πρώτα και κύρια αξιώνει να εναρμονιστεί με μια υπάρχουσα παράδοση σκέψης, αντίθετα η σκέψη και η θέση του Hayek πρωτοτίθεται- στην δεκαετία του 40- σε ένα διανοητικό κλίμα κάθε άλλο φιλικό προς τις θέσεις του. Είναι ένα κλίμα, το οποίο κυριαρχείται από τα χαρακτηριστικά που του έχει προσδώσει, κατά την εκτίμηση του Hayek, ένας αιώνας σοσιαλισμού⁷⁰. Αφού έχει ηττηθεί στις δύο μεγάλες του διαμάχες ως οικονομολόγος, με τον Keynes και τον Lange, ο Hayek εισέρχεται στο πεδίο της πολιτικής θεωρίας έχοντας να αντιμετωπίσει την διάχυτη αντίληψη για το τέλος του φιλελευθερισμού, όπως μάλιστα αποκρυσταλλώνεται σε δύο κεντρικά έργα της περιόδου, το *Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός*⁷¹ του Polanyi και το *Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός Δημοκρατία* του Schumpeter.⁷² Ο πρώτος είναι σοσιαλιστής, ο δεύτερος συντηρητικός και οι δύο, αν και με διαφορετικά βήματα, καταλήγουν στο ίδιο συμπέρασμα, πως δηλαδή μοιραία ο φιλελευθερισμός του 19^{ου} αιώνα είναι ένα φαινόμενο υπό οριστική εξαφάνιση και πως αναγκαία πρέπει να οδηγηθούμε

⁷⁰ Hayek. F.A, *Constitution of Liberty*, Routledge an Kegan Paul, Λονδίνο, 1963 (1960), σελ. 253.

⁷¹ Polanyi K. *The Great Transformation, The Political and Economic origins of our Time*, Beacon Press, Βοστόνη, 1957 (1944).

⁷² Schumpeter J.A *Capitalism, Socialism and Democracy*, Unwin University Books, Λονδίνο 1943. Ελληνική μετάφραση από το κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών ερευνών το 1972.

σε μορφές εντονότερου κρατικού παρεμβατισμού. Είναι η αυγή της κυριαρχίας της κεϋνσιανής ορθοδοξίας και της πολιτικής της έκφρασης, δηλαδή της σοσιαλδημοκρατίας, η οποία «χαρακτηρίζεται από την πολιτική και ηθική προσήλωση στους στόχους της πλήρους απασχόλησης και της αναδιανεμητικής λειτουργίας του κράτους».⁷³

Ο Hayek, όπως και τα δύο έργα στα οποία αναφερθήκαμε, αναγνωρίζει και αυτός το γεγονός της επικράτησης κολεκτιβιστικών και σοσιαλιστικών πρακτικών διακυβέρνησης, αλλά αρνείται κατηγορηματικά να δεχτεί τον αντικειμενικό και αναπόφευκτο χαρακτήρα αυτής της εξέλιξης, όπως έκαναν οι προηγούμενοι συγγραφείς. Στόχος της ζωής του γίνεται η ανατροπή αυτής της παράδοσης που, κατά την εκτίμησή του, οδηγεί μοιραία τον πολιτισμό στο τέλος του. Ο Hayek δεν είναι απλώς ένα από τα ιδρυτικά στελέχη, αλλά και αυτός που πήρε την πρωτοβουλία- ποιος φανταζόταν τότε με πόση επιτυχία- για την συγκρότηση, το 1947⁷⁴, αυτού που έμεινε γνωστό ως εταιρεία του Mont Pèlerin. Πρόκειται για το φιλόδοξο σχέδιο της συγκρότησης μιας φιλελεύθερης διεθνούς, από διανοούμενους διαφόρων ειδικοτήτων -πέρα από οικονομολόγους ο Hayek θεωρεί σημαντική την συμμετοχή ιστορικών, φιλόσοφων, νομικών και πολιτικών- με σκοπό την ανατροπή του κυρίαρχου ιδεολογικού κλίματος υπέρ βέβαια της εκ νέου επικράτησης του φιλελεύθερου ιδανικού.

Ο Hayek είναι ένας γνήσιος ιδεολόγος και η ίδρυση της κοινωνίας του Mont Pèlerin είναι συνεπής με την εκτίμηση του πως «μακροπρόθεσμα είναι οι ιδέες και έτσι οι άνθρωποι που κινητοποιούν νέες ιδέες οι οποίοι καθορίζουν την εξέλιξη...».⁷⁵ Έχει σημασία σε αυτό το σημείο να σημειώσουμε την

---

⁷³ Ιωαννίδης Σ., *Ανταγωνισμός Αγορά και Δημοκρατία*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1993, σελ. 15.

⁷⁴ Πρβ σχετικά την εισηγητική εκφώνηση του Hayek στο *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, Routledge and Kegan Paule, Λονδίνο, 1967, σελ 148-159. Εκτενέστερα για τις διεργασίες της κοινωνίας του Mont Pèlerin πρβ Cockett. R *Thinking the Unthinkable*, Fontana press, Λονδίνο, 1995.

⁷⁵ Hayek. F.A, *The Constitution of Liberty*, Routledge and kegan Paul, Λονδίνο, 1963 (1960) σελ 112.

διάκριση του Hayek ανάμεσα στον πολιτικό και τον θεωρητικό ή τον πολιτικό φιλόσοφο. Ο θεωρητικός αντιμετωπίζει την κοινωνία συνολικά, καταπιάνεται με τις αρχές και τις αξίες που πρέπει να την διέπουν. Είναι αυτός που κινητοποιεί τις νέες ιδέες που καταλήγουν κάποτε και μέσα από μια διαδικασία επιλογής να κατακτήσουν την κοινή γνώμη και να γίνουν το σταθερό πλαίσιο των αρχών στα πλαίσια των οποίων ο πολιτικός καλείται να αντιμετωπίσει τα άμεσα προβλήματα που ανακύπτουν. Ο πολιτικός δεσμεύεται πάντα από την παράδοση και τις υπαρκτές αξίες, ο θεωρητικός είναι αυτός που τα υπερβαίνει. Το έργο του έχει πάντα ένα χαρακτήρα ουτοπικό, «η γόνιμη κοινωνική επιστήμη», υποστηρίζει ο Hayek είναι, «σε μεγάλο βαθμό μια μελέτη αυτού που δεν υπάρχει».⁷⁶ Με τον τρόπο βέβαια αυτό ο Hayek απομακρύνεται πλήρως από την έννοια της παράδοσης, όπως αυτή αρθρώνεται από τον Burke, και κρατάει ρητά⁷⁷ τις αποστάσεις του από το όποιο συντηρητικό πρόγραμμα πολιτικής. Υποστηρίζει συγκεκριμένα ότι σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να θεωρήσουμε καλό κάθε τι παλιό και παραδοσιακό και αξιώνει για την επιστήμη την αρμοδιότητα να ελέγχει και να αποφαινεται για κάθε αξία ξεχωριστά.

Είναι προφανές πως αυτή η εκτίμησή του για τον ρόλο των ιδεών στην διαμόρφωση της κοινωνικής εξέλιξης βρίσκεται σε ένταση με την εμμονή του, την οποία ως τώρα εντοπίσαμε, να στηρίζει από την άλλη την κοινωνική εξέλιξη σε διαδικασίες αυθορμησίας. Ας προσπαθήσουμε να δούμε με ποιο τρόπο γεφυρώνεται αυτή η ένταση.

---

⁷⁶ Hayek. F.A, *Law Legislation and Liberty*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο, 1973, σελ. 17.

⁷⁷ Hayek F.A, *New Studies In Philosophy, Politics Economics and the History Of Ideas*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο, 1978, σελ 19.

Η γνήσια μέθοδος των κοινωνικών επιστημών

Αν και η διαδικασία ανάδυσης των κοινωνιών για τον Hayek, όπως έχουμε ήδη δείξει, στηρίζεται σε αρχές και διαδικασίες τις οποίες τα άτομα δεν ελέγχουν και δεν κατανοούν, αν και, με άλλα λόγια τα άτομα, δεν έχουν συνολική εποπτεία των όρων στους οποίους η κοινωνική συγκρότηση και εξέλιξη δομείται και υπό αυτήν την έννοια οι κοινωνίες δεν κατασκευάζονται αλλά αναπτύσσονται, μπορούμε ωστόσο, κατά τον Hayek, εκ των υστέρων και μερικά να ανασυγκροτήσουμε τους όρους της κοινωνικής εξέλιξης. Ας δούμε τώρα τι σημαίνει αυτό το «εκ των υστέρων» και αυτό το «μερικά», ξεκινώντας από το τελευταίο.

Η πρόοδος της γνώσης μας υποστηρίζει ο Hayek μας επιτρέπει να προχωρήσουμε σε αυτό που ονομάζει «ερμηνεία αρχής». Μπορούμε δηλαδή να ανασκευάσουμε εκ των υστέρων τις γενικές αρχές στις οποίες δομείται ο πολιτισμός μας, ή αλλιώς μπορούμε να εντοπίσουμε τα θεμελιώδη μοντέλα σχέσεων στις οποίες στηρίζεται, αλλά δεν μπορούμε να εξακριβώσουμε το σύνολο εκείνων των συγκεκριμένων περιστάσεων που τη διαμορφώνουν εσωτερικά. Μπορούμε να ανασυγκροτήσουμε την δομή αλλά όχι και το συγκεκριμένο περιεχόμενο της κοινωνίας, γιατί αυτό εξαρτάται από ένα τέτοιο πλήθος ιδιαίτερων και συγκεκριμένων συνθηκών τις οποίες κανένας ανθρώπινος νους δεν μπορεί ποτέ να ελέγξει και να εποπτεύσει συνολικά. Πρόκειται, όπως θα σημειώσει ο Hayek στο *The Counter Revolution of Science*⁷⁸, για μια γνώση αρνητική η οποία μας επιτρέπει να αποκλείσουμε κάποιου είδους αποτελέσματα, αλλά όχι να προβλέψουμε το ακριβές αποτέλεσμα συγκεκριμένων περιστάσεων. Έτσι η διαφορά του Hayek με το κονστρουκτιβιστικό μοντέλο δεν αφορά την δυνατότητα να δούμε τα φαινόμενα επιστημονικά ή θεωρητικά- όπως συνέβαινε στην περίπτωση του

---

⁷⁸ Hayek, F.A, *The Counter Revolution of Science*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1979, σελ 74.

Burke- στην οποία απαντάει θετικά ο Hayek, αλλά το ποια είναι η αρμόζουσα για τα κοινωνικά φαινόμενα μέθοδος. Ο κονστρουκτιβισμός, κατά την εκτίμηση του στηρίζεται και θεμελιώνεται σε επιστημονικό σφάλμα το οποίο Hayek θα προσπαθήσει να κάνει φανερό για να διατυπώσει την γνώση για τα κοινωνικά φαινόμενα μέθοδο.⁷⁹ Η κουβέντα για την μέθοδο θα μας πήγαινε πολύ μακριά, μπορούμε εδώ να συγκεφαλαιώσουμε λέγοντας πως για τον Hayek το αντικείμενο του κοινωνικού επιστήμονα είναι πάντα μια αφηρημένη τάξη και διαφέρει από τον κονστρουκτιβισμό στο βαθμό που αυτός αξιώνει να καθορίσει και να διαγράψει το συγκεκριμένο περιεχόμενο της. Με τον τρόπο αυτό βέβαια η εξέλιξη του πολιτισμού γίνεται ξανά αντικείμενο του θεωρητικού Λόγου, μόνο που αυτή τη φορά και σε σχέση με αυτό που ονομάζει κονστρουκτιβιστικό μοντέλο, είναι ένας Λόγος περισσότερο μετριοπαθής και με λιγότερες αξιώσεις.

Διατυπώνοντας λοιπόν την γνώση μέθοδο των κοινωνικών επιστημών, ο Hayek είναι σε θέση να ισχυριστεί πως η κοινωνική επιστήμη μας έχει δείξει ποιες είναι οι αξίες στις οποίες θεμελιώνεται ο πολιτισμός. «Από αυτές τις αρχές», υποστηρίζει, «που περιέχουν αξίες είναι απόλυτα εφικτό να αντλήσουμε συμπεράσματα για την συμβατότητα ή όχι των διάφορων αξιών που περιλαμβάνονται σε ένα επιχείρημα»⁸⁰. Έτσι και ένα από τα πιο σημαντικά καθήκοντα των κοινωνικών επιστημών είναι κατά τον Hayek να δείξουν τη

⁷⁹ Η μεθοδολογική θέση την οποία επιχειρεί να αντικρούσει ο Hayek συνοψίζεται υπό τους όρους του κονστρουκτιβισμού ή του επιστημονισμού, για να δηλώσει την προσπάθεια να εισαχθούν στα κοινωνικά φαινόμενα οι μέθοδοι των φυσικών επιστημών. Ο επιστημονισμός αναλύεται από τον Hayek σε τρεις μεθοδολογικές κατευθύνσεις: Αυτή του αντικειμενισμού, αυτή του κολεκτιβισμού και αυτή του ιστορικισμού. Απέναντι σε αυτές τις επιλογές επιχειρεί να θεμελιώσει μια υποκειμενιστική θεώρηση που ξεκινά δηλαδή από νοητικές κατηγορίες τις οποίες τα άτομα μοιράζονται, για να συγκρότηση την κοινωνία μέσα από αυτό που ονομάζει συνθετική μέθοδο και όπως αντιπαρατίθεται στην αναλυτική των φυσικών επιστημών. Για τις επιστημολογικές προκείμενες του έργου του Hayek πρβ., *The Counter Revolution of Science*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1979. Αν και πρέπει να σημειώσουμε στο σημείο αυτό μια εξέλιξη στην σκέψη του Hayek που αν και δεν την αλλάζει ριζικά φαίνεται να μετατοπίζει την έμφαση. Αν δηλαδή στα πρώτα έργα του ο Hayek εμμένει, όπως είδαμε στην διάκριση των κοινωνικών από τις φυσικές επιστήμες, στα ύστερα έργα του όπως το *Studies in Philosophy, politics and Economics*, η έμφαση μετατοπίζεται στην έννοια των σύνθετων τάξεων, ως το κατεξοχήν αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών και τις απλούστερες με τις οποίες ασχολούνται οι φυσικές. Έτσι η διαφορά των δύο, και υπό την επίδραση Popper γίνεται πλέον μια διαφορά βαθμού μάλλον παρά ποιότητας. Για αυτήν την εξέλιξη πρβ σχετικά Barry. N, *Hayek's Social and Economic Philosophy*, Macmillan, Λονδίνο, 1979, σελ 16-34

⁸⁰ Ο.π σελ, 21

σύγκρουση ανάμεσα σε υπαρκτές αξίες. Το καλύτερο μάλιστα παράδειγμα του τρόπου που πρέπει ασκείται μια τέτοια διαδικασία εσωτερικής κριτικής (imminent criticism) θα μπορούσε να είναι ο τρόπος με τον οποίο ο Hayek επιχειρεί να δείξει την ασυμβατότητα της έννοιας της κοινωνικής δικαιοσύνης με τις αξίες της «ανοικτής κοινωνίας». Αυτό που αρνείται κατηγορηματικά ο Hayek είναι την δυνατότητα να αμφισβητήσουμε συνολικά τις αξίες του πολιτισμού. Κάθε τέτοια προσπάθεια σημειώνει θα σήμαινε την επιστροφή στους ενστικτικούς κανόνες της πρωτόγονης κοινωνίας.

Πρέπει να σημειώσουμε στο σημείο αυτό μια ακόμα σημαντική συνέπεια του εξορθολογισμού της κοινωνικής εξέλιξης που επιχειρεί ο Hayek: υπό τους παραπάνω όρους, ο Hayek σπεύδει να διευκρινίσει πως είναι δυνατόν να κατασκευάσουμε μια αυθόρμητη τάξη, με το να επιβάλουμε δηλαδή στα άτομα τις κατάλληλες κανονικότητες στην συμπεριφορά τους. Έτσι ο Hayek σημειώνει πως «θα πρέπει να διακρίνουμε τον αυθόρμητο χαρακτήρα της προκύπτουσας τάξης από την αυθόρμητη προέλευση των κανόνων στους οποίους στηρίζεται...»⁸¹, γιατί αν και αν σε ένα πρώτο επίπεδο, ιστορικά, η αυθόρμητη τάξη συγκροτείται αυθόρμητα, ασχεδίαστα μέσα από το έθιμο, αυτό δεν σημαίνει πως μια αυθόρμητη τάξη δεν μπορεί να δημιουργηθεί διατηρώντας τον χαρακτήρα της αυθορμησίας ως προς τις εσωτερικές τις σχέσεις.

Κοινωνική εξέλιξη και ιδεολογική πρωτοπορία

Οφείλουμε εδώ να διερευνήσουμε λίγο παραπέρα αυτό το «εκ των υστέρων», στο οποίο αναφερθήκαμε και στην αρχή για να δούμε δηλαδή πια είναι αυτή η πρόοδος της γνώσης την οποία έχει ο Hayek στο μυαλό του και η οποία θα μας επιτρέψει να διαγράψουμε τις γενικές αρχές του πολιτισμού.

---

⁸¹ Hayek F.A, *Law, Legislation and Liberty*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο, 1973 том 1, σελ. 45.

Στο τελευταίο του βιβλίο⁸² ο Hayek αναφέρει: «Σε αυτό το σημείο βρίσκομαι στην δυσάρεστη θέση να θέλω να ισχυριστώ πως πρέπει να είναι τα μέλη του επαγγέλματός μου, οι οικονομολόγοι, ειδικοί στις διαδικασίες συγκρότησης εκτεταμένων τάξεων, οι οποίοι είναι πιο πιθανό να είναι ικανοί να μπορούν να παρέχουν εξήγηση για αυτές τις ηθικές παραδόσεις οι οποίες έκαναν δυνατή την ανάπτυξη του πολιτισμού»⁸³. Και βέβαια αυτός ο οικονομολόγος, όπως σπεύδει να διευκρινίσει ο Hayek, οφείλει να μην έχει «μολυνθεί με τον κονστρουκτιβισμό». Η πρόοδος της γνώσης στην οποία αναφέρεται ο Hayek είναι βέβαια η αυστριακή οικονομική θεωρία και η υποκειμενιστική θεώρηση της πολιτικής οικονομίας την οποία εισηγείται πρώτος ο Menger και την οποία ο Hayek αναλαμβάνει να γενικεύσει στο επίπεδο της πολιτικής θεωρίας. Ο Hayek αναγνωρίζει στον εαυτό του και στην αυστριακή σχολή, την οποία εκπροσωπεί, τον ρόλο της ιδεολογικής πρωτοπορίας, και θεωρεί πως απολαμβάνει, μετά τις προόδους στην οικονομική επιστήμη, μια προνομιακή κατανόηση της διαδικασίας συγκρότησης του πολιτισμού. «Η σύγκρουση μεταξύ των Αυστριακών και των Μαρξιστών», σημειώνει ο Gamble, ήταν άγρια, «γιατί και οι δύο πλευρές πίστευαν πως ήταν μια πνευματική και πολιτική πρωτοπορία, η οποία κατείχε μια μέθοδο η οποία και προσέφερε μια ιδιαίτερη και αποκλειστική κατανόηση της φύσης της σύγχρονης κοινωνίας. Και οι δύο περιφρονούσαν την γνώμη της πλειοψηφίας ως μια μορφή ψευδούς συνείδησης, και ο καθένας προωθούσε την δική του ιδέα μιας καθοδηγούμενης δημοκρατίας».⁸⁴ Κατά την εκτίμηση του Hayek, οι πλειοψηφικές αποφάσεις «μας λένε τι θέλουν οι άνθρωποι προς το παρόν, αλλά όχι τι θα ήταν προς το συμφέρον τους να θέλουν αν ήταν καλύτερα πληροφορημένοι»⁸⁵. Έτσι ένα θεωρητικός που δεσμεύεται από την γνώμη της πλειοψηφίας είναι μάλλον ένας κακός θεωρητικός. Η πρόοδος

⁸² Hayek, F.A *The Fatal Conceit, The Errors of Socialism*, Routledge And kegan Paul, Λονδίνο 1985, σελ 72.

⁸³ Ο.π., σελ. 70.

⁸⁴ Gamble, A, *The Iron Cage Of Liberty*, Polity Press, Οξφόρδη, 1996 σελ 97.

⁸⁵ Ο.π., σελ 109

προκύπτει όπως σημειώνει ο Hayek πάντα από τις μειοψηφίες οι οποίες κατορθώνουν να πείσουν τις πλειοψηφίες.

Έτσι, λοιπόν, ο Hayek καταλήγει εγκαλώντας μας να αποδεχτούμε την... παραδοσιακή «πειθαρχία του Λόγου».⁸⁶ Μια πειθαρχία δηλαδή που αναπτύχθηκε και θεμελίωσε αυθόρμητα, χωρίς κανέναν να την έχει σχεδιάσει, το δυτικό πολιτισμό, που όμως, καθώς απειλείται από τον αταβιστικό σοσιαλισμό, πρέπει να συστηματοποιηθεί, και αφού πλέον η ανάπτυξη της οικονομικής επιστήμης μας επιτρέπει ένα τέτοιο εγχείρημα. Μια πειθαρχία πάντως που επιβάλλει την άρση εδραιωμένων παραδόσεων, αξιών και θεσμών και δεν απορρέει παρά από τον Λόγο μιας ιδεολογικής πρωτοπορίας, όπως είναι η ομάδα των διανοουμένων της κοινωνίας του Mont Pèlerin ή της αυστριακής σχολής.

Από την κοινωνία-οργανισμό στην κοινωνία-αγορά

Καθώς περνάμε από την παράδοση στην αυθόρμητη τάξη, αλλάζει ριζικά και το πρότυπο της κοινωνίας που υιοθετείται από τον κάθε συγγραφέα. Θα υποστηρίξω στο κεφάλαιο αυτό πως, αν η παράδοση λειτουργεί στην περίπτωση του Burke ως το μέσο συνοχής και συνέχειας του κοινωνικού σώματος, στον Hayek η έννοια του αυθόρμητου ριζοσπαστικοποιείται για να μεταβάλλει την κοινωνία στο άθροισμα συναλλασσομένων ατόμων σε όρους αγοράς. Αντίστοιχα, τροποποιείται η εκτίμηση των δύο για το ρόλο του κράτους και τα όρια και το ρόλο του δημοκρατικού στοιχείου στο πολίτευμα.

---

⁸⁶ Όπ., σελ 19

Από τον Burke...

Το αγγλικό Σύνταγμα

Για να διαγράψουμε το αντικείμενο της παράδοσης, όπως αυτό γίνεται κατανοητό από τον Burke, μπορούμε να ανατρέξουμε στην αρχή του αποσπάσματος το οποίο παραθέτουμε στην αρχή της ενότητας αυτής. Εκεί ο Burke μιλάει για τους αρχαίους και αδιαμφισβήτητους νόμους, για ελευθερίες, και για το αρχαίο Σύνταγμα διακυβέρνησης. Αναφερθήκαμε ήδη στην πρώτη ενότητα στην έννοια του νόμου και σ' αυτή της ελευθερίας. Είδαμε δηλαδή εκεί πως κάθε εξουσία οφείλει να δεσμεύεται από έναν νόμο που την υπερβαίνει και ακόμα περαιτέρω παρατηρήσαμε πως αυτός ο νόμος συνδέεται κατά πρώτο λόγο με την δικαιοσύνη, όπως αυτή τίθεται στην νεώτερη φιλοσοφία, ξεκινώντας δηλαδή από την περιφρούρηση της ιδιοκτησίας. Ωστόσο, αυτό δεν είναι ούτε το μόνο αντικείμενο που ενδιαφέρει τον Burke, αλλά και ούτε καν το σημαντικότερο. Στο σημείο που μελετάμε, και καθώς ο σκοπός του Burke είναι να δείξει πως «και μόνο η ιδέα της κατασκευής μιας κυβέρνησης είναι ικανή να μας (τους Άγγλους) γεμίσει με αηδία και τρόμο»⁸⁷, το κύριο αντικείμενο συζήτησης του Burke γίνεται το αγγλικό Σύνταγμα, ο τρόπος με τον οποίο δηλαδή διακρίνεται και κατανέμεται η εξουσία.. Αυτό που ισχυρίζεται ο Burke δεν είναι μόνο ότι το αγγλικό Σύνταγμα είναι παραδοσιακό, ότι δηλαδή θεμελιώνεται κληρονομικά, αλλά και κάτι ακόμα: ότι δηλαδή αποτελεί την μόνη ασφάλεια για τον νόμο και την ελευθερία. Ας προσπαθήσουμε να ακολουθήσουμε αυτές τις δύο αποφάνσεις εκτενέστερα.

Το αγγλικό Σύνταγμα το οποίο έχει μπροστά του ο Burke διαγράφει ένα μεικτό πολίτευμα: κατανέμει την εξουσία σε δύο κοινοβούλια και στον βασιλιά. Ο θρόνος είναι κληρονομικός, όπως επίσης στην βάση κληρονομικών

⁸⁷ Burke E. *Select Works, Reflections on the Revolution in France*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1999 (1790) σελ. 119.

τίτλων συγκροτείται το κοινοβούλιο των ευγενών (House of lords). Το κοινοβούλιο των κοινοτήτων (House of commons) εκλέγεται μεν, αλλά και αυτό, στην βάση κληρονομικών εκλογικών δικαιωμάτων (franchises). Έτσι ακόμα και το δημοκρατικό κομμάτι του Συντάγματος δεν εγγράφεται σε κάποια θεωρία περί δικαιωμάτων, αλλά δικαιολογείται στην βάση προηγούμενου παραδείγματος, στην βάση δηλαδή μιας συνεχούς παράδοσης, κατά την οποία μια σειρά γενεών κληρονομεί και αντίστοιχα κληροδοτεί πολιτικά δικαιώματα. Αυτή είναι λοιπόν η μορφή του Συντάγματος, το οποίο, κατά την παράδοση του εθιμικού δικαίου, υπάρχει προ αμνημονεύτων χρόνων, ένα Σύνταγμα το οποίο κανείς δεν έχει εφεύρει και το οποίο αντλεί το κύρος του από το γεγονός ότι έχει αντέξει στο χρόνο. Είναι το δοκιμασμένο και το οποίο ο Burke, και κατά την εκτίμησή του η αγγλική κοινωνία, δεν θα άλλαζε ποτέ για οποιοδήποτε καινοτόμο σχέδιο.

Είναι προφανές πως αυτή η μορφή του Συντάγματος διαγράφει μια κοινωνία ταξικά διαστρωματωμένη· μιαν κοινωνία πολιτικής ανισότητας και προνομίων και η οποία βέβαια βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση από το μετέπειτα δημοκρατικό παράδειγμα των ίσων δικαιωμάτων. Εδώ τα άτομα, τουλάχιστον σε πολιτικό επίπεδο, αναλαμβάνουν διακριτούς ρόλους οι οποίο καθορίζονται από τα προνόμια τα οποία τα άτομα απολαμβάνουν και τα οποία τα κατέχουν κληρονομικά, πέρα δηλαδή από κάθε ορθολογική θεμελίωση. «Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία», σημειώνει ο Mac Cunn, «πως υπάρχει μια τεράστια διαφορά ανάμεσα στα χρόνια του Status και σε αυτά της επιλογής· ή σε τεχνική γλώσσα ανάμεσα σε εκείνη την κατάσταση πραγμάτων την τόσο αγαπητή στο σεβάσμιο πνεύμα του Burke, στην οποία η κατάσταση των ατόμων είναι ο κριτής των καθηκόντων τους και σε εκείνη την πλήρως τροποποιημένη δημοκρατική κατάσταση όπου η επιλογή του ατόμου τον μετατρέπει σε κριτή της θέσης του»⁸⁸.

⁸⁸ Mac Cunn J., *The Political Philosophy of Burke*, Russell And Russell. Inc Νέα Υόρκη, 1965 σελ. 219.

Έτσι, λοιπόν, αυτό που συνέχει την κοινωνία του Burke δεν είναι η βούληση, η ορθολογική βούληση των ατόμων, όπως την θέλησαν οι συμβολαϊκές θωρήσεις της κοινωνίας, αλλά, η αδιαμφισβήτητη και καθιερωμένη αποδοχή μιας καθιερωμένης ιεραρχικής δομής. Ο Burke κατά παράδοξο τρόπο, μας επαναφέρει σε μια ιδέα αντινεωτερική· ορίζει δηλαδή ξανά την πίστη (loyalty) ως την ρυθμιστική αρχή των κοινωνικών σχέσεων και αντιμετωπίζει με τρόπο το γαλλικό παράδειγμα της κοινωνίας των ίσων ατόμων. «Η εθνοσυνέλευση», σημειώνει ο Burke, «διατηρεί μια σχολή, όπου συστηματικά, και με ακατάπαυστη εμμονή, διδάσκουν αρχές και διαμορφώνουν κανόνες, καταστρεπτικούς για κάθε πνεύμα υπαγωγής (subordination), πολιτειακής και στρατιωτικής...».⁸⁹

Η ιδέα της κοινωνίας ως εγγυητή της συνέχειας

Το ερώτημα το οποίο πρέπει να απαντήσουμε στο σημείο αυτό είναι πια είναι η σημασία μιας τέτοιας επιλογής, με δεδομένη μάλιστα την οικονομικά φιλελεύθερη θέση του Burke· της επιλογής δηλαδή «να διεκδικούμε τα πιο ιερά μας δικαιώματα και τα δικαιώματα ψήφου ως κληρονομιά».⁹⁰

«Η ιδέα της κληρονομιάς», απαντάει ο Burke, «αποτελεί μια σίγουρη αρχή συντήρησης και μια σίγουρη αρχή μεταβίβασης...».⁹¹ Η ιδέα της κληρονομιάς, με άλλα λόγια, εγγυάται και διασφαλίζει την συνέχεια της κοινωνίας. Και η συνέχεια είναι ένα από τα κεντρικά ζητούμενα στο έργο του Burke. Όπως θα σημειώσει αλλού ο Burke, «ένα έθνος δεν είναι μόνο μια ιδέα τοπικής έκτασης και μια εφήμερη συγκέντρωση ατόμων, αλλά μια ιδέα συνέχειας»⁹². Εδώ πρέπει να προλάβουμε μια σημαντική μετατόπιση σε σχέση

⁸⁹ Burke E. *Select Works, Reflections on the Revolution in France*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1999 (1790), σελ. 339- 340.

⁹⁰ Ο.π., σελ 120.

⁹¹ Ο.π., σελ 121.

⁹² Burke. E, *Select Works, Miscellaneous Writings*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1999, σελ 21.

με το επιχείρημα του Hayek. Η κοινωνία την οποία διαγράφει ο Burke δεν μπορεί απλά να αναλυθεί το άθροισμα των ατόμων που την αποτελούν. Υποστασιοποιείται και υπερβαίνει το κάθε άτομο ξεχωριστά. Είναι μάλλον το σταθερό πλαίσιο που διασφαλίζει τα κεκτημένα «των χρόνων και των γενεών». Έτσι, και για τον λόγο αυτό, τα άτομα που την αποτελούν δεν νομιμοποιούνται ανά πάσα στιγμή και κατά βούληση να την θέτουν σε αμφισβήτηση. Γι' αυτό και ο Burke είναι προσεκτικός να διαγράψει μια σημαντική διαφορά: «Η κοινωνία», σημειώνει, «είναι πράγματι ένα σύμβολο. Τα υποδεέστερα σύμβολα, για αντικείμενα απλά περιστασιακού συμφέροντος, μπορούν να διαλύονται κατά βούληση· αλλά το κράτος δεν πρέπει να θεωρείται σαν μια συμφωνία για την ανταλλαγή πιπεριού και καφέ... Πρέπει να το αντιμετωπίσουμε με άλλο σεβασμό· είναι μια συμφωνία (partnership) σε κάθε επιστήμη· μια συμφωνία σε κάθε τέχνη· μια συμφωνία σε κάθε αρετή, και σε κάθε τελειότητα· και καθώς οι στόχοι αυτής της συμφωνίας δεν μπορούν να επιτευχθούν παρά σε πολλές γενεές, γίνεται μια συμφωνία όχι μόνο ανάμεσα στους ζωντανούς, αλλά ανάμεσα στους ζωντανούς, τους νεκρούς και αυτούς που πρόκειται να γεννηθούν».⁹³ Η κοινωνία λοιπόν επιδιώκει σκοπούς που υπερβαίνουν το απλό συμφέρον του κάθε ατόμου. Είναι το σταθερό πλαίσιο που διασφαλίζει την ευημερία την πρόοδο και την εξέλιξη των ατόμων που την αποτελούν και αυτοί οι στόχοι δεν συντελούνται παρά στο βάθος του χρόνου.

Έτσι, κάθε γενιά έχει το καθήκον της μεταβίβασης των κεκτημένων στην επόμενη και έχει σημασία πως θεματοφύλακας αυτού του καθήκοντος τίθεται από τον Burke το κράτος. «...αυτός που προίκισε την φύση μας να τελειοποιείται από την αρετή», σημειώνει ο Burke, «θέλησε και τα αναγκαία μέσα για την τελειοποίησή του. Θέλησε λοιπόν το κράτος»⁹⁴. Τόσο emphaticά μάλιστα τίθεται από τον Burke η ανάγκη της συνέχειας που παίρνει την μορφή της θείας εντολής και ανάθεσης. «Κάθε άνθρωπος που κατέχει όποιο βαθμό εξουσίας πρέπει έντονα και με δέος να υποβάλλεται στην ιδέα πως δρα υπό

⁹³ Ο.π., σελ 192-193.

⁹⁴ Ο.π., σελ 194.

όρους (in trust). Και πρόκειται να λογοδοτήσει για την συμπεριφορά του ως προς την συμφωνία αυτή στον ένα, μεγάλο, δημιουργό (master), εμπνευστή(author) και θεμελιωτή (founder) της κοινωνίας»⁹⁵.

Η κοινωνία υπό τις κατηγορίες της φύσης και της βιολογίας

Θεμελιώνοντας έτσι τα δικαιώματά της η Αγγλία, υποστηρίζει ο Burke, ακολουθεί το παράδειγμα της φύσης. Η κοινωνία με τον τρόπο αυτό συγκροτείται αρχικά κατά το πρότυπο της οικογένειας- «Μεταβιβάζουμε την κυβέρνηση και τα προνόμιά μας με τον ίδιο τρόπο», σημειώνει ο Burke, «με τον οποίο απολαμβάνουμε και μεταβιβάζουμε την ιδιοκτησία και τις ζωές μας»⁹⁶- για να συγκροτηθεί εν συνεχεία κατά τα πρότυπα της κοσμικής τάξης· «το πολιτικό μας σύστημα βρίσκεται σε αντιστοιχία και συμμετρία με την τάξη του κόσμου, και τον τρόπο ύπαρξης ο οποίος συγκροτείται σε ένα μόνιμο σώμα που αποτελείται από μεταβατικά μέρη».⁹⁷ Συγκεφαλαιώνοντας, μπορούμε να πούμε πως ο Burke για την ερμηνεία της κοινωνίας περνάει από τις κατηγορίες του Λόγου και τις συμβολαικές θεωρίες στις κατηγορίες της φύσης και της βιολογίας.

Έχει ενδιαφέρον να διερευνήσουμε σε αυτό το σημείο τον τρόπο με τον οποίο διασφαλίζεται αυτή η συνέχεια από άποψη θεσμική, να δούμε δηλαδή με ποιο τρόπο το Σύνταγμα εγγυάται τον νόμο και την ελευθερία. Και σε αυτό το σημείο μπορούμε να διαπιστώσουμε την προσπάθεια του Burke να διαγράψει

⁹⁵ Burke. E, *Select Works, Reflections on the Revolution in France*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1999(1790), τόμ. 2 , σελ 188.

⁹⁶Ο.π, σελ 122.

⁹⁷Ο.π, σελ 122.

τις αρετές του αγγλικού Συντάγματος κατά τα πρότυπα της φύσης. Η κύρια λοιπόν αρετή του Συντάγματος είναι ότι διακρίνει την εξουσία σε αντιτιθέμενα συμφέροντα και τάξεις, πράγμα το οποίο, όπως ο Burke σημειώνει, κάνει την μετριοπάθεια και τον συμβιβασμό, όχι απλώς μια επιλογή αλλά μια αναγκαιότητα. Με τον τρόπο αυτόν ο έλεγχος της εξουσίας και η αποτροπή της αυθαιρεσίας δεν αποτελεί τον αντικείμενο μόνο μιας *a priori* θέσης περιορισμών και ελέγχων, αλλά, το κυριότερο, το αποτέλεσμα της σύγκρουσης πραγματικών συμφερόντων. Έτσι, όπως και στην φύση, έτσι και στους τεχνητούς θεσμούς του κράτους, η αρμονία προκύπτει από την σύγκρουση δυνάμεων. Με αποτροπιασμό παρατηρεί πως στην Γαλλία εκλείπουν τέτοιοι θεσμοί ελέγχου και περιορισμού της εξουσίας η οποία έτσι μένει απεριόριστη. Αναφερόμενος στην γαλλική εθνοσυνέλευση θα σημειώσει: « βλέπουμε ένα σώμα το οποίο ως προς το σύνταγμά του έχει κάθε δυνατή εξουσία και κανέναν δυνατό εξωτερικό έλεγχο»⁹⁸, για να συνεχίσει «η ικανότητά σας, αν είχατε καθόλου, θα έπρεπε να χρησιμοποιηθεί για να βρείτε έμμεσους τρόπους διόρθωσης και ελέγχου για αυτήν την τόσο επικίνδυνη ευθύνη (την εξουσία).

Μπορούμε στο σημείο αυτό να παρατηρήσουμε μια αξιοσημείωτη ισορροπία στο σχήμα του Burke: αυτή ανάμεσα στη στήριξη, από την μια, ενός φιλελεύθερου οικονομικού προγράμματος και από την άλλη, την υπεράσπιση ενός προγράμματος πολιτικών προνομίων που παραπέμπει σε προκαπιταλιστικές σχέσεις. Αυτήν ανάμεσα στην συνεχή πρόοδο, την οποία η βιομηχανική επανάσταση σε λίγο θα ριζοσπαστικοποιήσει πέρα από κάθε προηγούμενο, και την παραδοσιαρχία του μεσαίωνα, από την άλλη. Μπορούμε να πούμε πως η έννοια της παράδοσης εδώ συγκροτείται ως το μέσο συνοχής⁹⁹ και συνέχειας μιας κοινωνίας, πράγματα τα οποία ο στεγνός οικονομικός υπολογισμός φαίνεται να απειλεί.

⁹⁸ Ο.π., σελ 307.

⁹⁹ Η προβληματική που συνδέει την παράδοση με την συνοχή της κοινωνίας είναι πολύ ευρύτερη και μόλις την αγγίζουμε στο σημείο αυτό. Τα περιθώρια ωστόσο της παρούσας εργασίας δεν μας επιτρέπουν να επεκταθούμε περαιτέρω

Αυτό το σχήμα, περαιτέρω, δεν θα πρέπει να το θεωρήσουμε μια ευφάνταστη σύνθεση του Burke, αλλά μάλλον, να το αποδόσουμε σε μια ιδιόμορφη ιστορική συγκυρία, κατά την οποία ισορροπούν μια εξαιρετικά αναπτυγμένη οικονομία, κατά τα καπιταλιστικά πρότυπα, με στοιχεία του παλιού καθεστώτος. Και αυτή η ισορροπία αντικατοπτρίζεται στο επίπεδο του Συντάγματος και την αμοιβαία εξισορρόπηση που προκύπτει από την σύγκρουση των διαφορετικών δυνάμεων, των μεσαίων στρωμάτων των ευγενών και της μοναρχίας, με κυρίαρχα βέβαια τα πρώτα και την βουλή των κοινοτήτων που τα εκπροσωπεί..

...στον Hayek

Η έννοια της «αυθόρμητης τάξης» γενικά

Περνώντας από τον Burke στον Hayek σκοπός μας είναι να δείξουμε πως η ανασυγκρότηση της κοινωνίας υπό όρους εσωτερικής ανάπτυξης, στην βάση δηλαδή διαδικασιών παράδοσης, σκοπεύει σε αποτελέσματα αντίθετα από αυτά που είδαμε στον Burke. Αν στον Burke η παράδοση λειτουργεί σαν συνεκτικός δεσμός που καθιστά την κοινωνία κάτι που υπερβαίνει τα άτομα, ο Hayek αποσκοπεί ακριβώς στην εξίσωση της κοινωνίας με το άθροισμα των επιλογών και των προσπαθειών των ατόμων της. Αν για τον Burke η κυβέρνηση συγκροτείται ως ο εγγυητής της συνέχειας του σώματος της κοινωνίας, για τον Hayek η κυβέρνηση είναι η μεγάλη απειλή· συγκροτείται ως ένας εξωτερικός της κοινωνίας θεσμός του οποίου ο περιορισμός γίνεται το κύριο ζητούμενο του έργου του. Αυτή η ριζική διαφοροποίηση ως προς τον χαρακτήρα του παραδοσιακού πρέπει να προστεθεί στον ορισμό της

διαδικασίας που περιγράφουμε ως το πέρασμα από την παράδοση στην «αυθόρμητη τάξη». Ας δούμε πως αναπτύσσεται η σχετική προβληματική στο έργο του Hayek.

Η συστηματοποίηση της έννοιας της «αυθόρμητης τάξης» από τον Hayek θεμελιώνεται στην βάση ενός ερμηνευτικού δίπολου· αυτό ανάμεσα στην «αυθόρμητη τάξη» (spontaneous order) και την «κατασκευασμένη τάξη» (made order). Η αυθόρμητη τάξη συγκροτείται ενδογενώς, κατά την διαδικασία προσαρμογής των στοιχείων της στο περιβάλλον. Η «κατασκευασμένη τάξη» συγκροτείται εξωγενώς, θεμελιώνεται στο σχέδιο και στην βάση αυτού τα στοιχεία τοποθετούνται στην θέση τους κατά τις επιταγές του ...κατασκευαστή. Για την ίδια διάκριση ο Hayek επιλέγει τους όρους «κόσμος» και «τάξη». Τα κύρια χαρακτηριστικά τα οποία διακρίνουν τις δύο μορφές τάξης μπορούν να συγκεφαλαιωθούν στα εξής τρία: Ενώ η «τάξη», όπως έχουμε ήδη σημειώσει, συγκροτείται για την ικανοποίηση κάποιου συγκεκριμένου σκοπού, το ίδιο δεν μπορεί να ειπωθεί για τον «κόσμο», ο οποίος αφού δεν έχει δημιουργηθεί από κανέναν δεν ικανοποιεί κάποιον διακριτό σκοπό, εκτός και αν θεωρήσουμε ως ένα τέτοιο σκοπό την διατήρηση της τάξης αυτής. Δεύτερον, ενώ η «τάξη» περιορίζεται από την ικανότητα του δημιουργού της να την ελέγχει και να την εποπτεύει, ο «κόσμος» μπορεί να φτάσει σε απεριόριστο βαθμό συνθετότητας. Τέλος, πράγμα που συνδέεται με το παραπάνω, ενώ η «τάξη» είναι μια τάξη απτή που μπορεί, δηλαδή, κάποιος να εποπτεύσει με τις αισθήσεις του, ο «κόσμος» τις περισσότερες φορές θεμελιώνεται σε ένα σύνολο αφηρημένων σχέσεων ανάμεσα στα στοιχεία της που και αυτά θα χαρακτηρίζονται από αφηρημένες ιδιότητες, και έτσι, είναι ανασυγκροτήσιμος μόνο στην βάση μια θεωρίας για τον χαρακτήρα του.

Ο Hayek δίνει παραδείγματα αυθόρμητων τάξεων και στην φύση, όπως είναι οι κρύσταλλοι και τα οργανικά μείγματα, ωστόσο σημειώνει πως η σύλληψη της έννοιας της αυθόρμητης τάξης γίνεται εξαιρετικά σημαντική για φαινόμενα «ουσιωδώς σύνθετα» (essentially complex), όπως είναι η κοινωνία και ο ανθρώπινος νους-ας μην ξεχνάμε πως ο Hayek μας δίνει και ένα έργο-,

κατά την δικό του χαρακτηρισμό¹⁰⁰, θεωρητικής ψυχολογίας. Αυτό που θα απασχολήσει εμάς είναι βέβαια η εφαρμογή της έννοιας της αυθόρμητης τάξης στην κοινωνία.

Η «αυθόρμητη τάξη» της κοινωνίας

Κάθε κοινωνία υποστηρίζει ο Hayek αποτελείται από άτομα και οργανισμούς (ένα άλλο όνομα για την κατασκευασμένη τάξη). Τέτοιοι οργανισμοί είναι η οικογένεια, το αγρόκτημα, η βιοτεχνία, οι διάφορες ενώσεις και συνεταιρισμοί κτλ. Ο όρος κοινωνία υποστηρίζει ο Hayek είναι επιθυμητό να χρησιμοποιείται για το γενικό πλαίσιο συντονισμού των ατόμων και των οργανισμών στα πλαίσια ενός συνεκτικού όλου. Αυτός ο συντονισμός στα πλαίσια μια ελεύθερης κοινωνίας προκύπτει και πρέπει- ένα «πρέπει» με το οποίο θα ασχοληθούμε στην επόμενη ενότητα εκτενέστερα- να προκύπτει μέσα από διαδικασίες αυθόρμητης τάξης, κατά την διαδικασία δηλαδή της προσαρμογής των στοιχείων μιας τάξης, στην περίπτωση μας των οργανισμών και των ατόμων, στο περιβάλλον τους χωρίς έξωθεν καταναγκασμό στην βάση δηλαδή της ιδιαίτερης γνώσης τους.

Φτάνουμε έτσι σε μια κεντρικής σημασίας οριοθέτηση από την μεριά του Hayek: η κυβέρνηση ορίζεται ως ένας ακόμα οργανισμός στα πλαίσια της κοινωνίας με μια επιπλέον καταναγκαστική αρμοδιότητα· αυτή της επιβολής των κανόνων στις οποίες δομείται η κοινωνία. Ωστόσο αυτό είναι, κατά τον Hayek, και το μόνο νόμιμο πεδίο άσκησης καταναγκαστικών αρμοδιοτήτων από την κυβέρνηση, η οποία δεν νομιμοποιείται περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο οργανισμό να επιβάλει σκοπούς και στοχεύσεις στην

---

¹⁰⁰ Ο όρος θεωρητική ψυχολογία αντλείται από τον υπότιτλο του *Sensory Order* Πρβ. Hayek.F.A, *Sensory Order, An Inquiry into the Foundation Of theoretical Psychology*, The University Of Chicago Press, Λονδίνο, 1976 (1952).

κοινωνία. Η αποτροπή μιας τέτοιας κρατικής παρεμβατικότητας είναι το κύριο ζητούμενο στο οποίο αποβλέπει η συστηματοποίηση της έννοιας της αυθόρμητης τάξης. Και η μορφή της κρατικής παρεμβατικότητας την οποία έχει συγκεκριμένα μπροστά του ο Hayek είναι το κράτος πρόνοιας, το οποίο γίνεται και ο κεντρικός του αντίπαλος.

Η ρήξη αυτή ανάμεσα στην «κατασκευασμένη τάξη» της κυβέρνησης και την «αυθόρμητη τάξη» της κοινωνίας γίνεται ακόμα πιο φανερή σε ένα άλλο επίπεδο· στο επίπεδο, δηλαδή, των κανόνων που διέπουν τα δύο συστήματα.

Η βασική διαφορά των δύο μορφών τάξης, υποστηρίζει ο Hayek, προκύπτει από το γεγονός πως στηρίζονται σε δύο διαφορετικά συστήματα κανόνων. Η αυθόρμητη τάξη στηρίζεται σε αυτό που ο ίδιος ονομάζει «νόμο», για να περιγράψει καθολικούς κανόνες ορθής συμπεριφοράς (rules of just conduct). Αυτοί οι κανόνες ορθής συμπεριφοράς, για τον Hayek, οφείλουν να ισχύουν εξίσου για όλους και να κάνουν αφαίρεση από τις όποιες συνθήκες, να αφορούν δηλαδή κάθε πιθανή μελλοντική συγκυρία. Αλλιώς, είναι κανόνες που δεν αποσκοπούν στην πραγματοποίηση κάποιου διακριτού σκοπού, αλλά διευκολύνουν και κάνουν δυνατή την διατήρηση της κοινωνικής τάξης. Οι νόμοι αυτοί υπαγορεύουν για τα άτομα ένα σύνολο απαγορεύσεων, λειτουργούν δηλαδή περιορίζοντας το πεδίο της πιθανής δραστηριοποίησης τους και έτσι η λειτουργία τους μπορεί να περιγραφεί ως αρνητική. Όταν ο Hayek λοιπόν αναφέρεται σε διαδικασίες αυθόρμητης ανάδυσης κανόνων αναφέρεται σε αυτούς τους κανόνες.

Από την άλλη, τίθενται οι κανόνες εκείνοι που αποτελούν το προϊόν της νομοθεσίας, και τους οποίους ο Hayek διακρίνει αναφέροντάς τους ως «θέση». Οι νόμοι αυτοί προκύπτουν από την θέληση του νομοθέτη και αποσκοπούν στη πραγματοποίηση κάποιου συγκεκριμένου σκοπού. Αυτό σημαίνει πως λειτουργούν ως εντολές και προσδιορίζουν θετικά υποχρεώσεις για τα άτομα.

Συνοπτικά μπορούμε να πούμε πως στο πεδίο του «νόμου» εντάσσονται οι νόμοι που ονομάζουμε ιδιωτικό αλλά και ποινικό δίκαιο, νόμοι, δηλαδή, που

περιγράφουν και περιφρουρούν προστατευμένες ιδιωτικές σφαίρες για τα άτομα. Στο πεδίο της «θέσης» εντάσσονται οι κανόνες που ονομάζουμε δημόσιο δίκαιο και αφορούν την διαχείριση και έλεγχο της εξουσίας· αυτό που ονομάζουμε δηλαδή Σύνταγμα, το οποίο βέβαια, ας θυμηθούμε, αποτελεί το κατεξοχήν αντικείμενο της παράδοσης για τον Burke. Εδώ η φόρμουλα της μη παρεμβατικότητας παίρνει την εξής μορφή: Αν και είναι θεμιτό, υποστηρίζει ο Hayek, οι οργανισμοί να στηρίζονται σε πρακτικές της αυθόρμητης τάξης, το αντίθετο δεν μπορεί σε καμιά περίπτωση να ισχύσει. Η παρέμβαση του κράτους υπό τους όρους του παραδοσιακού κράτους πρόνοιας θα μπλόκαρε μια από τις βασικότερες λειτουργίες της αγοράς ως αυθόρμητης τάξης. Την ικανότητά της δηλαδή να προσαρμόζεται και να αφομοιώνει τις συνεχώς μεταβαλλόμενες συνθήκες. Αυτό συμβαίνει μέσα από την συνεχή κινητικότητα των στοιχείων της. Η αυθόρμητη τάξη της αγοράς είναι και μπορεί να υπάρξει ως μια δυναμική τάξη, που βρίσκεται δηλαδή σε συνεχή πρόοδο. Ως μια τάξη με στοιχεία ευέλικτα και έτοιμα να προσαρμοστούν στις ανακύπτουσες συνθήκες, αυτός είναι άλλωστε, όπως είδαμε, ο ορισμός της αυθόρμητης τάξης.

Μπορούμε σε αυτό το σημείο να επιχειρήσουμε μια συγκεφαλαίωση λέγοντας πως από την έννοια της παράδοσης περνάμε σε αυτήν της αυθόρμητης τάξης μόνο καθώς οι αυθόρμητοι κανόνες -το προϊόν της παράδοσης- περιορίζονται από τον Hayek και σε αντίθεση με το σχήμα του Burke, στο ιδιωτικό δίκαιο και καθώς η κοινωνία ταυτίζεται με την αγορά, όπως αυτή αντιπαρατίθεται στους διάφορους οργανισμούς μεταξύ των οποίων μια, και σημαντικότερη, βέβαια, είναι η κυβέρνηση. Η βρετανίδα πρωθυπουργός Margaret Thatcher που φημιζόταν για την προσήλωσή της στις φιλελεύθερες αρχές, όπως τις διατύπωσε ο Hayek, θα συγκεφαλαίωνε αργότερα αυτήν την νέα αντίληψη για την κοινωνία ως εξής: «δεν υπάρχει κοινωνία παρά μόνο άτομα»¹⁰¹. Η χαρακτηριστικότερη στιγμή, ίσως, αυτής της

¹⁰¹ Αντλώ την αναφορά από Hobsbawm E, *Η Εποχή Των Ακρων*, Θεμέλιο, μετ. Καπετανγιάννης, Αθήνα 1997, σελ. 432. Η ευστοχία της τοποθέτησης αυτής θα φανεί ακόμα πληρέστερα στην επόμενη

εξέλιξης είναι η θέση του Hayek πως η κοινωνία δεν υπάρχει ως ξεχωριστή οντότητα, ούτε δρα ούτε μπορεί να είναι δίκαιη ή άδικη· μια τέτοια ιδέα δεν είναι για τον Hayek παρά ένας ανόητος ανθρωπομορφισμός, ο οποίος αντλεί την καταγωγή του από το πρωτόγονο στάδιο της σκέψης μας. Αυτή είναι και μια μορφή που παίρνει η επίθεσή του στην ιδέα της κοινωνικής δικαιοσύνης. Για τον Hayek η δικαιοσύνη δεν μπορεί να είναι παρά μια αυστηρά ατομική κατηγορία, δεν μπορεί δηλαδή παρά να αφορά την συμπεριφορά των ατόμων και δεν έχει απόλυτος κανένα νόημα η χρήση της για την κοινωνία.

Ο αταβισμός της κοινωνικής δικαιοσύνης και Συνταγματική μεταρρύθμιση.

Έχουμε ήδη πει πως το σχήμα του Hayek συγκροτείται πολεμικά απέναντι στις αξίες της κοινωνικής δικαιοσύνης και τον θεσμό του κράτους πρόνοιας, αξίες και θεσμοί ευρέως δικαιωμένα και κατεστημένα την εποχή του. Το γεγονός της έντασης που γεννάται από ένα σχήμα που επιλέγει να δομήσει τις αρχές του σε δομές αυθορμησίας και ωστόσο το κάνει αυτό για να αντικρούσει μια κατεστημένη παράδοση, ο Hayek προσπαθεί να το αντιμετωπίσει ανασύροντας την έννοια μιας πρωτόγονης ηθικής, απομεινάρια της οποίας είναι τα σύγχρονα αιτήματα για κοινωνική δικαιοσύνη. Στο πρώτο κεφάλαιο αυτής της ενότητας υποδείξαμε ως τον ένα λόγο για την ανάσυρση των αταβιστικών συναισθημάτων στον άνθρωπο το «επιστημονικό σφάλμα», την αλαζονεία εκείνη του Λόγου που επιχειρεί να αμφισβητήσει συλλήβδην τον πολιτισμό.

Υπάρχουν, ωστόσο, και κάποιοι αντικειμενικοί παράγοντες, πάντα κατά τον Hayek, που οδηγούν στην ενδυνάμωση των αταβιστικών μας ενστίκτων.

ενότητά μας και όπου θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε αναλυτικότερα τον ρόλο που διαγράφει για το κράτος ο Hayek.

Όπως ο ίδιος ο Hayek παρατηρεί, το σύστημα των αρχών τις οποίες εκθέτει και συστηματοποιεί είναι ένα σύστημα που δομείται κατά τα πρότυπα των ανεξάρτητων, αυτοαπασχολούμενων τάξεων και αφορά πρωτίστως αυτές. «Τα ιδανικά και οι αρχές που αναδιατυπώθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια», σημειώνει ο Hayek, «αναπτύχθηκαν σε μια κοινωνία η οποία σε σημαντικές πλευρές διέφερε από την δική μας. Ήταν μια κοινωνία στην οποία το σχετικά μεγαλύτερο κομμάτι, και οι περισσότεροι από αυτούς που μετρούσαν στην διαμόρφωση της κοινής γνώμης, ήταν ανεξάρτητοι στις εργασίες που τους εξασφάλιζαν τα προς το ζην».¹⁰² Στις κοινωνίες, ωστόσο, του 20ου αιώνα, όπου ζει και συγγράφει ο Hayek, η πλειοψηφία του πληθυσμού αποτελείται από απασχολούμενους σε εξαρτημένη εργασία, ανθρώπους, δηλαδή, που υπάγονται στους κανόνες και τις σκοποθεσίες οργανισμών και άρα πολύ μικρή κατανόηση ή και συμπάθεια μπορούν να δείξουν για τις αρχές και τις αξίες των ανεξάρτητων επιχειρηματιών. Αν αυτό το συνδυάσουμε με το γεγονός πως ταυτόχρονα αυτές οι υπαλληλικές τάξεις, όπως το σημειώνει ο Hayek, έχουν αποκτήσει και πολιτικά δικαιώματα κατανοούμε τον έντονο φόβο του πως: «η ελευθερία απειλείται σήμερα σοβαρά από την τάση της υπαλληλικής πλειοψηφίας να επιβάλει στους υπόλοιπους τα δικά της κριτήρια και απόψεις για την Ζωή.».¹⁰³

Η ένταση, έτσι, ανάμεσα στην πρωτόγονη ηθική και την ηθική της μεγάλης κοινωνίας μεταφράζεται σε μια ένταση ανάμεσα στην πλειοψηφούσα μερίδα που απασχολείται σε εξαρτημένη εργασία και την μειοψηφία των ανεξάρτητων επιχειρηματιών το σύστημα των αξιών των οποίων έρχεται με ένα τρόπο να ενσαρκώσει το κοινό καλό του συνόλου. Ο Hayek θα υποστηρίξει όχι μόνο ότι το «ο καπιταλισμός δημιούργησε το προλεταριάτο»¹⁰⁴ και δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς αυτόν, αλλά, και σε ηθικό επίπεδο, πως μακροπρόθεσμα λειτουργεί υπέρ της ελευθερίας του. Χάρη στην

---

¹⁰² Hayek. F.A, *The Constitution Of Liberty*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο, 1963 (1960), σελ. 118.

¹⁰³ Ο.π., σελ. 120.

¹⁰⁴ Ο.π., σελ. 119

τάξη των ανεξάρτητων επιχειρηματιών, επιχειρηματολογεί ο Hayek, οι υπαλληλικές τάξεις έχουν μεγαλύτερα περιθώρια επιλογής εργοδότη και εργασίας.¹⁰⁵

Αυτό που πρέπει να σημειώσουμε σε αυτό το σημείο είναι ότι, λόγω της παραπάνω έντασης, ο Hayek θα προχωρήσει στην αναζήτηση κάποιων νέων και ειδικών θεσμικών δικλίδων ασφαλείας. Παρατηρώντας πως τα κλασικά μέσα- διάκριση των εξουσιών- για τον περιορισμό της εξουσίας έχουν αποτύχει να περιορίσουν την εξουσία αποτελεσματικά, θα προχωρήσει σε αυτό ενάντια στο οποίο ο Burke έχει αφιερώσει τις περισσότερες σελίδες του έργου του, στην συστηματοποίηση δηλαδή ενός σχεδίου συνταγματικής μεταρρύθμισης,¹⁰⁶ το οποίο αποσκοπεί στον ριζικό αναπροσδιορισμό των δημοκρατικών δικαιωμάτων.¹⁰⁷

Στον πυρήνα του σχεδίου που παρουσιάζει ο Hayek βρίσκεται η διάκριση ανάμεσα στις δύο λειτουργίες της κυβέρνησης: ανάμεσα στο νομοθετικό και το διοικητικό της έργο, το οποίο βέβαια αντιστοιχεί και στις δύο διαφορετικές κατηγορίες νόμου: του «νόμου» και της «θέσης». Συγκεκριμένα, το σχέδιο προβλέπει την δημιουργία δύο διαφορετικών και ανεξάρτητων σωμάτων για τις δύο αυτές λειτουργίες.

Το πρώτο, το κυβερνητικό σώμα, το επιφορτισμένο με την διοίκηση θα καταπιάνεται με τις επιθυμίες και τα συμφέροντα των ατόμων και μπορεί να συνεχίσει να εκλέγεται όπως εκλέγονται ως τώρα οι κυβερνήσεις: στην βάση δηλαδή συχνών εκλογικών αναμετρήσεων και μέσω του μηχανισμού των κομμάτων.

¹⁰⁵ Το επιχείρημα είναι βέβαια εξαιρετικά συζητήσιμο στα πλαίσια του συνδυασμού εκτεταμένης ανεργίας αλλά και όλο και μεγαλύτερης συγκέντρωσης του πλούτου και άρα της συρρίκνωσης αυτής της τάξης των ανεξάρτητων επιχειρηματιών και άρα συρρίκνωσης του ανταγωνισμού-αυτής της θεμέλιας λίθου του φιλελεύθερου επιχειρήματος. Παρόλαυτά, πρόκειται για μια προβληματική που ξεπερνά τα όρια της παρούσας πραγμάτευσης και δεν μπορούμε παρά να αρκεστούμε στα παραπάνω.

¹⁰⁶ Εκτενώς για την σχετική προβληματική πρβ Hayek. F.A, *Law, Legislation And Liberty*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο, τομ. 3, σελ. 105-127.

¹⁰⁷ Το σχέδιο αυτό πρέπει να σημειώσουμε δεν τίθεται ως ένα πρόγραμμα άμεσης πρακτικής μεταρρύθμισης, πράγμα αδύνατον, αν αναλογιστούμε την ριζοσπαστικότητά του, αλλά περισσότερο ως ένα μοντέλο που επιτρέπει στον Hayek να εκθέσει σαφέστερα τις αρχές του.

Το δεύτερο σώμα- το σώμα των νομοθετών, όπως επιλέγει να το ονομάσει ο Hayek, κατά το αρχαιοελληνικό παράδειγμα- θα αποσκοπεί σε τελείως διαφορετικές λειτουργίες και αντίστοιχα πρέπει να αναδεικνύεται και υπό διαφορετικούς όρους. Αυτό το σώμα θα καταπιάνεται, υποστηρίζει ο Hayek, όχι με το συμφέρον, αλλά με το δίκαιο και το άδικο, για αυτό και πρέπει να εξασφαλιστούν οι όροι της ανεξαρτησίας του από τα όποια οργανωμένα η μη συμφέροντα. Και αυτό το σώμα θα εκλέγεται, αλλά υπό τελείως διαφορετικούς όρους. Ο Hayek προτείνει αντιπροσώπους που θα εκλέγονται για μακρά διαστήματα (π.χ 15 χρόνια) και τους οποίους θα εκλέγουν ώριμα άτομα (γύρω στα 45) μία φορά στην ζωή του. Έτσι κάθε γενιά θα έχει από έναν αντιπρόσωπο. Αν έργο του κυβερνητικού σώματος θα είναι η επίτευξη συγκεκριμένων σκοπών, ο ρόλος του νομοθετικού σώματος θα είναι πρώτα και κύρια να οριοθετεί το πεδίο της διακριτικότητας του κυβερνητικού σώματος, το οποίο έτσι υπάγεται σε ένα σώμα περιορισμών που βρίσκονται πέρα από τον έλεγχό του.

Υπό τους όρους αυτούς βέβαια, η έννοια του δημοκρατικού δικαιώματος στα πλαίσια του νομοθετικού σώματος συρρικνώνεται. Το σώμα των «νομοθετών» τίθεται μακριά από όποια έννοια δημοκρατικού ελέγχου, ενώ τα άτομα καλούνται να ψηφίσουν μια φορά στην ζωή τους σε μια ώριμη ηλικία.

Συνοπτικά

Η αντίδραση του Burke στην ριζοσπαστικοποίηση της πολιτικής ζωής που επιφέρει η γαλλική επανάσταση στρέφει το βλέμμα της στο παρελθόν· στηρίζεται σε μια υπαρκτή παράδοση- την παράδοση του εθιμικού δικαίου- και έχει το πλεονέκτημα να αντλεί το κύρος της από μια ιστορική κοινωνική ισορροπία· την ισορροπία που αποκρυσταλλώνεται στο αγγλικό Σύνταγμα και η οποία επιτρέπει στον Burke να μιλά για μια φυσική εναρμόνιση των

αντιτιθέμενων δυνάμεων και να ανασυγκροτεί την κοινωνία ως έναν οργανισμό. Υπό τις προϋποθέσεις αυτές, το κύριο όπλο που προσπαθεί να αντιπαραθέσει ο Burke στον Λόγο του γαλλικού διαφωτισμού είναι η εμπειρία-η εμπειρία της συνεχόμενης ευημερίας και προόδου, πιο συγκεκριμένα η αγγλική εμπειρία του 18^{ου} αιώνα. Το εγχείρημα του Burke στέκει με το ένα πόδι στο παλιό καθεστώς, από το οποίο επιχειρεί να αντλήσει τους όρους συνοχής και συνέχειας της κοινωνίας και με το άλλο στον κόσμο της βιομηχανικής επανάστασης από τον οποίο αντλεί την πρόοδο και τα οικονομικά οφέλη που αυτός συνεπάγεται. Το στοίχημα στο οποίο καλείται να ανταπεξέλθει είναι ο συμβιβασμός των δύο.

Ο Hayek αντίθετα δεν έχει την παράδοση με το μέρος του. Η παράδοση την οποία επικαλείται είναι μια παράδοση την οποία κατασκευάζει, ή, όπως θα προτιμούσε ο ίδιος, ανασυγκροτεί. Έτσι, με το σχήμα του Hayek, επιστρέφουμε στον Λόγο. Τον Λόγο τώρα πια της νέας οικονομικής επιστήμης που πάντως και αυτός, όπως και οι αντίπαλες κονστρουκτιβιστικές εκδοχές του, μας εγκαλεί να υποταχθούμε στην πειθαρχία του. Η κοινωνία του Hayek έχει χάσει πια την αδιαμφισβήτητη συνοχή που επιβάλλει η ιεραρχικής δομή αυτής του Burke, είναι μια κοινωνία που μέσα στην τυπική ισότητά της είναι γεμάτη εσωτερικές εντάσεις, τις οποίες ο Hayek επιχειρεί να λύσει ριζοσπαστικά, μετατρέποντας την κοινωνία στο παίγνιο της αγοράς και επιβάλλοντας τα πρότυπα μιας τάξης και μάλιστα μιας μειοψηφούσας τάξης ως το κοινό καλό. Αν ο συμβιβασμός που επιχειρεί ο Burke είναι μια λειτουργία αναγκαία συνθετική, ο ριζοσπαστισμός του Hayek θεμελιώνεται σε μια διαδικασία απογύμνωσης του κοινωνικού από κάθε άλλη σήμανση πέραν όποιας του προσδίδει η οικονομική ελευθερία.

Θα μπορούσαμε ίσως να ισχυριστούμε πως με τα μάτια του Burke αλλά με την ορολογία του Hayek, αυτός ο τελευταίος, αν και ξεκινώντας από προκείμενες αυθορμησίας έρχεται να μας δώσει ένα μοντέλο κατασκευαστικό-τόσο δηλαδή ορθολογικό όσο και κοινωνικά επιθετικό προς κατεστημένες παραδόσεις.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ
ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ: ΑΠΟ
ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΟΦΙΑ ΣΤΟΝ « ΕΚΘΡΟΝΙΣΜΟ ΤΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ»¹⁰⁸

Το πέρασμα από την παράδοση στην αυθόρμητη τάξη δεν είναι μόνο το πέρασμα από την ιστορία στην θεωρία, σηματοδοτεί και το πέρασμα από τον φωτισμένο πολιτικό που εκπροσωπεί ο Burke στο τέλος της πολιτικής, κύριος θιασώτης της οποίας γίνεται ο Hayek. Αυτή η διαδικασία, θα επιχειρήσουμε να δείξουμε, συνοδεύεται και από μια διάσταση ανάμεσα στους δύο συγγραφείς ως προς τα όρια της κρατικής αρμοδιότητας και εξουσίας. Ενώ δηλαδή ο Burke συνηγορεί υπέρ ενός μετριοπαθούς κράτους –αν και πρέπει να σημειώσουμε η μετριοπάθεια και ο φιλελευθερισμός του Burke ως προς το κράτος αρχίζει σιγά σιγά να «μαζεύεται» καθώς συγκροτείται το αντίπαλο δέος του γιακωβινισμού. Τα τελευταία του γράμματα, τα *Letters on a Regicide Peace*, είναι κοινωνικά εξαιρετικά επιθετικά κείμενά όπου ο Burke εισηγείται μεταξύ άλλων και έναν αμείλικτο πόλεμο απέναντι στον εσωτερικό εχθρό, τους γιακωβίνους της Αγγλίας και απέναντι στους οποίους «ο ...νόμος... πρέπει να είναι αυστηρός και να εμπνέει δέος»¹⁰⁹ - , το σχήμα του Hayek από την άλλη έχει ανάγκη από ένα ισχυρό κράτος το οποίο αναγκαία καταλήγει να γίνεται και ένα αυταρχικό κράτος.

¹⁰⁸ Η φράση αποτελεί μέρος από τον τίτλο κεφαλαίου από τον τρίτο τόμο του *Law Legislation and Liberty*.

¹⁰⁹ Burke E, *Select Works, Letters on a Regicide Peace*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1999 (1795-1797), τομ. 3, σελ 75. Θα είχε ενδιαφέρον να δει κανείς ως ποιο βαθμό προοικονομείται με τον τρόπο αυτό η μετέπειτα συντηρητικοποίηση της αγγλικής κοινωνίας και η περιστολή κοινωνικών δικαιωμάτων.

Ο ρόλος της πολιτικής

Από τον Burke...

Θεωρία και πράξη

Είδαμε στην προηγούμενη ενότητα τον Hayek να εξετάζει το ζευγάρι πολιτικός- θεωρητικός με σκοπό να αναδείξει τον τελευταίο ως τον κύριο φορέα της κοινωνικής εξέλιξης. Στο σχήμα του Burke η σχέση αντιστρέφεται. Ο πολιτικός και η σοφία του γίνονται τα κύρια μέσα κοινωνικής ευημερίας και προόδου, απέναντι σε μια βαθιά δυσπιστία για την θεωρία, που εντείνεται βέβαια με την Γαλλική επανάσταση, όσον αφορά και το κατά πόσο αυτή είναι αρμόδια και ικανή να ανταπεξέλθει στην κοινωνική πραγματικότητα και να την καθοδηγήσει.

Η θεώρηση της πολιτικής από τον Burke θεμελιώνεται στην βάση ενός δίπολου, εξαιρετικά σημαντικού στο πλαίσιο της ιστορίας της φιλοσοφίας: αναφερόμαστε σε αυτό ανάμεσα στο θεωρητικό και τον πρακτικό Λόγο. Η διάκρισή αυτή ανάγεται ήδη στον Αριστοτέλη, τον οποίο ο Burke έχει μελετήσει,¹¹⁰ και στον οποίο θα παραπέμψει συχνά, και είναι μια διάκριση την οποία θα βρούμε σε χρήση στην Αγγλία του 18 αιώνα¹¹¹. Κατά την συναφή προβληματική, η πολιτική και η ηθική ανήκουν στην επικράτεια του πρακτικού Λόγου, ενός Λόγου δηλαδή που καταπιάνεται με συγκεκριμένες στοχεύσεις

¹¹⁰ Για τις σπουδές του Burke Πρβ, Canavan, F.P, *The Political Reason of Edmund Burke*, Duke University Press, Durham, 1960.

¹¹¹ Στο τρίτο βιβλίο του *Treatise*, ο Hume θεμελιώνει το επιχειρημά του ξεκινώντας ως εξής: «Συνηθίζεται να χωρίζουμε την φιλοσοφία σε θεωρητική και πρακτική· και καθώς η ηθικότητα συγκαταλέγεται κάτω από την τελευταία, θεωρείται πως επηρεάζει τα πάθη και τις πράξεις μας και ξεπερνά την ήρεμη και νωθρή κρίση της κατανόησής μας.» Hume, D, *Treatise of Human Nature*, Oxford university Press, Λονδίνο, 1978 (1888), σελ 457.

και αποτελέσματα και αντιδιαστέλλεται στον θεωρητικό λόγο που αποζητά τις αιώνιες και σταθερές αλήθειες των πραγμάτων. Η προβληματική όχι μόνο τίθεται από τον Burke, αλλά και, όπως σημειώνει ο Strauss, «οι παρατηρήσεις του (Burke) σχετικά με το πρόβλημα της θεωρίας και της πράξης αποτελούν το σημαντικότερο μέρος του έργου του.»¹¹². Αν πάντως για τον Αριστοτέλη η θεωρία είναι αυτή που έχει την προτεραιότητα και στην οποία οφείλει να κατατείνει η πρακτική γνώση, στο σχήμα του Burke η προτεραιότητα αντιστρέφεται. Ο Burke βαθιά δύσπιστος για την θεωρία, όπως μάλιστα αναπτύσσεται και καθοδηγεί την πράξη στα πλαίσια της γαλλικής επανάστασης, βάζει σε προτεραιότητα την πράξη, και στο πλαίσιο αυτό υπογραμμίζει με έμφαση ότι η πράξη πρέπει να καθοδηγεί και να ελέγχει την θεωρία. Ας προσπαθήσουμε, όμως, να παρακολουθήσουμε εκτενέστερα την θέση του Burke.

Μπορούμε να ξεκινήσουμε διερωτώμενοι: Ποιό είναι το μέτρο του πρακτικού Λόγου; Αν για τον θεωρητικό Λόγο η ανώτερη αξία είναι η αλήθεια, ο πρακτικός Λόγος μας μεταφέρει στην σκοπιμότητα (*expediency*). Και αν διερωτηθούμε, τι είναι η σκοπιμότητα, τότε ο Burke σπεύδει να διευκρινίσει πως «...σκοπιμότητα είναι αυτό που είναι καλό για την κοινότητα, και για κάθε άτομο σε αυτή.»¹¹³. Όπως συγκεφαλαιώνει αλλού ο Burke: «Τα πολιτικά προβλήματα δεν αφορούν πρωτογενώς την αλήθεια και το ψεύδος. Σχετίζονται με το καλό και το κακό. Ό,τι ως αποτέλεσμα είναι πιθανό να προκαλέσει το κακό είναι πολιτικά ψευδές: αυτό που παράγει καλό, είναι πολιτικά ορθό.»¹¹⁴. Μπορούμε ήδη εδώ να παρατηρήσουμε πως ο πρακτικός Λόγος του Burke μας μεταφέρει από τις αρχές στις συνέπειες. Αυτό που επίμονα επιδιώκει να αντικρούσει καθόλη την διάρκεια της πολιτικής του καριέρας ο Burke, είναι ο πολιτικός δογματισμός. Ο Burke μεταφέρει με

¹¹² Strauss, L., *Φυσικό Δίκαιο και Ιστορία*, μετ. Στέφανος Ροζάνης, Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, Γνώση Αθήνα, 1988, σελ 358.

¹¹³ Burke, E., *Select Works, Miscellaneous Writings, Speech on the Reform of the representation of the Commons*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1999, σελ 24.

¹¹⁴ Burke E., *An Appeal From The New To The Old Whigs, Further Reflection On The Revolution Of France*, ed D.E Ritchie, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, σελ 163.

αποτροπιασμό τις αρχές της γαλλικής εθνοσυνέλευσης η οποία με στόμφο εξαγγέλλει πως «οι διευθετήσεις τους θεμελιώνονται όχι στην χοντροκομμένη πρακτική· αλλά στην θεωρία η οποία δεν μπορεί να αποτύχει»¹¹⁵, και διαπιστώνει πως η «η εμμονή τους σε αρχές δεν ελαττώνεται από όλες τις αποτυχίες στην απόδοση»¹¹⁶. Από την καταστροφή, δηλαδή, της χώρας και την δυστυχία του λαού.

Τον ίδιο παράλογο- από τη σκοπιά βέβαια του πρακτικό Λόγο-δογματισμό αντιμετωπίζει και στην σύγκρουση με τις αποικίες. Σε αυτή την περίπτωση είναι το αγγλικό κοινοβούλιο που επιμένει να επιχειρηματολογεί στην βάση αφηρημένων δικαιωμάτων- στην περίπτωσή μας- του δικαιώματός της Αγγλίας να φορολογεί κατά βούληση τις αποικίες της-, έστω και αν η επιμονή σε αυτό το δικαίωμα θα την οδηγήσει στην επανάσταση και την απώλεια των αποικιών. «Το ερώτημα για μένα», σημειώνει ο Burke, «δεν είναι κατά πόσο έχετε το δικαίωμα να κάνετε τον λαό σας δυστυχισμένο, αλλά εάν είναι το συμφέρον σας να τον κάνετε ευτυχισμένο.»¹¹⁷. Πώς ωστόσο και σε πιο βαθμό μπορεί κάτι τέτοιο να επιτευχθεί;

---

¹¹⁵ Burke. E, *Further Reflections on the Revolution of France, Letter to a Member of the National Assembly*, επ. ,D.E Ritchie, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, σελ 34, υποσ. 2.

¹¹⁶ Ο.π, σελ 34.

¹¹⁷ Burke. E, *Select Works, Speech on the Conciliation with the Colonies*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1999, τομ. 1, σελ. 254.

Σύνεση, η αρετή του πολιτικού

Η αρετή που αρμόζει στον πρακτικό Λόγο, η αρετή, αλλιώς, που ζητείται στο πεδίο της πολιτικής, είναι η πολιτική σοφία ή, αλλιώς, η σύνεση (prudence). Και μπορούμε να αρχίσουμε να διαγράφουμε τον χαρακτήρα της παρακολουθώντας το αντικείμενό της: τις ανθρώπινες κοινωνίες, για να διαγράψουμε, έτσι, ακόμα περαιτέρω την διαφορά της από τον θεωρητικό Λόγο και αντίστοιχα τον επιστήμονα ή τον θεωρητικό.

Αν ο θεωρητικός Λόγος καταπιάνεται με το καθολικό και αμετάβλητο, το αντικείμενο της πολιτικής σοφίας είναι ακριβώς το αντίθετο, είναι δηλαδή το συνεχώς μεταβαλλόμενο και μερικό. Τα αντικείμενα του πολιτικού είναι πάντα συγκεκριμένα, ιδιαίτερα και εξαιρετικά σύνθετα. Είναι το προϊόν ενός πλήθους μοναδικών συγκυριών και συνθηκών τις οποίες ο πολιτικός οφείλει κάθε φορά να ανιχνεύει και να διερευνά, έτσι ώστε να μπορεί να πετύχει τους σκοπούς του. «Όλες σχεδόν οι δυστυχίες σας», σημειώνει ο Burke απευθυνόμενος σε ένα μέλος της γαλλικής Εθνοσυνέλευσης, «προέρχονται από αυτή την μια πηγή· από το να θεωρείται, δηλαδή, ορισμένες γενικές αρχές, χωρίς να δίνεται σημασία στις συνθήκες, τις εποχές, τα μέρη, τις συγκυρίες, και τους δράστες¹¹⁸». Λίγα χρόνια πριν, το 1774, και πάλι σε σχέση με τη σύγκρουση με τις αμερικάνικες αποικίες, έδινε ένα παράδειγμα μια τέτοιας λειτουργίας του πρακτικού Λόγου. Στον λόγο που εκφώνησε για τη σύγκρουση με τις αμερικάνικες αποικίες, πέρα από τις διάφορες αντικειμενικές συνθήκες (η απόσταση και ο αριθμός του πληθυσμού π.χ), ο Burke θα επιχειρήσει να συγκροτήσει ακόμα και την ιδιοσυγκρασία και τον χαρακτήρα των αμερικάνων εποίκων (θα εξετάσει για παράδειγμα την φιλελεύθερη ιδιοσυγκρασία τους,

¹¹⁸ Burke, E, *Further Reflections on the Revolution of France, Letter to a Member of The National Assembly*, επ. ,D.E Ritchie, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, σελ 65.

αλλά και τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις), για να έρθει στην συνέχεια να υποστηρίξει την πρόταση του.

Έτσι, η τέχνη του πολιτικού συγκροτείται ως μια τέχνη την οποία δεν μπορεί κανείς να μάθει a priori. Μια τέχνη που απαιτεί ευρεία ιστορική γνώση, αλλά και, πράγμα ακόμα δυσκολότερο, όπως παρατηρεί ο Burke, ικανότητα παρατήρησης της τρέχουσας πραγματικότητας. «Υπάρχουν πολλοί λίγοι», σημειώνει ο Burke, «που μπορούν να συγκρίνουν και να αφομοιώνουν αυτό που περνά μπροστά από τα μάτια τους σε διαφορετικές στιγμές και περιστάσεις έτσι ώστε να διαμορφώσουν το όλο σε ένα διακριτό σύστημα»¹¹⁹.

Υπάρχει ακόμα κάτι το οποίο θα έπρεπε στο σημείο αυτό να σημειώσουμε σε σχέση με την τέχνη της πολιτικής. Τις περισσότερες φορές, θα ισχυριστεί ο Burke, στην πολιτική δεν δίνονται τέλειες λύσεις, εξαιτίας του πλήθους των ιδιαίτερων συνθηκών που εμπλέκονται και τις οποίες ο πολιτικός δεν μπορεί ποτέ να ελέγξει στο σύνολό τους λόγω των εγγενών περιορισμών των ανθρώπινων ικανοτήτων. Όπως συγκεφαλαιώνει ο Burke «η επιστήμη της διακυβέρνησης όντας καθεαυτή τόσο πρακτική και αποβλέποντας σε τόσο πρακτικούς σκοπούς, απαιτεί εμπειρία περισσότερη από όση μπορεί να αποκτήσει το οποιοδήποτε άτομο σε όλη του τη ζωή»¹²⁰. Έτσι συχνά ο πολιτικός καλείται να προβεί σε αξιολογήσεις· να επιλέξει ανάμεσα σε αντίπαλες θετικές αξίες, αλλά και, κάποτε, να προκρίνει το μικρότερο κακό. Θα χρειαστεί, άλλοτε, να μετριάσει κάποιες αξίες για να τις κάνει συμβατές με άλλες. Ο Burke σημειώνει: «Κάθε διακυβέρνηση, μάλιστα κάθε ανθρώπινο όφελος και απόλαυση, κάθε αρετή και κάθε φρόνιμη πράξη, θεμελιώνεται στον συμβιβασμό και το παζάρι. Υπολογίζουμε αντιξοότητες· δίνουμε και παίρνουμε· αναστέλλουμε κάποια δικαιώματα για να απολαύσουμε κάποια άλλα».¹²¹ Η πολιτική σοφία εδώ συγκροτείται ως μια ικανότητα αναγκαία

¹¹⁹ Burke.E, *Select Works, Thoughts on the Cause of the Present Discontents*, Ινδιανάπολη, 1999, τομ.1, 75-76.

¹²⁰ Burke.E, *Select Works, Reflections on the Revolution in France*, Ινδιανάπολη, 1999, τομ 2, σελ 153.

¹²¹ Burke.E, *Select Works, Speech on the Conciliation with the Colonies*, Ινδιανάπολη, 1999, τομ.2, σελ. 275.

μετριοπαθής και, για μια ακόμα φορά, αναγκαία αντιδογματική, η αρετή της οποίας έγκειται στον μετριάσμό και την εξισορρόπηση κοινωνικών αξιών.

Αν το έργο του φυσικού επιστήμονα είναι η ανάλυση, το έργο του πολιτικού αντίθετα είναι η σύνθεση, η ενότητα του όλου, η οποία παράγεται από τους μετριάσμούς και τους αμοιβαίους συμβιβασμούς των μερών. Όπως πριν είδαμε, το Σύνταγμα στην κεφαλή της κοινωνίας να εγγυάται την συνέχειά της, έτσι, τώρα, βλέπουμε τον πολιτικό ως εγγυητή της αρμονίας της. «Αποζημιώνουμε, συμφιλιώνουμε και εξισορροπούμε. Καθιστάμεθα ικανοί να ενώσουμε σε ένα συνεπές όλο τις διάφορες ανωμαλίες και αντιτιθέμενες αρχές που συναντώνται στο μυαλό και τις υποθέσεις του ανθρώπου. Έτσι προκύπτει όχι μια τελειότητα στην απλότητα αλλά κάτι πολύ ανώτερο μια τελειότητα στην σύνθεση...».¹²²

...στον Hayek

Η κυριαρχία του νόμου (Rule of Law) ως το μέτρο της πολιτικής

Αν για τον Burke ο πολιτικός γίνεται εγγυητής της κοινωνικής ισορροπίας και αρμονίας, το σχήμα αντιστρέφεται πλήρως στον Hayek. Εδώ η κοινωνική ισορροπία προκύπτει μέσα από διαδικασίες τις οποίες κανένας δεν μπορεί να ελέγξει και να εποπτεύσει. Παράγεται αυθόρμητα και μέσα από τις «τυφλές» διεργασίες της αγοράς. Εδώ μάλιστα η κύρια απειλή για την φιλελεύθερη τάξη είναι η παρέμβαση της πολιτικής στις λειτουργίες της αγοράς. Η πολιτική, κατά την εκτίμηση του Hayek, δημιουργεί διαρκώς νέες ανισορροπίες και την ανάγκη για περαιτέρω παρεμβατικότητα.

¹²² Burke.E, *Select Works, Reflections on the Revolution in France*, Ινδιανάπολη, 1999, том 2, σελ 276.

Αυτό που υποστηρίζει ο Hayek δεν είναι ένα πλήρως αδρανές κράτος. Θα σπεύσει συχνά να διευκρινίσει πως το δόγμα του δεν είναι αυτό του *laissez-faire*, δεν είναι γενικά το δόγμα ενός *minimum* κράτους. Αυτό που έχει σημασία για τον Hayek δεν είναι το πόσο παρεμβαίνει ένα κράτος, αλλά ο χαρακτήρας αυτής της παρέμβασης. Έτσι, θα σημειώσει μια σειρά από υπηρεσίες τις οποίες ένα κράτος μπορεί και πρέπει να αναλαμβάνει χωρίς αυτό να αντίκειται στις αρχές μιας ελεύθερης κοινωνίας. Πρόκειται είτε για υπηρεσίες που συντελούν στην ανάπτυξη της αυθόρμητης τάξης, όπως για παράδειγμα η προστασία του νομίσματος, είτε υπηρεσίες τις οποίες δεν μπορεί να καλύψει η αγορά (η κατασκευή δρόμων για παράδειγμα). Για αυτές τις τελευταίες βέβαια με την προϋπόθεση ότι δεν θα αποτελέσουν το μονοπώλιο του κράτους και ότι εφόσον κάποιος ιδιώτης θεωρήσει ότι μπορεί να παράσχει τις υπηρεσίες με καλύτερους όρους αυτό είναι απόλυτα θεμιτό και δεν θα εμποδιστεί.

Αυτό που τίθεται με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο, εκτός των αρμοδιοτήτων της κυβέρνησης είναι η παρέμβαση στην αγορά και πιο συγκεκριμένα στις διεργασίες εκείνες που αφορούν τη διεύθυνση της θέσης των ατόμων. Η κύρια έννοια με την οποία επιδιώκει να οριοθετήσει εξ'αρχής σε αυτόν τον τομέα τις αρμοδιότητες της κυβέρνησης είναι αυτή της κυριαρχίας του νόμου (Rule of Law), την οποία την έχουμε ήδη συναντήσει στην πρώτη ενότητα της παρούσας εργασίας και η οποία, καλείται να ρυθμίσει τις καταναγκαστικές αρμοδιότητες της κυβέρνησης, τους όρους της παρέμβασής της δηλαδή στις διεργασίες της αγοράς. Στην βάση της αρχής αυτής η κυβέρνηση οφείλει να χρησιμοποιεί τις καταναγκαστικές της εξουσίες μόνο για την επιβολή γενικών και αφηρημένων κανόνων, οι οποίοι αφορούν τους πάντες εξίσου και είναι γνωστοί από πριν.

Το κριτήριο της κυριαρχίας του νόμου επιστρατεύεται αρχικά για να αντιμετωπίσει το σοσιαλιστικό οικονομικό πρόγραμμα- που ήδη από το 1848 αρχίζει να κερδίζει σε απήχηση, ο Hayek μάλιστα μιλά για το διάστημα από το

1848 ως 1948 ως τον «αιώνα του ευρωπαϊκού σοσιαλισμού»¹²³ - και αποκλείει εξ' αρχής εκείνες τις παρεμβάσεις που αφορούν το «σε ποιόν θα επιτραπεί να παρέχει διαφορετικές υπηρεσίες ή προϊόντα, σε τι τιμές ή σε τι ποσότητες- με άλλα λόγια, (αποκλείει) μέτρα σχεδιασμένα για να ελέγξουν την πρόσβαση σε διαφορετικά επαγγέλματα, τους όρους της πώλησης και το πόσο που θα παραχθεί ή θα πωληθεί»¹²⁴.

Καθώς ωστόσο το ρεύμα και η επρροή του σοσιαλισμού, κατά τα μέσα του 20ου αιώνα, αρχίζει να ηττάται, η έμφαση και το κριτήριο της κυριαρχίας του νόμου μετατοπίζεται για να αντιμετωπίσει το κυρίαρχο παράδειγμα του κράτους πρόνοιας. Κατά την εκτίμηση του Hayek αυτό που το διακρίνει από το προηγούμενο, σοσιαλιστικό παράδειγμα, είναι περισσότερο η μέθοδος και όχι οι στόχοι. Και σε αυτή την περίπτωση, η κυρίαρχη κυβερνητική πρακτική, όπως υποστηρίζει ο Hayek, διέπεται από την προσπάθεια να εφαρμοστεί μια ιδέα «κοινωνικής δικαιοσύνης», μια ιδέα η οποία αυτή τη φορά, ωστόσο, επιχειρείται να εφαρμοστεί έμμεσα, μέσα από αναδιανεμητικές πολιτικές και την προσπάθεια περιορισμού των κοινωνικών ανισοτήτων · αυτό που διαφέρει είναι η μέθοδος και αυτό που προκρίνεται δεν είναι πια η ιδέα της επανάστασης ή της κοινωνικής απαλλοτρίωσης και της δικτατορίας του προλεταριάτου, αλλά ένα ισχυρό κράτος το οποίο αναλαμβάνει να πραγματοποιήσει την ιδέα περί κοινωνικής δικαιοσύνης. Οι κεντρικοί σταθμοί της κριτικής του Hayek στο κράτος πρόνοιας περνάνε πρώτα από τα συνδικάτα και τις εξουσίες που αυτά έχουν εδραίωση ως προς την προστασία της θέσης και του μισθού των εργαζομένων που εντάσσονται σε αυτά, το σύστημα της κοινωνικής ασφάλισης, όπως ρυθμίζει το πεδίο των συντάξεων της υγείας και της ανεργίας και τέλος την έννοια της προοδευτικής φορολογίας¹²⁵.

Σκοπός του Hayek είναι να περιορίσει την παρέμβαση της κυβέρνησης στα πλαίσια της αγοράς στην επιβολή μιας «τυπικής δικαιοσύνης» και να την

¹²³ Hayek. F.A, *The Constitution Of Liberty*, Routledge an Kegan Paul, Λονδίνο, 1963 (1960), σελ. 253.

¹²⁴ Ο.π,σελ 227.

¹²⁵ Πρβ εκτενέστερα, ό.π, σελ 253-306

αποτρέψει από μέτρα «κοινωνικής δικαιοσύνης» και αναδιανεμητικών πολιτικών. Έτσι, η κυβέρνηση καλείται να διασφαλίσει το γενικό πλαίσιο αρχών της αγοράς (με σημαντικότερες την προστασία της ατομικής ιδιοκτησία και την τήρηση των συμβολαίων), αλλά να απέχει από όποια παρέμβαση στο υλικό της περιεχόμενο. Η αρχή της κυριαρχίας του νόμου, υποστηρίζει, που υπαγορεύει ότι όλοι πρέπει να αντιμετωπίζονται ισότιμα, είναι ασύμβατη με την αρχή ότι όλοι πρέπει να είναι ίσοι. Η αρχή για την κυριαρχία του νόμου μάλιστα αναγκαία παράγει υλική ανισότητα, ενώ αυτή για την ουσιαστική ισότητα, ή τον περιορισμό των κοινωνικών αντιθέσεων οδηγεί αναγκαία σε πολιτική προνομίων. Ας δούμε όμως εκτενέστερα το επιχείρημα για την οριοθέτηση αυτή της πολιτικής.

Το επιχείρημα υπέρ αυτής της οριοθέτησης της πολιτικής από τον Hayek είναι διπλό: Τα ένα είναι, κατά την εκτίμηση του ίδιου οικονομικό, και το άλλο πολιτικό.

Το πρώτο έχει να κάνει με την περίφημη γνωστική θεωρία του Hayek. Το επιχείρημα αυτό εμπλέκεται άμεσα με την ιδέα του Hayek για την αυθόρμητη τάξη και ως τέτοιο θα το παρακολουθήσουμε, χωρίς ωστόσο να εμπλακούμε στις οικονομικές του λεπτομέρειες¹²⁶. Η γνωστική θεωρία του Hayek, όπως υποστηρίζει ο Gamble, «αναπτύσσει δύο κεντρικές θέσεις της αυστριακής σχολής: πρώτα την θέση πως η γνώση είναι πάντα ατελής στις ανθρώπινες κοινωνίες, και κατά δεύτερον πως το κόστος της οικονομικής δραστηριότητας είναι πάντα υποκειμενικό»¹²⁷. Ας δούμε τώρα πως αυτό σχετίζεται με την έννοια της κυριαρχίας του νόμου.

Συγκροτώντας την παρέμβαση της πολιτικής ως απολύτως σταθερή και προβλέψιμη, περιορίζοντάς τη δηλαδή στην επιβολή τυπικών κανόνων, την μετατρέπουμε, υποστηρίζει ο Hayek, σε ένα μέρος των πληροφοριών του

---

¹²⁶ Hayek, F.A, *Individualism and Economic order, Economics and Knowledge*, Routledge And Kegan, Paul, Λονδίνο 1947.

¹²⁷ Gamble, A, *Hayek The Iron Cage Of Liberty*, Polity Press, Οξφόρδη, 1988, σελ. 67.

ατόμου. Με τον τρόπο αυτό, επιτρέπουμε στα άτομα να χρησιμοποιήσουν με επιτυχία την μοναδική και ιδιαίτερη γνώση των συνθηκών του τόπου και του χρόνου που κατέχουν. Αυτό τους επιτρέπει, αφενός, να διαμορφώνουν σχέδια τα οποία έχουν καλές πιθανότητες να βγουν αληθινά και αφτέρου, επιτρέπει τον συντονισμό στα πλαίσια της κοινωνίας μια γνώσης που βρίσκεται διασκορπισμένη στα άτομα και την οποία δεν μπορούμε να την έχουμε συγκεντρωμένη. Έτσι, η αγορά, αποκεντρώνοντας τα πεδία των αποφάσεων μας επιτρέπει να αξιοποιούμε πολύ μεγαλύτερη γνώση από εκείνη που θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει η όποια κεντρική εξουσία· η αγορά μετατρέπεται από τον Hayek σε ένα μηχανισμό που μας επιτρέπει να αξιοποιούμε διάσπαρτη γνώση, και να επωφελούμαστε από γνώση την οποία κατέχουν άλλοι.

Το δεύτερο επιχείρημα είναι, όπως ήδη είπαμε, το πολιτικό ή ηθικό· το σύνολο των κανόνων οι οποίοι υπαγορεύονται υπό την έννοια της κυριαρχίας του νόμου, αν και συγκροτούν ένα σύνολο περιορισμών στην δράση και τις επιλογές των ατόμων, έχουμε ήδη πει, το κάνουν μόνο αρνητικά. Αυτό θα πει ότι, αν και περιορίζουν το φάσμα των επιλογών των ατόμων, δεν τους επιβάλλουν ωστόσο συγκεκριμένες επιλογές. Αν οι αφηρημένοι αυτοί κανόνες προσδιορίζουν το γενικό πλαίσιο μέσα στο οποίο οφείλει να λαμβάνει χώρα η αλληλεπίδραση των ατόμων, ωστόσο δεν εμπλέκονται με το περιεχόμενο της τάξης αυτής. Υπό τους όρους αυτούς και στον βαθμό που η κυβέρνηση περιορίζει την δράση της στην επιβολή των κανόνων αυτών, μπορούμε να πούμε ότι είναι μια κυβέρνηση ουδέτερη. Αυθαίρετα, κατά αντιστοιχία, δρα εκείνη η κυβέρνηση η οποία εμπλέκεται με τις στοχεύσεις των ατόμων και προκρίνει κάποιες σε βάρος κάποιων άλλων ή επιλέγει ποιος θα φορτωθεί το βάρος των συνεχών προσαρμογών τις αγορές στις νέες συνθήκες.

Αν ο Burke επέμενε πως κάθε πολιτική απόφαση είναι μια απόφαση που αναγκαία εμπλέκεται με τις επιλογές και τις πράξεις των ατόμων, είναι, έτσι, μια απόφαση ηθικού χαρακτήρα, αν το ηθικό τα αντιπαραβάλλουμε με το φυσικό, μια τέτοια πολιτική στάση είναι ακριβώς ο εχθρός του Hayek, ο οποίος

θέλει ένα κράτος το οποίο να λειτουργεί στην βάση κανόνων οι οποίοι έχουν την σταθερότητα φυσικών νόμων. Η αυθαίρετη, δηλαδή, κυβέρνηση γεννιέται, όταν «το κράτος παύει να είναι ένα κομμάτι ενός εργαλειακού (utilitarian) μηχανισμού ... και γίνεται ένας ηθικός θεσμός»¹²⁸. Στο σχήμα του Hayek αυτός που αποφασίζει για τα συγκεκριμένα περιεχόμενα, αυτός που συντονίζει τις διαφορετικές επιδιώξεις και κατανέμει την ευημερία και την δυστυχία, δεν είναι άλλος από την αγορά. Το κύριο πλεονέκτημά της είναι πως είναι ένας μηχανισμός ουδέτερος, ένας μηχανισμός τυφλός που δρά δηλαδή πέρα από συγκεκριμένα πρόσωπα και περιστάσεις και άρα δεν ασκεί διακριτική πολιτική.

Κάτι τέτοιο, σημειώνει ο Hayek, η αναγνώριση, δηλαδή, στην κυβέρνηση της ικανότητας να ασκεί διακριτική εξουσία θα απαιτούσε ένα μέτρο αξίας που θα αφορούσε πέρα από τα αποτελέσματα και τα κίνητρα των ανθρώπινων πράξεων και αυτό, υποστηρίζει, είναι αδύνατον. Η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης, η οποία συχνά καλείται να μας παράσχει αυτό το μέτρο, συνεχίζει ο Hayek, δεν είναι παρά μια αυθαίρετη επιλογή για το ποιος θα ευνοηθεί, που εξαρτάται από τη διαδικασία παζαριού, στην οποία είναι παγιδευμένη η δημοκρατία, κάτι που θα μας απασχολήσει εκτενέστερα στο επόμενο κεφάλαιο. Για να φτάσουμε βέβαια σε αυτό έχει προηγηθεί, όπως έχουμε ήδη δει στην προηγούμενη ενότητα, ο κατακερματισμός της κοινωνίας στο σύνολο των ατόμων που την αποτελούν. Ο ορισμός της δικαιοσύνης ως μια αυστηρά ατομική κατηγορία. Έτσι, ως μόνο κριτήριο για την θέση του κάθε ατόμου απομένει η απόδοσή του στην αγορά. Ο Hayek κατανοεί και σημειώνει πως στο παίγνιο της αγοράς δεν μετράει μόνο η ικανότητα του κάθε ατόμου, αλλά και η τύχη,- η ανισότητα ως προς την θέση εκκίνησης του κάθε ατόμου είναι π.χ θέμα τύχης- αλλά θεωρεί, μάλλον, πως αυτό είναι μάλλον το μικρότερο δυνατό κακό.

---

¹²⁸ Hayek.F.A, *The Road To Serfdom*, Routledge And Kegan Paul, Λονδίνο, 2001 (1944), σελ 80.

Ο δογματισμός του νεοφιλελεύθερου επιχειρήματος

Πρέπει στο σημείο αυτό να καταλήξουμε σημειώνοντας κάτι που υπογραμμίζει με τον καλύτερο τρόπο την ριζικά διαφορετική προσέγγιση που χωρίζει τον Hayek από τον Burke. Αναφερόμαστε στο γεγονός πως το επιχείρημα του Hayek για την πολιτική συμπληρώνεται διακηρύσσοντας και παραδεχόμενο αυτό το οποίο υπήρξε ο κύριος κριτικός στόχος του Burke· την ανάγκη, δηλαδή, για δογματική προσκόλληση του φιλελεύθερου επιχειρήματος σε αρχές- τις αρχές τις οποίες ήδη σκιαγραφήσαμε-. Κύριος αντίπαλός του γίνεται, αντίστοιχα, ακριβώς εκείνη η στάση την οποία εντοπίσαμε ως το κύριο χαρακτηριστικό της πολιτικής πρακτικής του Burke· δηλαδή η σκοπιμότητα. «Κάθε αποτελεσματική υπεράσπιση της ελευθερίας οφείλει να είναι δογματική και να μην κάνει υποχωρήσεις στην σκοπιμότητα»¹²⁹, υποστηρίζει επιθετικά ο Hayek. Μια τόσο σύνθετη τάξη, συνεχίζει, όπως η ανοικτή κοινωνία δεν μπορεί να δημιουργηθεί με πειραματισμούς, νομοθετώντας κάθε φορά κατά βούληση και κατά την εκτίμηση των συνθηκών και την πρακτικότητα διαφόρων αποφάσεων και μέτρων. Οφείλουμε να μείνουμε, υποστηρίζει ο Hayek, προσκολλημένοι σε αρχές οι οποίες διασφαλίζουν *μακροπρόθεσμα* την τάξη της ανοικτής κοινωνίας, έστω και αν δεν μπορούμε να καταλάβουμε με ποιο τρόπο και μέσω ποιών διαδικασιών αυτή η τάξη συγκροτείται αρχικά και αποκαθίσταται πάλι, όταν διαταράσσεται. Το πρόβλημα, όπως το συνειδητοποιεί, είναι ότι πρέπει να παραβλέψουμε απτά και άμεσα πλεονεκτήματα, αυτά δηλαδή που μας υποδεικνύει η σκοπιμότητα ή αλλιώς να υποστούμε τυχούσες αρνητικές επιπτώσεις των πολιτικών επιλογών και των ιδιαίτερων συνθηκών, αν θέλουμε να διαφυλάξουμε εκείνες τις γενικές αρχές

¹²⁹ Hayek.F.A, *Law Legislation And Liberty*, Routledge And kegan Paul, Λονδίνο, 1973, τομ. 1, σελ 61.

των οποίων η άρση μπορεί βραχυπρόθεσμα να μην αποκαλύπτει αρνητικές συνέπειες, που, ωστόσο, μοιραία θα οδηγήσουν στην καταστροφή της τάξης αυτής στην οποία χρωστάμε την ευημερία μας. Και ο Hayek καταλαβαίνει πως μια τέτοια δογματική εμμονή στις αρχές και αντίστοιχη παράβλεψη των απτών και άμεσων επιπτώσεων δεν μπορεί να συντελεστή παρά με δραστικό περιορισμό των δημοκρατικών δικαιωμάτων και άρα την αυταρχικοποίηση του κράτους, πράγμα το οποίο αποτελεί αντικείμενο του επόμενου κεφαλαίου μας.

Μπορούμε στο σημείο αυτό να επιχειρήσουμε μια συνόψιση του κεφαλαίου αυτού. Ο Burke, έχουμε σημειώσει στην πρώτη ενότητα της παρούσας εργασίας, είναι οικονομικά φιλελεύθερος αυτή, ωστόσο, η θέση του δεν τον εμποδίζει να κράτά μια πολιτική στάση την οποία πολλοί θα έσπευδαν και έσπευσαν¹³⁰ να οριοθετήσουν ως ωφελμιστική. Θα μπορούσαμε να συνάγουμε ίσως πως το φιλελεύθερο επιχείρημα είναι ένα επιχείρημα που ακόμα στο στάδιο αυτό θεμελιώνεται στην θετική εμπειρία, με άλλα λόγια την σκοπιμότητα και αποβλέπει και, έτσι, δικαιώνεται σε ένα κοινό καλό. Έτσι, η υπεράσπιση αυτή δεν είναι ούτε δογματική ούτε απόλυτη. Έτσι, για παράδειγμα στα κείμενά του για την συμφιλίωση με τις αποικίες, κείμενα τα οποία είναι για τον Hayek παραδείγματα φιλελεύθερης σκέψης, ο Burke δεν διανοείται σε καμία περίπτωση να προτείνει ίσως την άρση του διατάγματος για την ναυτιλία (navigation act)¹³¹, έστω και αν πρόκειται για μια πολιτική «πλήρως περιοριστική (πάντα για τις αποικίες)»¹³², για ένα «μονοπωλιακό σύστημα»¹³³ που επέβαλε «εμπορική υποτέλεια»¹³⁴. Αυτό που τον κάνει να διαφοροποιηθεί από τα σχέδια για την φορολόγηση των εποίκων, που οδηγούν

¹³⁰ Πρβ την εισαγωγή από Canavan F.P, *The Political Reason Of Edmund Burke*, Duke University Press, Durham, 1960.

¹³¹ Όπως μας πληροφορεί η σχετική υποσημείωση στο κείμενο που μας απασχολεί, το διάταγμα για την ναυσιπλοία θεσμοθετήθηκε από τον Cromwell το 1651 με σκοπό να υπερκεραστεί το ολλανδικό εμπόριο. Μεταξύ άλλων η πράξη απαγόρευε την εισαγωγή από ξένα πλοία στην Αγγλία και τις αποικίες τις οποιονδήποτε προϊόντων δεν ήταν αποκλειστική παραγωγή των χωρών από τις οποίες τα πλοία αυτά προέρχονταν. Πρβ Burke. E, *Select Works, Speech On The American Taxation*, Liberty Fund, 1999 (1774), том 1, σημειώσεις τέλους σελ 357, L 22.

¹³² Burke. E, *Select Works, Speech On The American Taxation*, Liberty Fund, 1999 (1774), том 1, σελ. 179.

¹³³ Ο.π, σελ 179.

¹³⁴ Ο.π σελ 182.

στην εξέγερση των τελευταίων, είναι το προηγούμενο, η μακρά, δηλαδή, παράδοση, η συνήθειά τους από τους εποίκους και, τέλος, η σκοπιμότητα, το γεγονός, δηλαδή, ότι οι έποικοι αποζημιώνονταν για αυτήν τους την υποτέλεια με το κεφάλαιο της πιο εξελιγμένης οικονομικά χώρας.

Από την άλλη, ο φιλελευθερισμός του Hayek είναι ένας φιλελευθερισμός δογματικός και απόλυτος που θεμελιώνεται, με άλλα λόγια, σε απaráβατες αρχές, με εφαρμογή πέρα από ιδιαίτερες συνθήκες και πρακτικές συνέπειες. Το σχήμα του Hayek διαγράφει μια και μόνη πολιτική επιλογή και κατεύθυνση και στο βαθμό αυτό κάνει αφαίρεση της πολιτικής από την ζωή των κοινωνιών. Καθώς μάλιστα εξαλείφει κάθε εναλλακτικό κοινωνικό παράδειγμα, αντίστοιχα, θα προχωρήσει και στον αναπροσδιορισμό και συρρίκνωση των δημοκρατικών δικαιωμάτων μια προβληματική που θα μας απασχολήσει στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο.¹³⁵

Θα μπορούσαμε ίσως να παρατηρήσουμε πως η αφαίρεση της πολιτικής, που επιχειρεί ο Hayek, έχει να κάνει με την ταύτιση ουσιαστικά του αντικειμένου της με αυτό της νομικής και άρα με την περαιτέρω ταύτιση του πολιτικού με τον νομοθέτη, πράγμα που όπως είδαμε δεν ισχύει σε καμία περίπτωση στον Burke, όπου τα δύο διακρίνονται, όπου δηλαδή, αν ο πρώτος έχει να κάνει με ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο και σύνθετο πεδίο δράσης στο οποίο αυτό που τον καθοδηγεί είναι τα αποτελέσματα της κάθε πράξης του, ο νομοθέτης από την άλλη, οφείλει να δρα στην βάση σταθερών και καθολικών αρχών. Όπου αυτό που αφορά τον πρώτο είναι τα ατομικά δικαιώματα και άρα ο νόμος, ενώ αυτό που αφορά τον δεύτερο είναι το κοινό κάλο και συμφέρον.

¹³⁵ Θα μπορούσαμε ίσως να ισχυριστούμε πως ο τρόπος με τον οποίο εξελίσσεται το φαινόμενο το οποίο στις μέρες μας συνηθίζουμε να αποκαλούμε παγκοσμιοποίηση αποτελεί πλήρη έκφραση του νεοφιλελεύθερου δογματισμού και της κατάργησης της πολιτικής σε ένα διεθνές επίπεδο. Συνοδεύεται μάλιστα και από το αντίστοιχο «δημοκρατικό έλλειμμα», με την ανάπτυξη δηλαδή διεθνών πολιτικών οργανισμών μακριά και πέρα από τον έλεγχο και περιορισμό της οποίας κοινότητας πολιτών. Για μια συστηματική έκθεση της έννοιας και των όρων υπό τις οποίες αυτή πραγματώνεται στις μέρες μας πρβ Βεργόπουλος. Κ., *Παγκοσμιοποίηση Η Μεγάλη Χίμαιρα*, «Νέα Σύνορα», Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 1999.

Κοινή γνώμη και πολιτική

Από τον Burke...

Η έννοια της πολιτικής κοινότητας στον Burke

Η προσέγγιση της Σύνεσης που ως τώρα διαγράψαμε για τον Burke έχει χαρακτήρα ακόμα έντονα ωφελμιστικό. Σε μια τέτοια προσέγγιση το μέτρο της πολιτικής δεν μπορεί να είναι άλλο, όπως έχουμε ήδη σημειώσει, από την ευημερία του λαού, με ένα κοινό καλό· και για έναν εμπειριστή, σαν τον Burke, η ευημερία αυτή δεν μπορεί να είναι αποκομμένη από τα συμφέροντα αυτού του λαού και να εκφράζεται μέσα από τα συναισθήματα αυτού του λαού. Και πράγματι θα συναντήσουμε στον Burke μια σειρά από εξαιρετικά, εκ πρώτης μόνο όψεως ωστόσο, δημοκρατικές αποφάνσεις, ιδιαίτερα στα κείμενα εκείνα που έχουν να κάνουν με την σύγκρουσή του με τον θρόνο, αλλά και στα κείμενα για την συμφιλίωση με τις αμερικάνικες αποικίες. Σε αυτά τα τελευταία θα σημειώσει πως: «δεν ξέρω τον τρόπο πώς να κατηγορήσω έναν ολόκληρο λαό. Δεν μπορώ να προσβάλλω και να γελοιοποιήσω τα συναισθήματα των συνανθρώπων μου»¹³⁶, ενώ θα ξεκινήσει το *Σκέψεις Για την Παρούσα Δυσaréσκεια* με την παρατήρηση πως: «όπου η λαϊκή δυσaréσκεια είναι κυρίαρχη· μπορεί να υποστηριχθεί, πως κάτι έχει πάει στραβά με το Σύνταγμα, ή με την συμπεριφορά της κυβέρνησης. Ο Λαός δεν έχει κανένα συμφέρον στην αταξία.»¹³⁷, για να σημειώσει μετά πως η κάθε διακυβέρνηση στηρίζεται στην κοινή γνώμη (*opinion*) και οι εκπρόσωποι του λαού οφείλουν την εκλογή τους και πρέπει να ελέγχονται από την κοινή γνώμη, γιατί «η

¹³⁶ Burke. E, *Select Works, Speech on Conciliation with the Colonies*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1999, τομ. 1, σελ. 251.

¹³⁷ Burke. E, *Select Works, Thoughts on the Present Discontents*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1999, τομ. 1, σελ. 74.

αρετή, το πνεύμα και η ουσία της βουλής των κοινοτήτων συνίσταται στο να είναι αυτή η άμεση εικόνα των συναισθημάτων του έθνους»¹³⁸.

Έτσι, στο επίπεδο αυτό, είναι εξαιρετικά σημαντικό να σημειώσουμε πως ο Burke μας επαναφέρει στην κουβέντα και κατά παράδοξο τρόπο, αν θυμηθούμε την προτίμησή του για την αρνητική σε σχέση με την θετική ελευθερία όπως εκφράστηκε και εκτέθηκε στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, την έννοια της πολιτικής κοινότητας και αρετής. Ξεπερνά δηλαδή το απλά νομοκεντρικό σχήμα της αρνητικής ελευθερίας, της ελευθερίας των ατομικών δικαιωμάτων, της ελευθερίας του Hayek, για να το συνδυάσει με ένα διακριτό επίπεδο λόγου που αφορά την αξία της συμμετοχής στα κοινά και μέσω αυτής του αντίστοιχου ελέγχου της εξουσίας.¹³⁹ Έτσι δίπλα στο κοινοβούλιο των κοινοτήτων το, έτσι και αλλιώς, προορισμένο για να ελέγχει και να περιορίζει την εξουσία για το οποίο ο Burke σημειώνει πως στην αρχή δεν θεωρούνταν μέρος της υπάρχουσας κυβέρνησης αυτής της χώρας, αλλά ως ένας έλεγχος, που απέρρευε κατευθείαν από τον λαό»¹⁴⁰, τίθεται τώρα και ο δήμος, η κοινή γνώμη ως ακόμα ένα επίπεδο άσκησης ελέγχου της εξουσίας.

Παρόλαυτά, θα πρέπει να είμαστε εξαιρετικά προσεκτικοί στον τρόπο με τον οποίο αποδίδουμε δημοκρατικές ιδέες- τις οποίες μάλλον δεν είχε- στον Burke. Γιατί ο πολιτικά ενεργός δήμος (public), στον οποίο είδαμε προηγουμένως να αναφέρεται ο Burke, είναι μια εξαιρετικά περιορισμένη ομάδα πίσω από την οποία θα συναντήσουμε την, στερημένη οποιωνδήποτε πολιτικών δικαιωμάτων, μεγάλη πλειοψηφία του λαού. Το σχήμα του Burke που αποκρυσταλλώνει και την ιδέα διακυβέρνησης των Ουίγων του 18^{ου} αιώνα συγκεφαλαιώνεται από τον ίδιο ως εξής: «Υπολογίζω πως στην Αγγλία και την

¹³⁸ Ο.π. σελ 118.

¹³⁹ Για τα δύο επίπεδα πολιτικού Λόγου το νομοκεντρικό μοντέλο του φιλελευθερισμού και το αρετολογικό μοντέλο ενός πολιτειακού ανθρωπισμού (civic humanism) και τον τρόπο που αυτό επανεμφανίζεται στην Αγγλία του 18^{ου} αιώνα πρβ Pocock J.G.A, *Virtue Commerce and History*, “ Virtue, Rights and Manners”, Cambridge University Press, Cambridge.

¹⁴⁰ Burke. E, *Select Works, Thoughts on the Present Discontents*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1999, τομ. 1, σελ. 117, κρατώ τις υπογραμμίσεις του πρωτοτύπου.

Σκωτία οι ενήλικοι που δεν έχουν ακόμη φτάσει στην Τρίτη ηλικία (not declining in life), με ανεκτό ελεύθερο χρόνο για τέτοιες συζητήσεις, και κάποια μέσα πληροφόρησης, λιγότερα ή περισσότερα, και οι οποίοι είναι σχετικά εύποροι (above menial dependence), ανέρχονται στους τετρακόσιους χιλιάδες. Υπάρχει αυτό που λέμε ο φυσικός εκπρόσωπος του λαού· αυτό το σώμα είναι αυτός ο εκπρόσωπος· και από αυτό το σώμα περισσότερο από ότι στους τυπικούς εκλογείς τους, εξαρτάται ο τεχνητός εκπρόσωπος. Αυτός είναι ο βρετανικός δήμος· και είναι ένας δήμος πολυπληθής. Οι υπόλοιποι, όταν αδύναμοι, είναι το αντικείμενο προστασίας· όταν δυνατοί το μέσο ισχύος»¹⁴¹.

Το σχήμα του λοιπόν του Burke διαγράφει μια σειρά από επίπεδα πολιτικής ικανότητας και ανικανότητας. Υπάρχει, αρχικά, η μεγάλη πλειοψηφία του λαού που τίθεται εκτός του δήμου, είναι, όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Burke, είτε το αντικείμενο προστασίας, είτε το αντικείμενο ισχύος, σε καμία περίπτωση όμως δεν μετέχουν με οποιονδήποτε τρόπο στην διαδικασία λήψης αποφάσεων. Στον βρετανικό δήμο, την ομάδα του λαού δηλαδή την συμμετέχουσα στα κοινά και άρα την εκφέρουσα γνώμη για αυτά, συναντάμε τρεις κατηγορίες· είναι αρχικά η ευρύτερη ομάδα του δήμου, η οποία είναι, κατά τη εκτίμηση του Burke, και ο φυσική εκπρόσωπος του λαού. Η πολιτική γνώμη τους βαραίνει σημαντικά και πρέπει να θεωρήσουμε πως σε αυτών την γνώμη αναφέρεται ο Burke, όταν συχνά επαναλαμβάνει πως κάθε φρόνιμη διακυβέρνηση θεμελιώνεται στην κοινή γνώμη. Σε αυτήν, ωστόσο, δεν έχουν όλοι δικαίωμα εκλογής για την ανάδειξη των νόμιμων εκπροσώπων. Έτσι, από αυτό το σώμα, γεννιέται ένα άλλο εκλεκτορικό σώμα, το οποίο ψηφίζει για την ανάδειξη των εκπροσώπων στην βουλή των κοινοτήτων και το οποίο είναι η τρίτη μας ομάδα. Αυτή αποτελεί τους νομικά αναγνωρισμένους εκπροσώπους του λαού. Η ιδέα περί πολιτικής του Burke, όπως διαγράφεται λοιπόν στο σημεία αυτό, είναι μια ιδέα εξαιρετικά ελιτίστικη που μάλιστα,

¹⁴¹ Burke. E, *Select Works, Letters on a Regicide Peace I*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1999, том 3,σελ 105.

όπως θα δούμε αμέσως τώρα, κορυφώνεται με το αίτημα του Burke για την ανεξαρτησία του πολιτικού από του εκλέκτορές του.

Για την ανεξαρτησία του πολιτικού

Αν ο πολιτικός, όπως ως τώρα έχουμε παρακολουθήσει, είναι ο εκπρόσωπος των συμφερόντων του λαού και οφείλει να λογοδοτεί σε αυτόν για την συμπεριφορά του, αυτό σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει πως είναι απλώς ένα όργανο για την εκτέλεση των επιθυμιών του. Μετά την εκλογή του στο κοινοβούλιο των κοινοτήτων απευθυνόμενος στους εκλογείς του με ειλικρίνεια – μια ειλικρίνεια που τελικά του στοίχισε την επανεκλογή του- τους απευθύνεται ως εξής: «Ο αντιπρόσωπός σας χρωστά όχι μόνο την εργατικότητα του αλλά και την κρίση του· και σας προδίδει αντί να σας υπηρετεί, όταν την θυσιάζει στην γνώμη σας»¹⁴². Ο Burke εδώ ξεκαθαρίζει πως δεν πρόκειται να γίνει κάτι για το οποίο 16 χρόνια αργότερα θα κατηγορήσει την γαλλική εθνοσυνέλευση· δεν θα γίνει δηλαδή κόλακας και δημαγωγός. Ο έλεγχος της κοινής γνώμης όπως θα διευκρινίσει ο Burke είναι ένας έλεγχος αρνητικού χαρακτήρα. Το προνομιακό της πεδίο είναι το συναίσθημα· έχει να κάνει μάλλον με την αίσθηση δικαίου. Αυτό ωστόσο δεν περιλαμβάνει την ικανότητα θετικής απόφασης και κρίσης για τα πράγματα. «Είναι πολύ σπάνιο για τους ανθρώπους να κάνουν λάθος ως προς τα συναισθήματά τους για δημόσια παραπτώματα (public misconduct)· όσο σπάνιο είναι να έχουν δίκιο στις σκέψεις τους για τις αιτίες της»,¹⁴³ θα σημειώσει ο Burke.

Ας δούμε τώρα με ποιο τρόπο δικαιολογεί αυτόν τον ελιτισμό που θέλει την πολιτική κρίση προνόμιο του πολιτικού. Το πρώτο πράγμα που θα σημειώσει ο Burke είναι πως η πολιτική δεν είναι θέμα βούλησης, άλλα θέμα

¹⁴² Burke, E, *Select Works, Miscellaneous Writings, Speech to The Electors of Bristol*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1999 (1774) , σελ 11.

¹⁴³ Burke, E, *Select Works, Thoughts on the Present Discontents*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1999, τομ. 1, σελ. 75.

Λόγου. «Αν η πολιτική ήταν θέμα Θέλησης για οποιοδήποτε θέμα¹⁴⁴», σημειώνει ο Burke απευθυνόμενος στους εκλέκτορες του, «χωρίς συζήτηση η δικιά σας πρέπει να είναι η κυρίαρχη. Αλλά η διακυβέρνηση και η νομοθεσία είναι θέματα λογικής και κρίσης και όχι κλίσης».¹⁴⁵ Ο Λόγος αυτός βέβαια, πρέπει να υπενθυμίσουμε, δεν είναι κάποιος αφηρημένος Λόγος, αλλά ο πρακτικός Λόγος που κρίνει στην βάση των περιστάσεων και της εκτίμησης των διαφορετικών επιχειρημάτων, μια ευχέρεια την οποία δεν μπορούν να την έχουν οι άνθρωποι που, όπως σημειώνει ο Burke, «βρίσκονται ίσως τριακόσια χιλιόμετρα μακριά από αυτούς που ακούν τα επιχειρήματα»¹⁴⁶.

Στο ίδιο κείμενο υπάρχει και ένα δεύτερο επιχείρημα που συμπληρώνει αυτό το πρώτο. Δεν είναι μόνο πως η πολιτική δεν είναι θέμα διάθεσης και κλίσης, αλλά λογικής και κρίσης, αλλά και πως αυτή δεν μπορεί να μετατρέπεται σε αρένα διαγκωνισμού διαφορετικών και επιμέρους συμφερόντων. Το έργο του πολιτικού, είπαμε και πριν, είναι το έργο σύνθεσης και το μόνο συμφέρον το οποίο πρέπει να έχει μπροστά του είναι το συμφέρον της κοινωνίας ως συνόλου. Πολύ εύγλωττα ο Burke σημειώνει: «Το κοινοβούλιο δεν είναι μια σύγκλητος πρεσβευτών για διαφορετικά και αντίπαλα συμφέροντα...· αλλά είναι η εξεταστική επιτροπή ενός έθνους με ένα συμφέρον, αυτό του συνόλου»¹⁴⁷. Θα μπορούσαμε σε αυτό το σημείο να ολοκληρώσουμε την σχετική προβληματική με μια παρατήρηση που φαίνεται εξαιρετικά ταιριαστέ για το θέμα που μας απασχολεί: αν η πανάκεια του Bentham ως προς την πολιτική μπορεί, σημειώνει ο Mac Cunn, να συνοψιστεί στην απόφαση «να ελαχιστοποιήσουμε την εμπιστοσύνη-να μεγιστοποιήσουμε τον έλεγχο», ο Burke θα αντέστρεφε την φόρμουλα, για να γίνει να μεγιστοποιήσουμε την εμπιστοσύνη- να ελαχιστοποιήσουμε τον έλεγχο.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Το κεφαλαίο το μεταφέρω από το πρωτότυπο.

¹⁴⁵ Burke. E, *Select Works, Miscellaneous Writings, Speech to the Electors Of Bristol*, Liberty Fund, Ινδιανάπολη, 1999, σελ 11.

¹⁴⁶ Ο.π, σελ 11

¹⁴⁷ Ο.π σελ 11. Κρατάω και εδώ τις υπογραμμίσεις από το πρωτότυπο.

¹⁴⁸ Ο.π, σελ 167

...στον Hayek

Φιλελευθερισμός και Δημοκρατία

Το πολιτικό περιβάλλον στο οποίο δραστηριοποιείται ο Hayek είναι τελείως διαφορετικό από αυτό του Burke. Πρόκειται για το περιβάλλον των μαζικών δημοκρατιών με το καθολικό δικαίωμα ψήφου. Η θέση του στο θέμα εμφανίζεται, μάλλον, αντιφατική. Σίγουρα, δεν είναι ικανοποιημένος με τον τρόπο που λειτουργούν οι δημοκρατίες και μάλιστα όπως θα δούμε είναι έτοιμος να προωθήσει σημαντικούς περιορισμούς σε αυτές. Από την άλλη, ωστόσο, συχνά βιάζεται να διευκρινίσει πως η δημοκρατία είναι ένα *ιδανικό* το οποίο οφείλουμε να διαφυλάξουμε.

Για την κατανόηση της θέσης του Hayek είναι θεμελιώδης η διάκριση την οποία κάνει ανάμεσα στον φιλελευθερισμό και την δημοκρατία. Ενώ το φιλελεύθερο εγχείρημα, υποστηρίζει, καταπιάνεται με τους περιορισμούς που πρέπει να δεσμεύουν κάθε κυβέρνηση, ακόμα και μια δημοκρατική κυβέρνηση, το δημοκρατικό εγχείρημα αντίθετα καταπιάνεται με την πηγή αυτής της εξουσίας. Ενώ για τον δογματικό δημοκράτη, όπως υποστηρίζει ο Hayek, κάθε απόφαση της πλειοψηφίας είναι καλή και μόνο από το γεγονός πως απορρέει από την πλειοψηφία, για τον φιλελεύθερο κάθε απόφαση της πλειοψηφίας δεν είναι απαραίτητα και μια καλή απόφαση. Ο φιλελευθερισμός λοιπόν, γίνεται ένα δόγμα για το τι πρέπει να είναι ο νόμος, ένα «μετά-νομικό δόγμα»,¹⁴⁹ όπως θα σημειώσει ο Hayek. Μπορούμε να πούμε, αλλιώς, πως, αν

¹⁴⁹ Hayek, F.A, *The Constitution Of Liberty*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο 1963 (1960), σελ 206

η κύρια επιδίωξη του δημοκρατικού εγχειρήματος είναι η κυριαρχία της πλειοψηφίας (majority rule), για το φιλελεύθερο εγχείρημα το κύριο ζητούμενο είναι η κυριαρχία του νόμου (Rule of Law) και οι περιορισμοί που αυτή επιβάλλει στην εξουσία της όποιας κυβέρνησης. Περαιτέρω, οι δύο έννοιες βρίσκουν το αντίθετό τους σε δύο διαφορετικά, για τον Hayek, πράγματα. Η έννοια του φιλελευθερισμού αντιδιαστέλλεται με αυτήν του ολοκληρωτισμού, ενώ η έννοια της δημοκρατίας με αυτή του αυταρχισμού. Από αυτό συνεπάγεται πως δεν αποκλείεται μια δημοκρατία να γίνει ολοκληρωτική, αλλά και ένα φιλελεύθερο καθεστώς να είναι αυταρχικό.¹⁵⁰

Η κριτική του Hayek στην δημοκρατία ξεκινά από την θέση του πως σε καμία περίπτωση κάθε δυνατή επέκταση της δεν πρέπει να θεωρείται θετική. Και αυτό αφορά τόσο τον αριθμό των εχόντων το δικαίωμα ψήφου, όσο και τα ζητήματα για τα οποία είναι αρμόδια η πλειοψηφία να αποφασίζει. Αν και ο Hayek δεν προτείνει άμεσα τον περιορισμό του δικαιώματος ψήφου, ωστόσο, σπεύδει να διευκρινίσει πως «η ισότητα μπροστά στον νόμο δεν σημαίνει πως όλοι οι ενήλικες πρέπει να έχουν δικαίωμα ψήφου· η αρχή θα εξακολουθούσε να ισχύει αν ο ίδιος απρόσωπος κανόνας εφαρμοζόταν σε όλους. Αν μόνο άτομα πάνω από σαράντα, ή μόνο εκείνοι που έχουν κάποιο εισόδημα, ή μόνο οι επικεφαλής των νοικοκυριών, ή μόνο οι εγγράμματοι είχαν το δικαίωμα ψήφου κάτι τέτοιο δεν θα συνιστούσε μεγαλύτερη παραβίαση της αρχής (της ισότητας όλων απέναντι στον νόμο) από αυτή που προκαλούν οι περιορισμοί που είναι γενικά αποδεκτοί»¹⁵¹. Έτσι και ο Hayek εισάγει, όπως και ο Burke, ένα ελιτίστικο κριτήριο για την κατοχή πολιτικών δικαιωμάτων, μόνο που, αν για τον Burke και για την εποχή είναι κάτι αυτονόητο, στην περίπτωση του Hayek η παρατήρηση μοιάζει σκανδαλώδης, με δεδομένο το γεγονός πως στην

¹⁵⁰ Μια γνώστη ιστορική εφαρμογή της διάκρισης αυτής σε μια από τις ακραίες τις μορφές την συναντάμε στο στρατιωτικό καθεστώς που επέβαλε ο στρατηγός Pinocet στην Χιλή το 1973. Το καθεστώς αυτό εφήρμοσε μια πολιτική ακραίου οικονομικού φιλελευθερισμού. (Πρβ Hobsbawm, 1997: 563). Ο ίδιος ο Hayek μάλιστα θεωρούσε την Χιλή «εργαστήριο» του φιλελευθερισμού».

¹⁵¹ Hayek, F.A., *The Constitution of Liberty*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο, 1963 (1960), σελ. 105.

Δύση το καθολικό δικαίωμα ψήφου θεωρείται μάλλον μια από τις σημαντικότερες και σίγουρα αδιαμφισβήτητες κατακτήσεις.¹⁵²

Η δεύτερη επιφύλαξη του Hayek ως προς την δημοκρατία είναι ακόμα σημαντικότερη στο βαθμό, μάλιστα, που αποτελεί μια από τις κεντρικότερες θέσεις στο έργο του. Αναφερόμαστε στην θέση πως το εύρος των αποφάσεων για τις οποίες είναι αρμόδια να αποφασίσει η όποια πλειοψηφία είναι περιορισμένο. Αν για τον δογματικό δημοκράτη, υποστηρίζει ο Hayek, είναι επιθυμητό να αποφασίζονται όσο το δυνατόν περισσότερα ζητήματα στην βάση της πλειοψηφικής επιλογής, ο φιλελεύθερος πιστεύει πως το εύρος των υπό συζήτηση θεμάτων οφείλει να περιορίζεται από μακροπρόθεσμους κανόνες. Ο δημοκράτης, συνεχίζει ο Hayek, θεωρεί πως το έργο του τελειώνει, όταν η εξουσία περιέλθει στον λαό, καθώς δεν υπάρχει βούληση που να υπερβαίνει την λαϊκή, αυτό είναι το δόγμα της λαϊκής κυριαρχίας στο οποίο ο Hayek αντιδρά με τον τρόπο που αντέδρασε και ο Burke, όπως είδαμε πιο πριν, αν και η λύση δεν είναι τελικά η ίδια. Ο Hayek, δηλαδή, υποστηρίζει και αυτός με την σειρά του πως η διακυβέρνηση δεν είναι θέμα βούλησης, ωστόσο, αν το επιχείρημα του Burke κατατείνει στην ανεξαρτησία του πολιτικού και την ανάδειξη του πρακτικού Λόγου, το επιχείρημα του Hayek επιχειρεί να εξοβελίσει πλήρως την πολιτική.

Η εξουσία υποστηρίζει οφείλει να προσδιορίζεται όχι από την βούληση της όποιας πρόσκαιρης πλειοψηφίας, αλλά από τις αρχές εκείνες στις οποίες θεμελιώνεται καταρχήν η κοινωνία: τις αρχές εκείνες τις οποίες δηλαδή τα άτομα ανέπτυξαν αυθόρμητα μέσα από την αλληλεπίδραση τους και άρα, πάντα κατά την εκτίμηση του Hayek, αποτελούν μια πιο γνήσια έκφραση της λαϊκής ετυμγορίας, μια ετυμγορίας που έχει το κύρος του χρόνου και άρα υπερβαίνει τις πρόσκαιρες αποφάνσεις της. Αυτό το δίπολο, ανάμεσα στις

¹⁵² Πάνω σε αυτή την τοποθέτηση του Hayek έχει σημασία η αντίδραση του Gamble ο οποίος παρατηρεί πως, αν ο Hayek είναι έτοιμος να αντιμετωπίσει ανθρώπους διαφορετικά ανάλογα με την ηλικία την ιδιοκτησία, και τη μόρφωση, γιατί όχι και με βάση το γένος και το φύλο, και καταλήγει πως το καθεστώς του απαρτχάιντ στην νότια Αφρική το 1950-1960, στην βάση των αρχών του Hayek, θα έπρεπε και αυτό να το συμπεριλάβουμε στα δημοκρατικά καθεστώτα. Πρβ σχετικά Gamble, A, *Hayek The Iron Cage Of Liberty*, Polity Press, Οξφόρδη, 1988, σελ 94.

μακροπρόθεσμες αρχές και τις ad hoc αποφάνσεις, ο Hayek το συστηματοποιεί γύρω από τις έννοιες της κοινής γνώμης (opinión) και της βούλησης (will), μια διάκριση αδιανόητη βέβαια και μάλλον σοφιστική για τον Burke. Κάθε άσκηση λοιπόν των καταναγκαστικών εξουσιών της κυβέρνησης οφείλει να θεμελιώνεται στην κοινή γνώμη και όχι στην βούληση της πλειοψηφίας. Οφείλει με άλλους όρους να θεμελιώνεται σε μακροπρόθεσμες αρχές, και όχι σε βραχυπρόθεσμες ad hoc αποφάνσεις. Παρόλα αυτά, καθώς αυτή η κοινή γνώμη δεν υπάρχει παρά στην ανασυγκρότηση της από τον θεωρητικό των προϋποθέσεων του Hayek, κυρίως τον οικονομολόγο αυστριακής κατεύθυνσης, θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί πως ο Hayek υποκαθιστά την πολιτική και τον πολιτικό από τον νεοφιλελεύθερο οικονομολόγο τύπου Hayek. Και μάλιστα κάνοντας το αυτό αφήνει αυτήν την νέα εξουσία, όπως θα δείξουμε στην συνέχεια, ουσιαστικά απεριόριστη.

Η Συγκρότηση ενός αυταρχικού κράτους

Κατά την εκτίμηση του Hayek το μοντέλο δημοκρατίας που επικρατεί στις μέρες του οδηγεί μοιραία στον ολοκληρωτισμό, μιλά μάλιστα και για «πλειβιακή δικτατορία»¹⁵³. Είναι μια δημοκρατία που, κατά την εκτίμησή του, στηρίζεται σε μια διαδικασία παζαριού. Οι διάφορες κοινωνικές ομάδες εξαγοράζουν τις ψήφο τους με την ικανοποίηση των άμεσων επιδιώξεών τους, ενώ η εξουσία εξαγοράζει την επανεκλογή της με την ικανοποίηση εκείνων των επιμέρους βουλήσεων και επιδιώξεων οι οποίες αθροιστικά θα της δώσουν ξανά την εξουσία. Το αποτέλεσμα όπως σημειώνει ο Hayek είναι ένα αποτέλεσμα που κανένας δεν θέλησε συνολικά. Από άποψη οργανωμένων

---

¹⁵³ Hayek.F.A, *Law Legislation and Liberty*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο, 1979,τομ3 σελ 4.

συμφερόντων ο κύριος εχθρός του Hayek γίνονται στο σημείο αυτό τα συνδικάτα, τα οποία υποδεικνύονται ως και ο κύριος υπεύθυνος για την τάση των συγχρόνων του Hayek δημοκρατιών προς την ολοκληρωτική δημοκρατία.

Κατά την εκτίμηση του Hayek, η εξέλιξη των συνδικάτων έχει να κάνει με το πέρασμα από ένα άκρο σε ένα άλλο. Από μια κατάσταση παρανομίας για τα συνδικάτα σε μια κατάσταση κατά την οποία απολαμβάνουν προνόμια τα οποία δεν αναγνωρίζονται σε κανένα άλλο. Προνόμια που ουσιαστικά και, κατά την εκτίμηση πάντα του Hayek, τα θέτουν εκτός του πεδίου της κυριαρχίας του νόμου. Ο Hayek θεωρεί ότι τα συνδικάτα οφείλουν την δύναμη που έχουν στο προνόμιο τους να ασκούν καταναγκασμό στους συναδέλφους τους εργαζομένους και, με αυτό τον τρόπο να επιβάλλουν ένα μονοπώλιο ως προς την παροχή εργασίας, με το οποίο και επιτυγχάνουν την αύξηση των μισθών. Θα ασκήσει ακόμη κριτική και στο δικαίωμα στην απεργία το οποίο θεωρεί ότι θα πρέπει, ιδιαίτερα εκεί όπου έχει επενδυθεί από τις επιχειρήσεις σημαντικό κεφάλαιο για την αγορά εξειδικευμένου εξοπλισμού, να αρθεί. Αυτό που προτείνει δεν είναι η απονομιμοποίηση των συνδικάτων, αν και από ότι φαίνεται θα το ήθελε, ωστόσο, όπως σημειώνει, «σε μια ελεύθερη κοινωνία πολλά από εκείνα που είναι ανεπιθύμητα πρέπει να τα ανεχτούμε, αν δεν μπορούμε να απαλλαχτούμε από αυτά χωρίς την χρήση διακριτικής νομοθεσίας»¹⁵⁴. Έτσι, αυτό που προτείνει είναι, κάτι που δεν απέχει ουσιαστικά πολύ από την απονομιμοποίηση τους, προτείνει και μάλιστα θεωρεί επιτακτική ανάγκη την άρση των προνομίων τους ως προς την άσκηση των καταναγκαστικών λειτουργιών τους.¹⁵⁵ Η άρση βέβαια αυτή αφαιρεί από τα συνδικάτα κάθε δυνατότητα παρέμβασης, ελέγχου και συνδιαμόρφωσης της πολιτικής.

Με τον τρόπο, ωστόσο, αυτό, αναστέλλεται η λειτουργία των συνδικάτων ως ενός κοινωνικού εταίρου με την υποχρέωση της μεσολάβησης

¹⁵⁴ Hayek F.A., *The Constitution of Liberty*, Routledge And Kegan Paul, Λονδίνο, 1963 (1960), σελ 275.

¹⁵⁵ Η άρση βέβαια αυτή σημαίνει από την πλευρά του κράτους την κήρυξη κοινωνικού πολέμου, έναν πόλεμο, όπως το κήρυξε και τον έφερε εις πέρας τελικά η Θάτσερ στην Αγγλία την δεκαετία του 80.

υπέρ των συμφερόντων των κατώτερων τάξεων. Έτσι, μπορούμε να πούμε ότι, όταν ο Hayek αναφέρεται στο περιορισμό της εξουσίας αναφέρεται στην αριστοκρατική οριοθέτηση των αρμοδιοτήτων της κυβέρνησης σε σχέση με το πεδίο της αγοράς. Ωστόσο, στα πλαίσια αυτού του πεδίου, της αγοράς, η κυβέρνηση αφήνεται απεριόριστη να δημιουργήσει του όρους για την ανεμπόδιστη λειτουργία της αγοράς. Το κράτος έτσι, ως εγγυητής της αγοράς και, αφού έχει απεμπολήσει κάθε άλλη λειτουργία, συγκροτείται από τον Hayek αυταρχικά με τον ασφυκτικό περιορισμό του πεδίου κάθε δημοκρατικού διάλογου, με την προβολή ουσιαστικά της μιας και μόνης πολιτικής επιλογής, και κατασταλτικά ως προς όποιον δεν προτίθεται να αναγνωρίζει την πρωτοκαθεδρία της αγοράς και των επιλογών της.

Μπορούμε στο σημείο αυτό να επιχειρήσουμε μια συγκεφαλαίωση των πορισμάτων αυτού του κεφαλαίου. Ο Hayek θα προτιμούσε μια φιλελεύθερη δημοκρατία¹⁵⁶. Παρόλα αυτά, οι συνθήκες και οι παραδόσεις που θα μπορούσαν να την στηρίξουν έχουν, όπως παρατηρεί και ο ίδιος ο Hayek, εκλείψει. Έτσι το μικρότερο κακό φαίνεται να είναι η αυταρχική επιβολή μιας φιλελεύθερης δημοκρατίας, και, αν κάτι τέτοιο δεν είναι εφικτό, η πλήρης εγκατάλειψη του δημοκρατικού ιδεώδους. Σε κάθε περίπτωση πάντως, το ύψιστο ιδεώδες που δεν μπορούμε σε καμία περίπτωση να διακυβέυσουμε είναι η ελευθερία της αγοράς. Όπως παρατηρεί ο Gamble. «Η δημοκρατία», για τον Hayek, «είναι τότε μόνο αποδεκτή όταν παράγει φιλελεύθερες αποφάσεις. Αν αποτύχει να παράξει φιλελεύθερες αποφάσεις, θέτει σε κίνδυνο την τάξη της αγοράς και κάνει ένα αυταρχικό καθεστώς το μικρότερο κακό.».

---

¹⁵⁶ Μπορούμε να συγκεφαλαιώσουμε τα πλεονεκτήματα της δημοκρατίας στα εξής τρία: θεωρεί πως είναι ο μόνος τρόπος ειρηνικής αλλαγής, πως είναι μια σημαντική ασφάλεια για την ατομική ελευθερία, και τέλος είναι μια αποτελεσματική μέθοδος να εκπαιδεύσουμε την πλειοψηφία (πρβ Hayek, 1963: 107-108). Το τελευταίο επιχείρημα του Hayek δεν φαίνεται πολύ πειστικό, με δεδομένη την προτεραιότητα που δίνει ο Hayek στην ιδιωτική σε σχέση με την δημόσια σφαίρα (πρβ Gamble, 1996:95).

Συνοπτικά

Στο επίπεδο της πολιτικής, ο Burke απαντά στον δογματισμό των Γάλλων επαναστατών με τον πρακτικό Λόγο και την πολιτική σοφία που διακηρύσσει πως δεν υπάρχουν σταθερές και αιώνιες αλήθειες. Το μέτρο της πολιτικής γίνεται η ευημερία των πολιτών και κριτήριο κάθε πολιτικής πράξης οι συνέπειές της. Στον Burke ο θεωρητικός αντικαθίσταται από τον πολιτικό, η σοφία του οποίου, και η οποία πολλές φορές ταυτίζεται με την μετριοπάθεια, καλείται να διασφαλίσει την συνέχεια και την ευημερία της κοινωνίας. Αυτό δεν σημαίνει πως το σχήμα του Burke είναι ένα αυστηρά ωφελμιστικό σχήμα. Οι αρχές της δικαιοσύνης και η ιδιοκτησία τίθενται ασφαλώς πέρα της διακριτικής της ευχέρειας της όποιας εξουσίας. Ωστόσο, η τάξη που θέλει να υπερασπίσει, της οικονομικά κυρίαρχης Αγγλίας, δεν είναι μια τάξη που προέκυψε αυθόρμητα όπως αυτή του Hayek. Είναι το αποτέλεσμα συνειδητής πολιτικής πράξης και περνάει μέσα από την κατοχύρωση για την ανερχόμενη αστική τάξη πολιτικών δικαιωμάτων, δικαιωμάτων, δηλαδή, συνδιαμόρφωσης και ελέγχου της πολιτικής ζωής. Έτσι, επιστρέφουμε ξανά σε όρους πολιτικής κοινότητας και αρετής όσο και αν αυτή η ιδέα της πολιτικής κοινότητας είναι μια ιδέα περιορισμένη και αριστοκρατική. Η κοινωνία και κράτος αναδεικνύονται από τον Burke, ως ένα συνεχές με το δεύτερο να εγγυάται τα συμφέροντα και την ευημερία της πρώτης.

Ο Hayek αντίθετα απάντά στον δογματισμό της γαλλικής επανάστασης, με έναν άλλο δογματισμό που και αυτός, όπως και ο πρώτος, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα διεκδικεί την επιστημονική αλήθεια. Σε αντίθεση με τον Burke, βλέπει με βαθιά δυσπιστία την πολιτική και θέλει κατά το δυνατόν να περιορίσει την διακριτική ικανότητα του πολιτικού. Και ο ιδεολογικός δογματισμός γρήγορα μετατρέπεται σε πολιτικό αυταρχισμό. Αφού τα όρια της πολιτικής διαγράφονται δογματικά, αντίστοιχα αναιρείται, ή περιορίζεται και

το πεδίο της όποιας δημοκρατικής επιλογής και ελέγχου. Συνηθίζουμε να περιγράψουμε το κράτος του Hayek ως ένα minimum κράτος. Αυτό δικαιολογείται, αν θέλουμε να περιγράψουμε τον τρόπο με τον οποίο ο Hayek επιχειρεί να οριοθετήσει τις σχέσεις κράτους και κοινωνίας-αγοράς, και την συναφή προσπάθεια αποκαθήςλωσης της πολιτικής ως φορέα διαμόρφωσης της κοινωνικής εξέλιξης. Από την άλλη, ωστόσο, το σχήμα του Hayek διαγράφει, εντός του πεδίου της αγοράς ένα κράτος κοινωνικά επιθετικό που μένει, ως προς την άσκηση της οικονομικής του πολιτικής, απεριόριστο και πανίσχυρο. Αν και ο Hayek ξεκινά με προορισμό την προστασία του ατόμου από την αυθαιρεσία της εξουσίας, θα μπορούσαμε να πούμε πως καταλήγει με την κατάφάση ενός απεριόριστου από κάθε μορφή κοινωνικού ελέγχου κράτους, το οποίο καλείται να εφαρμόσει την οικονομική του ορθοδοξία πέρα από το οποιοδήποτε κοινωνικό κόστος.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Burke και Hayek μοιράζονται, είναι αλήθεια, το φιλελεύθερο επιχείρημα, όπως αυτό μπορεί ίσως να επιμεριστεί σε ένα οικονομικό και ένα πολιτικό επίπεδο· μοιράζονται με άλλα λόγια το αίτημα για ανεμπόδιστη από το κράτος ανάπτυξη του εμπορίου και της ανθρώπινης παραγωγικότητας και αντίστοιχα το αίτημα για μια περιορισμένη εξουσία, μια εξουσία που περιορίζεται από τους κανόνες της δικαιοσύνης και τις επιταγές της για το απρόσβλητο της ιδιοκτησίας και του προσώπου. Αν ωστόσο, στο επίπεδο αυτό, το σχήμα τους παραμένει αυστηρά ατομιστικό, δεν συμβαίνει το ίδιο όσον αφορά τις ανθρωπολογικές τους προκείμενες, όπου θα συναντήσουμε, και αυτό είναι κάτι που επίσης ενώνει τους δύο συγγραφείς, μια προσπάθεια αναπροσδιορισμού, σε σχέση με την αμέριστη εμπιστοσύνη της νεωτερικότητας στον ανθρώπινο Λόγο, των ορίων και των ικανοτήτων του ανθρώπινου Λόγου. Η επιστημονική πρόοδος είναι βέβαια επιθυμητή στο βαθμό που συνεισφέρει στην ανάπτυξη και βελτίωση της παραγωγής, στην προαγωγή των ανθρώπινων επιδιώξεων και των ανέσεων που την ακολουθούν, όταν όμως θεωρηθεί πως η αυτή μεθοδολογική σκοπιά (η μαθηματικοποίηση του φυσικού κόσμου) και ακόμη περισσότερο η αυτή εμπιστοσύνη στις ανθρώπινες ικανότητες μπορεί να εισαχθεί και στα κοινωνικά φαινόμενα τα αποτελέσματα είναι, κατά την εκτίμηση και των δύο, ολέθρια. Αντίστοιχα βέβαια, και σε πολιτικό επίπεδο εγείρεται, και από τους δύο, δυσπιστία ως προς τον θεσμό της δημοκρατίας και το αίτημα πως όλα πρέπει να συζητιούνται και να αποφασίζονται συλλογικά.

Τις ιδέες αυτές, μπορούμε να πούμε, οι δύο συγγραφείς τις μοιράζονται. Ωστόσο, οι ίδιες ιδέες σε διαφορετικές συνθήκες και εποχές, πόσο μάλλον με ένα ενδιάμεσο δύο αιώνων, αποκτούν διαφορετικό νόημα και αντίκρισμα. Η προσπάθεια εντοπισμού των μετατοπίσεων του νεοφιλελεύθερου επιχειρήματος σε σχέση με το φιλελεύθερο αποτελεί και το κυρίως αντικείμενο αυτού του πονήματος και αυτήν την διαδικασία επιχειρούμε να συνοψίσουμε με τον υπότιτλο της παρούσας εργασίας. Μπορούμε σύντομα να επιχειρήσουμε μια καταγραφή των πορισμάτων της προσπάθειας αυτής.

Το σχήμα του Burke διαγράφεται κατά τα πρότυπα της πολιτικής πρακτικής της χώρας του· είναι ένα σχήμα μετριοπαθές που αποστρέφεται τον ριζοσπαστισμό και επιδιώκει τους συμβιβασμούς. Σε καμία περίπτωση βέβαια δεν είναι διατεθειμένος να εκχωρήσει τα προνόμια της βουλής των κοινοτήτων αλλά, από την άλλη, ούτε καν διανοείται την πλήρη κατάργηση της μοναρχίας. Έτσι, η έννοια της παράδοσης συγκροτείται από τον Burke για να γεφυρώσει δύο κόσμους που σήμερα μας φαίνονται πλήρως διακριτοί. Συνδυάζει το αίτημα της νεωτερικότητας για απελευθέρωση των αγορών και μια ηθική ατομιστική, με πολιτικούς θεσμούς και όρους προαστικών –αναφέρομαι βέβαια στον θρόνο, την αριστοκρατία και κυρίως την ανάσυρση της κατηγορίας του status ως ρυθμιστικής αρχής των κοινωνικών σχέσεων-.

Αυτός ο συνδυασμός ωστόσο, προϋποθέτει μια προνομιακή ιστορική συγκυρία. Την συγκυρία της Αγγλίας του 18^{ου} αιώνα, η οποία έχει κατοχυρώσει ατομικά και πολιτικά δικαιώματα πολύ νωρίς σε σχέση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες (με μόνη εξαίρεση αυτή της Ολλανδίας). Έτσι, αντίστοιχα και παραπέρα, η παράδοση του Burke συγκροτείται ως μια έννοια ιστορική που αντλεί το κύρος της από την εμπειρία και το προηγούμενο. Την εμπειρία της ευημερούσας Αγγλίας του 18^{ου} αιώνα.

Αντίθετα, η έννοια της «αυθόρμητης τάξης» του Hayek, η συστηματοποίηση δηλαδή του μοντέλου της κοινωνίας-αγοράς, είναι μια έννοια ριζοσπαστική. Και είναι ριζοσπαστική από δύο απόψεις. Αρχικά, γιατί διαγράφει ένα σχήμα που έρχεται σε πλήρη ρήξη με τις κατεστημένες

παραδόσεις για να διαγράψει μια ουτοπία, ένα ιδανικό. Κατά δεύτερο λόγο, γιατί επιχειρεί να λύσει, με τρόπο ριζοσπαστικό, χωρίς συμβιβασμούς, δηλαδή, και ενδιάμεσες λύσεις, μια από τις σημαντικότερες εντάσεις της καπιταλιστικής κοινωνίας: αναφέρομαι στο δίπολο ανάμεσα στην τυπική ισότητα όλων απέναντι στον νόμο και άρα την τυπική δυνατότητα όλων να κατέχουν ιδιοκτησία, και το γεγονός πως πρόκειται για ένα σύστημα το οποίο, θεμελιώνεται στην ουσιαστική ανισότητα των ατόμων¹⁵⁷. Η λύση που προτείνει ο Hayek ξεπερνά το πρόβλημα με τρόπο, όπως είπαμε, ριζοσπαστικό, αναπροσδιορίζοντας, δηλαδή, την έννοια της ελευθερίας αυστηρά αρνητικά. Η μόνη ελευθερία που αναγνωρίζεται στο πλαίσιο αυτό είναι η οικονομική ελευθερία.

Έτσι, το σχήμα αυτό αναιρεί την πολιτική, ως ενασχόληση με την κοινή ευημερία, αλλά όχι και το κράτος, το οποίο μάλιστα οφείλει μοιραία να είναι ένα ισχυρό και αυταρχικό κράτος, ώστε να μπορεί να διαχειριστεί τις οξείες, και μάλλον οξυνόμενες κοινωνικές αντιθέσεις και αντίστοιχα το αίτημα για διαχείρισή τους, το αίτημα για πολιτική. Η επίθεση αυτή στην πολιτική μπορεί να αναλυθεί σε δύο συνιστώσες: στην αξίωση αφενός της μη παρέμβασης στους όρους και τα αποτελέσματα της αγοράς και αφετέρου στην προσπάθεια αναπροσδιορισμού και περιορισμού των δημοκρατικών δικαιωμάτων.

Αντίθετα, το σχήμα του Burke επιδιώκει στον τομέα αυτόν ακόμα έναν συμβιβασμό: αυτόν ανάμεσα στον οικονομικό φιλελευθερισμό από την μια και έναν εξαιρετικά σημαίνοντα ρόλο για την πολιτική από την άλλη: μια πολιτική που οριοθετεί τις στοχεύσεις της στην κοινή ευημερία του συνόλου. Αυτό μεταφράζεται σε ένα αντί-δογματικό πολιτικό πρόταγμα το οποίο προτάσσει τα κοινωνικά αποτελέσματα της έναντι σε όποια δογματική ορθοδοξία για την πολιτική. Το κοινό καλό ωστόσο που προτάσσει ο Burke, δεν λαμβάνει εδώ τον χαρακτήρα της ωφελμιστικής ποσοτικοποίησης του κατά την οποία το κοινωνικό αγαθό απορρέει αθροιστικά από το ποσό της ευχαρίστησης που το

¹⁵⁷ Δρόσος, Δ, *Αξιολογικά*, «Πολιτεία και Πολιτική Απόφαση: Τα Όρια του Νεοφιλελεύθερου αντι-κρατισμού», σελ 332.

κάθε άτομο απολαμβάνει στην κοινωνία. Για τον Burke η κοινωνία παραμένει, κάτι παραπάνω από το σύνολο απλώς των ατόμων που την αποτελούν. Διαγράφεται ως ένα σώμα τα διάφορα μέρη του οποίου συνδέονται κατά το πρότυπο ενός οργανισμού.

Πρέπει ακόμα κάτι να προσθέσουμε και το οποίο συνιστά μια σημαντική διαφορά του σχήματος του Burke σε σχέση με αυτό του Hayek. Η πολιτική για την οποία μιλήσαμε και είναι κυρίαρχη στο σχήμα του Burke, δεν σημαίνει μόνο την υπόθεση μιας κοινής μοίρας για την κοινωνία, αλλά και κάτι ακόμα: σημαίνει δηλαδή επίπεδα πολιτικής διαμεσολάβησης και ελέγχου ανάμεσα στην κοινωνία και την εξουσία, επίπεδα τα οποία φαίνεται να εκλείπουν στο σχήμα του Hayek. Πάντως πρέπει να έχουμε υπόψη μας και αυτό ίσως δικαιολογεί την διαφορά σε σχέση με τον Hayek, πως η δημοκρατική διάσταση της σκέψης του Burke απέχει πολύ από αυτό που θα θεωρούσαμε σήμερα δημοκρατικό. Είναι δηλαδή μια διάταξη που συνδυάζεται με εξαιρετικά περιορισμένα πολιτικά δικαιώματα και την μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού στερημένη πολιτικών δικαιωμάτων και έτσι, ο Burke δεν αντιμετωπίζει τα προβλήματα τα οποία θέτουν οι μαζικές δημοκρατίες στον Hayek και τα οποία τον αναγκάζουν να ανακαλύψει την έννοια της πρωτόγονης ηθικής.

Το κοινωνικό αυτό παράδειγμα ωστόσο, μπορεί να σταθεί μόνο στον βαθμό και για εκείνο το διάστημα που η κοινωνία παραμένει ένα συνεχές και η ιεραρχική δομή που επικυρώνει αναγνωρίζεται από όλες τις κοινωνικές ομάδες ως αδιαμφισβήτητη. Καθώς, ωστόσο, η βιομηχανική επανάσταση οξύνει διαρκώς τις κοινωνικές αντιθέσεις, ο κοινωνικός ιστός διασπάται, ενώ αντίστοιχα αυξάνεται η πίεση των κατώτερων στρωμάτων και αναιρείται η ανυποψίαστη εμπιστοσύνη στην οποία δομείται το σχήμα του Burke.

Ο Burke λοιπόν μπορούμε να πούμε, επιχειρεί να συγκεφαλαιώσει, και το κάνει με εξαιρετική ενέργεια, μια ιδιόμορφη μεταβατική φάση ανάμεσα στον προβιομηχανικό και τον μεταβιομηχανικό κόσμο. Μια κοινωνία που απολαμβάνει την οικονομική ευημερία που της προσφέρει το εμπόριο- στα

πλαίσια ενός είδους αγροτικού καπιταλισμού- χωρίς ωστόσο τις κοινωνικές εντάσεις και ακρότητες που φέρνει μαζί της η βιομηχανική επανάσταση. Από την άλλη, ωστόσο, το έργο του Burke και στα πλαίσια της σύγκρουσης με την Γαλλία και τον συνακόλουθο εσωτερικό πόλεμο με τους φιλογιακωβίνους- στα τελευταία του γράμματα παραδέχεται «είμαστε ένας χωρισμένος λαός»¹⁵⁸- αποτελεί και το έσχατο όριο αυτού του κόσμου που επιχειρεί να συνοψίσει..

Οφείλω κλείνοντας να σημειώσω μια σημαντική, αν και αναπόφευκτη με δεδομένους τους χρονικούς περιορισμούς για την παρούσα εργασία, έλλειψη, για να αποτελέσει ίσως την υπόθεση για ένα μετέπειτα πόνημα.

Παρακολουθήσαμε στην παρούσα εργασία το πέρασμα από την παράδοση στην «αυθόρμητη τάξη» στο επίπεδο της πολιτικής θεωρίας και πρακτικής. Ωστόσο, το ίδιο πέρασμα μπορούμε να το εντοπίσουμε και σε ένα άλλο επίπεδο, πράγμα το οποίο ήδη προοιωνίζεται σε διάφορα σημεία της παρούσας εργασίας· αναφέρομαι στο επίπεδο της ηθικής. Και εδώ θα συναντήσουμε την προσπάθεια του Burke να διασώσει την κοινωνική συνοχή γυρίζοντας και αυτή τη φορά στο παρελθόν· επαναφέροντας δηλαδή την έννοια του κλασικού φυσικού δικαίου, όπως αυτό αντιπαρατίθεται στο νεώτερο, και εισάγοντας την έννοια των τρόπων (manners), ως της βασικής κανονιστικής αρχής στο επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων. Αυτό θα μας εξηγήσει καλύτερα και την έννοια της κοινωνίας- οργανισμού στην οποία αναφερθήκαμε στην παρούσα εργασία.

Από την άλλη, ο Hayek προσπαθεί να επιλύσει το πρόβλημα των ηθικών αρχών που μπορούν να δεσμεύσουν την κοινωνία των ιδιωτών, με τρόπο, για ακόμα μια φορά, ριζοσπαστικό, καταργώντας, δηλαδή, ουσιαστικά κάθε δεσμευτική ηθική αρχή πλην την ατομική ευθύνης. Αν στην παρούσα εργασία υποστηρίξαμε την αφαίρεση της πολιτικής από την κοινωνία, μένει να δειχτεί και η αφαίρεση του ηθικού από αυτές, πάντα βέβαια από την πλευρά της ματιάς του Burke.

---

¹⁵⁸ Burke E. *Select Works, Letters on a Regicide Peace*, liberty Fund, том 3, 1999 (1796), σελ. 104.

Αυτό το επίπεδο έρευνας, θεωρώ, πως είναι άρρηκτα συνδεδεμένο και πρέπει αναγκαία να περάσει μέσα από την εξέταση και την αντιδιαστολή των ανθρωπολογικών προκείμενων των δύο συγγραφέων, όπως εκτίθενται, αφενός σε ένα έργο αισθητικής, όπως είναι το μοναδικό συστηματικό έργο του Burke το *Μια Φιλοσοφική Πραγματεία για την Καταγωγή των Ιδεών μας για το Υψηλό και το Ωραίο*, και αφετέρου ένα έργο θεωρητικής ψυχολογίας, όπως είναι το *Η Τάξη των Αισθήσεων του Hayek*. Και βέβαια και στο επίπεδο αυτό τίθεται πάλι από τους δύο συγγραφείς η προβληματική του ορθολογικού και των ορίων του. Αν δηλαδή θα δούμε τον Burke να δίνει έμφαση στο συναίσθημα αυτό είναι κάτι που μάλλον εκλείπει πλήρως στον Hayek.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Οι Πηγές:

Burke E, *Select Works of Edmund Burke*, Liberty Fund, 1999, τομ. 1,2,3, *Miscellaneous Writings* (A new imprint of the Payne Edition).

Burke E, *An Appeal From The New To The Old Whigs, Further Reflection On The Revolution Of France*, ed D.E Ritchie, Liberty Fund, Ινδιανάπολη,

Burke E, *A Philosophical Inquiry into the Origins of our Ideas of the Sublime and Beautiful, and other Pre-revolutionary Writings*, (επ) David Womersley, Penguin Books, Νέα Υόρκη, 1998.

Burke E, *Reflection on the Revolution in France*, (επ) L.G Mitchell, Oxford University Press, Οξφόρδη και Νέα Υόρκη, 1993.

Hayek F.A, *The Road to Serfdom*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2001 (1944).

Hayek F.A, *Individualism and Economic Order*, The University Of Chicago Press, Σικάγο και Λονδίνο, 1980 (1948).

Hayek F.A, *The Counter Revolution of Science. Studies in the Abuse of Reason*, Liberty Press, Ινδιανάπολη, 1979 (1952).

Hayek F.A, *The Sensory Order. An Inquiry into the Foundations of Theoretical Psychology*, The University Of Chicago Press, Σικάγο και Ιλινόις, 1976, (1952).

Hayek F.A, *The Constitution of Liberty*, Routledge and kegan Paul, Λονδίνο, 1963 (1960).

Hayek F.A, *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, Routledge and kegan Paul, Λονδίνο, 1967.

Hayek F.A, *Law, Legislation and Liberty*, The University of Chicago, Press, Σικάγο και Λονδίνο, τομ.1 1973, τομ. 2 1976, τομ 3, 1979.

Hayek F.A, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, The University of Chicago Press, Σικάγο και Λονδίνο, 1978.

Hayek F.A, *The Fatal Conceit. The Errors of Socialism*, (επ) W.W. Bartley, Routledge, Λονδίνο, 1990.

(Επ) Stephen Kresge και Leif Wenar, *Hayek on Hayek*, Λονδίνο Routledge, 1994.

Άλλες Πηγές¹⁵⁹:

Hume D, *A Treatise of Human Nature*, (επ L.A Selby- Bigge) Clarendon Press, Οξφόρδη, 1978 (1888).

Price R. *Political Writings*, (επ. D.O. Thomas), Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

Rousseau J.J, *Du Contract Social*, (ed. R. Derathé, Collection Folio Essais), éditions Gallimard, Galimard, 1964.

---

¹⁵⁹ Η βιβλιογραφία την οποία παραθέτω είναι αυτή μόνο, στην οποία έχω αναφερθεί και παραπέμψει στην παρούσα εργασία.

Δευτερογενής Βιβλιογραφία:

Για τον Hayek:

Αγγελίδης Μ. *Φιλελευθερισμός: Κλασικός και Νέος, Ζητήματα Συνέχειας και Ασυνέχειας στο Φιλελεύθερο Εγχείρημα*, Ίδρυμα Σακη Καραγιώργα, Αθηνά, 1993.

Barry N.P, *Hayek's Social and Economical Philosophy*, Macmillan, Λονδίνο, 1979.

Cockett R, *Thinking the Unthinkable, Think-Tanks and the Economic Counter Revolution, 1931-1983*, Fontana Press, Λονδίνο, 1995.

Gamble.A, *Hayek, The Iron Cage of Liberty*, Polity Press, Cambridge, 1996.

Ιωαννίδης Σ, *Ανταγωνισμός Αγορά και Δημοκρατία*, Ίδρυμα Σάκη Καραγιώργα, Αθήνα 1993,

Άρθρα:

Δρόσος Δ, «Πολιτεία και Πολιτική Απόφαση: Τα όρια του Νεοφιλελεύθερου αντί-κρατισμού», *Αξιολογικά*, Εξάντας, Ιούνιος 1998, τεύχη 11-12, σελ 326-367

Αγγελίδης Μ, «Το Πρόβλημα των Ιστορικό- Θεωρητικών Προϋποθέσεων του Φιλελευθερισμού», *Αξιολογικά*, Εξάντας, Απρίλιος 1991 τευχος 2, σελ 7-77.

Παπαιωάννου Θ. «Η Μεθοδολογική Συγκρότηση της Έννοιας της Αγοράς και ο Ρόλος του Δικαίου στην Πολιτική Θεωρία», *Αξιολογικά*, Εξάντας, Ιούνιος 1998, τεύχη 11-12, σελ 368-412

Για τον Burke:

Canavan F.P, *The Political reason of Edmund Burke*, Duke University Press, Durham, 1960.

Hamsher- Monk Iain, *The Political Philosophy of E. Burke*, Longman, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 1987.

Mac Cunn J, *The Political Philosophy of Burke*, Russell And Russell.Inc Νέα Υόρκη, 1965.

Strauss L, *Φυσικό Δίκαιο και Ιστορία*, μετ. Στέφανος Ροζάνης, Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, Γνώση, Αθήνα , 1988.

Pocock J.G.A, *Virtue, Commerce and History, Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge.

Άρθρα:

Pocock J.G.A, “Burke and the Ancient Constitution-A Problem in the History of Ideas”, *the Historical Journal*, III, 2, 1960, σελ. 125-143.

Γενική βιβλιογραφία:

Βεργόπουλος Κ, *Παγκοσμιοποίηση, η Μεγάλη Χίμαιρα, «Νέα Σύνορα»-* Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 1999.

Berlin I, *Τέσσερα Δοκίμια περί Ελευθερίας*, μετ. Γιάννης Παπαδημητρίου, Scripta, Αθήνα, 2001.

Constant B, *Περί Ελευθέριας και Ελευθεριών*, μετ. Ελένη Κόλια, Τάσος Δαρβέρης, Ζήτηρος Θεσσαλονίκη, 2000.

Hobsbawm E, *Η Εποχή των Άκρων, ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991*, μετ. Βασίλης Καπετάνιος, Θεμέλιο, Αθήνα, 1997.

Hobsbawm E, *Η Εποχή των Επαναστάσεων, 1789-1848*, μετ. Μαριέτα Οικονομοπούλου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνας, 1997.

Talmon J. L, *The Origins of Totalitarian Democracy*, Secker and Warburg, Λονδίνο, 1952.

Pocock J.G.A, *The Ancient Constitution and the Feudal Law, a Study of English Historical Thought in the Seventeenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.

Polanyi K. *The Great Transformation, The Political and Economic origins of our Time*, Beacon Press, Βοστώνη, 1957 (1944).

Schumpeter J.A *Capitalism, Socialism and Democracy*, Unwin University Books, Λονδίνο 1943.

**From Burke to Hayek,
From Tradition to the “Spontaneous Order”.**

Burke and Hayek share, as a fact, the liberal argument, as this can be divided in an economical and a political level; they share, to put it, otherwise, the demand for free from the state's supervision development of trade and human productivity and accordingly the demand for a restricted power. If, however, on that level, their scheme is strictly individualistic, that is not the case, as far as it concerns their anthropological premises, where we come across, and that is something that unites the two writers, an attempt to redemarcate, in relation to the Reason of modernity, the limits and the true abilities of human Reason. The scientific progress is of course desirable as it helps the development and improvement of production and the fulfillment of human desires and comforts that follow it. But, when it is considered that the same methodological view and furthermore the same trust on human capacities is also appropriate for the social phenomena, the results are, as both of them think, pernicious. Accordingly, on the political level both of them mistrust Democracy and reject the demand that everything must be discussed and decided upon democratic principles.

These are ideas that, we can claim, the two authors indeed share. However, the same ideas at different times and occasions, much more when, as it happens in our case, interpose two centuries, acquire different meaning and value. The attempt to trace the shift of the neo-liberal argument in relation to the liberal has been the main object of this essay and we try to sum up this

process by the subtitle of the essay. We can briefly try to enumerate the conclusions of our research.

Burke's argument is based on the political practice of his country; it is a moderate argument, which detests radical views and seeks for compromises. He is, of course, not, at any case, willing to give up the privileges of the parliament of Commons. On the other hand, however, Burke would never argue in favor of the total abolishment of the monarchy. Thus, the concept of tradition serves as a way of uniting two worlds, which today may seem to us completely discernible. He combines the demand of modernity for emancipation of the market and an individualistic morality, with political institutions and concepts that belong to the Middle Ages – I am referring to the throne, the aristocracy and mainly to the category of status as the main regulative principle of social relations.

This combination, however, presupposes a preferential historical coincidence. It presupposes the eighteenth century England, which has consolidated individual and political rights much earlier than the other European countries (with the only exception, of course, of Holland). Thus, accordingly and furthermore, Burke treats tradition as an historical concept which derives its authority from experience and precedent. It is the experience of the flourishing eighteenth century England.

On the other hand, the concept of "spontaneous order" that Hayek forms, in other words, the systemization of the model of market-society, is a radical concept. And I mean this radicalism with a twofold meaning: It is radical firstly, because it forms a system which conflicts with well established traditions to depict a utopia or an ideal, as he thinks of his system. Secondly, because it endeavors to solve in a radical way, detesting all compromises and middle ways, one of the most important tensions of the capitalist society; I am referring to the tension between the typical equality of all before the law and thus, the typical capability of all to possess property, and the fact that it is a

system that is founded in substantial inequality of its members¹⁶⁰. The solution that Hayek suggests overcomes the problem in a radical way, that is, by redefining the concept of freedom strictly in a negative way. The only freedom that is acknowledged in this context is the economical freedom. Thus, Hayek's argument is translated as a negation of politics, in so far as by that we mean the activity that aims at the common prosperity, it presupposes, however, a strong, autarchic state, which can handle the acute social differences and accordingly conflicts. We can divide the attack on politics in to two different components: firstly in the demand of no interference and secondly in the attempt to redetermine and limit the democratic rights.

On the other hand, Burke's argument, on this field, seeks for another compromise; a compromise between the demand for economical liberalism and an extremely significant role for politics; a concept of politics which demarcates its objectives in the common prosperity of the members of society. And that is translated in an antidogmatic political scheme which puts in front the results on society against any doctrinal political orthodoxy. The common good, however, that Burke premises, has not a utilitarian character, that is, it is not the sum of the pleasure that individual enjoy separately. For Burke society is something more than just the sum of the individuals that comprise it. It is conceived as a body the different parts of which are united organically.

Moreover, something more is to be added that consist an important difference between the two authors that we study. The policy to which we referred before has not only to do with the assumption of a common faith for society, but also with something more; it presupposes several levels of political discourse and control between society and political power, levels which are completely missing in Hayek's argument. We must, however, keep in mind, and that probably explains the difference in Hayek's position, that the democratic dimension of Burkes argument is far away from what we would,

---

¹⁶⁰ Δρόσος, Δ. *Αξιολογικά*, «Πολιτεία και Πολιτική Απόφαση: Τα Όρια του Νεοφιλελεύθερου αντι-κρατισμού», σελ 332.

nowadays, call democratic. It is, namely, a dimension that is combined with extremely restricted political rights and the great majority of the population devoid of any political rights. Thus Burke has not to face the problems that the mass democracies are posing to Hayek and which drive him to develop the concept of tribal ethics.

Burke's conception of society, however, is only then valid and for so long as society is still regarded as an organic unity and the hierarchical structure which acknowledges it being accepted by every social class as unquestionable. As, however, the Industrial Revolution accentuates the social differences the social tissue is disrupted and accordingly the pressure from the lower classes escalates, perishes also the unsuspecting confidence in which Burke's argument is essentially based.

We can, thus, claim that Burke tries to sum up, and does it with exceptional clarity, a peculiar commutative period between the preindustrial and the postindustrial world. It's about a society which enjoys the economical prosperity that trade offers, without however the extreme social tensions that brings with it the Industrial Revolution. On the other Hand, however, and in relation to the conflict with France and the subsequent inner conflict with the friend of the Jacobins – In his late writings he admits: “ we are a divided people”¹⁶¹ - he and his work is the last boundary of the world he is trying to recapitulate.

Concluding this work, I ought to point at one significant, though inevitable, judging by the limitation for this essay, default, in order to constitute maybe the hypothesis for a later essay. We attended in this essay the transition from tradition to the “spontaneous order” on the level of political theory and practice. However, the same transition can be trace also on another level, a thing which we have, more than once, hinted in this essay; I am referring to the ethical level. On that level to we encounter Burke's attempt to

---

¹⁶¹ Burke E. *Select Works, Letters on a Regicide Peace*, liberty Fund, том 3, 1999 (1796), σελ. 104.

save the social coherence by turning his look to the past· that is by reentering the concept of the classic natural Law, in contrast with the modern definition of the natural Law, an by using the concept of manners as the central regulative principle as far as it concerns social relations. That will make clearer the definition of society- organism to which we have referred in this essay.

On the other hand, Hayek is trying to solve the problem of the moral principles that can bind private-individuals society in a way, for another time, radical; that is by abolishing every other binding principle except for the individual responsibility. If in this essay we claimed the negation, on the part of Hayek, of politics, it remains to be demonstrated the negation also of morality, always, of course, taking the prospective of Burke.

I consider this level of research indissoluble connected with a research of the anthropological premises of the two authors, as these are exposed, in one hand, in an esthetic work, the only systematical work of Burke, the *Philosophical Enquiry into the Origins of Our Ideas of the Sublime and Beautiful*, and on the other part, in a work of theoretical psychology, as is Hayek's *Sensory Order*. And, of course, we will encounter again on this level, the problem of rationality and its boundaries. While, namely Burke, is concentrating on felling, that perishes altogether from Hayek's scheme.

Βιογραφικό Σημείωμα

Γεννήθηκα στις 24 Ιανουαρίου του 1978 στην Αθήνα, εκεί όπου βρίσκεται και σήμερα η μόνιμη κατοικία μου, στην Νέα Σμύρνη, Κορδελιού 18, τηλ. 0109344155. Το 1995 αποφοίτησα από το Λεόντειο Λύκειο Ν. Σμύρνης και εισήχθην, έπειτα από πανελλαδικές εξετάσεις στο τμήμα Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής σχολής του Παν/ιου Ιωαννίνων. Το 1999 πήρα το πτυχίο μου και πέρασα με επιτυχία τις εξετάσεις για το μεταπτυχιακό πρόγραμμα του τομέα Φιλοσοφίας του πανεπιστημίου Ιωαννίνων με τίτλο «Ελληνική Φιλοσοφία-Φιλοσοφία των Επιστημών». Τον Οκτώβριο του 2002 υποστήριξα με επιτυχία την διπλωματική μου εργασία όπου και αρίστευσα.

Πιστοποιείται η κατοχή από μέρους μου της αγγλικής γλώσσας σε επίπεδο Proficiency, της γαλλικής σε επίπεδο Sorbonne και της γερμανικής σε επίπεδο Zertifikat. Όσον αφορά στη χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών, γνωρίζω να χειρίζομαι το Word στα Windows και Internet Explorer. Οι στρατιωτικές μου υποχρεώσεις δεν έχουν εκπληρωθεί.

Χρήστος Γρηγορίου